

Міністерство освіти і науки України  
Ministry of education and science of Ukraine  
Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка  
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

ISSN 2307-7778 (Print)

**Наукові записки  
Тернопільського національного  
педагогічного університету  
імені Володимира Гнатюка  
Серія: Історія**

Випуск 1

**Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk  
National Pedagogical University  
Series: History**

Issue 1



Видавничий дім  
«Гельветика»  
2024

**Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / головний редактор Іван Зуляк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2024. Вип. 1. 88 с.**

Збірник розрахований на здобувачів вищої освіти (першого-третього рівнів), викладачів історії, науковців, докторантів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

**Головний редактор:** Зуляк І. С. – д.іст.н., проф. (Україна)

**Відповідальний редактор:** Кліш А.Б. – д.іст.н., проф. (Україна)

**Редакційна колегія:**

**Елла Бистрицька** – д.іст.н., проф. (Україна); **Вацлав Вежбенец** – д.іст.н., проф. (Польща); **Іван Куций** – д.іст.н., проф. (Україна); **Олег Малярчук** – д.іст.н., проф. (Україна); **Микола Москалюк** – д.іст.н., проф. (Україна); **Ірина Скакальська** – д.іст.н., проф. (Україна); **Володимир Старка** – д.іст.н., проф. (Україна).

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Google Scholar

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія» Серія КВ № 15879-4351 від 12.10.2009 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history>

Засновник: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Адреса редакції: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027

Видається за рішенням вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 1 від 03.09.2024)

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2024  
© Авторів статей, 2024

---

**Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History /chief editor Ivan Zulyak. Odesa: “Helvetika” Publishing House. 2024. Issue 1. 88 p.**

This collection is meant for scholars, history lecturers, aspirants, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily share the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

**Chief editor: Ivan Zulyak** – PhD hab. (History), Professor

**Executive editor: Andriy Klish** – PhD (History), Professor

***Editorial Board:***

**Ella Bystrytska** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Wacław Wieźbenec** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Ivan Kutsyi** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Oleg Malyrchuk** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Mykola Moskaliuk** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Iryna Skakalska** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka** – PhD (History), Professor (Ukraine).

The collection is indexed in the international databases: Google Scholar

Print media registration certificate «Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History» series KV No. 15879-4351 dd. 12.10.2009

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history>

Founder: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Office address: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,  
Maxym Kryvonos Str., 2, Ternopil, 46027

Issued by the decision of the Academic Council of  
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University  
(Protocol No. 1 of 03.09.2024)

## ЗМІСТ

<b>Богдан БАРАН, Богдан СТРОЦЕНЬ</b> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В 1921–1946 РР.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД.....	6
<b>Микола БАРМАК</b> ФОРМУВАННЯ СПИРТОВОЇ МОНОПОЛІЇ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1924–1926 РР.).....	13
<b>Галина БУЯК</b> ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БОГДАНА ХАВАРІВСЬКОГО (КІНЕЦЬ 1980–1990-Х РОКІВ).....	20
<b>Юлія ГРАБЕЦЬ</b> КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	26
<b>Олександр ДОБРЖАНСЬКИЙ</b> “DZIENNIK URZĘDOWY MINISTERSTWA SKARBU” ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МИТНОЇ СПРАВИ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1919–1922).....	33
<b>Іван ЗУЛЯК, Ярослав БОГДАН</b> МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АРМІЇ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1914–1915 РР.).....	41
<b>Andriy KLISH, Stepan PRYIDUN</b> SPEECHES OF OLEKSANDR BARVINSKYI IN THE GALICIAN SEJM AS A SOURCE FOR STUDYING THE DEVELOPMENT OF SECONDARY EDUCATION FOR UKRAINIANS IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES.....	49
<b>Юрій МАТЕЛЕШКО</b> НАПРЯМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БРИТАНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ «М’ЯКОГО» ВПЛИВУ В УКРАЇНІ (1992–2024).....	57
<b>Олександр ПЕТРОВСЬКИЙ</b> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО ІНСТИТУТУ УДОСКОНАЛЕННЯ УЧИТЕЛІВ (1944–1946 РР.).....	65
<b>Леррі РОНАЙ</b> СТАНОВЛЕННЯ УГОРСЬКОЇ РЕФОРМАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ У ЧАСИ ПРАВЛІННЯ М. ГОРТИ.....	76

---

## CONTENTS

<b>Bohdan BARAN, Bohdan STROTSEN</b> SOCIO-ECONOMIC ACTIVITY OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN EASTERN HALICHINA IN 1921–1946: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW.....	6
<b>Mykola BARMAK</b> FORMATION OF ALCOHOL MONOPOLY IN THE SECOND COMMONWEALTH (1924–1926).....	13
<b>Halyna BUYAK</b> PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITY OF BOHDAN KHAVARIVSKYI (LATE 1980S – 1990S).....	20
<b>Yuliia HRABETS</b> CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE GREEK CATHOLIC CLERGY OF EASTERN GALICIA IN THE INTERWAR PERIOD.....	26
<b>Oleksandr DOBRZHANSKY</b> “DZIENNIK URZĘDOWY MINISTERSTWA SKARBU” AS A SOURCE OF STUDYING THE HISTORY OF CUSTOMS AFFAIRS IN THE SECOND CASE OF THE COMMONWEALTH (1919–1922).....	33
<b>Ivan ZULYAK, Yaroslav BOGDAN</b> MATERIAL AND FINANCIAL SUPPLY OF THE RUSSIAN ARMY OF OCCUPATION IN TERNOPIŁ GOVERNANCE (1914–1915).....	41
<b>Andriy KLISH, Stepan PRYIDUN</b> SPEECHES OF OLEKSANDR BARVINSKYI IN THE GALICIAN SEJM AS A SOURCE FOR STUDYING THE DEVELOPMENT OF SECONDARY EDUCATION FOR UKRAINIANS IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES.....	49
<b>Yurii MATELESHKO</b> DIRECTIONS AND FEATURES OF ACTIVITIES OF THE BRITISH SOFT IMPACT INSTITUTIONS IN UKRAINE (1992–2024).....	57
<b>Oleksandr PETROVSKY</b> SOME ASPECTS OF TERNOPIŁ REGIONAL INSTITUTE OF TEACHER IMPROVEMENT (1944–1946).....	65
<b>Lerri RONAI</b> FORMATION OF THE HUNGARIAN REFORMED CHURCH AND ITS ACTIVITIES DURING THEREIGN OF M. HORTHY.....	76

УДК 94:[271.4:332.15] (477.83/.86)«1921/1946»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.1>

### **Богдан БАРАН**

*асистент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук  
Тернопільського Національного Педагогічного Університету імені Володимира Гнатюка  
вул. Громницького 1а Тернопіль, Україна 46027(bohdan.baran@tnpu.edu.ua)*

### **Bohdan BARAN**

*assistant of the department History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences  
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University  
1a, Gromnitskogo str.46027 Ternopil, Ukraine (bohdan.baran@tnpu.edu.ua)*

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-8245-0202>

### **Богдан СТРОЦЕНЬ**

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей  
історичних наук Тернопільського Національного Педагогічного Університету ім. Володимира Гнатюка вул.  
Громницького 1а Тернопіль, Україна 46027(strotsen@tnpu.edu.ua)*

### **Bohdan STROTSSEN**

*PhD (History) senior lecturer of the department History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical  
Sciences Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. 1a, Gromnitskogo str., 46027 Ternopil, Ukraine.  
(strotsen@tnpu.edu.ua)*

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-3802-4652>

## **СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В 1921–1946 РР.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД**

**Анотація.** *Мета дослідження* – проаналізувати праці авторів щодо ролі Греко-католицької церкви у соціально-економічній діяльності в Східній Галичина протягом 1921–1946 років, під впливом суспільних трансформацій. Розкрити які праці є узагальнюючими, а які несуть конкретно проблемний характер. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності, науковості, а також на критичному підході та загальнонаукових і спеціальних методах історичної та суміжних наук. **Наукова новизна** полягає у тому, що здійснено спробу аналізу наукових праць з вище запропонованої тематики. Дослідники зосереджувалися на політичних та націотворчих засадах Греко-католицької церкви, приділяючи лише часткову увагу соціально-економічному аспекту. **Висновки** Аналіз впливу Греко-католицької церкви на національну свідомість, моральні принципи, національно-політичну ідеологію, культурно-просвітницьку діяльність та соціально-економічну приналежність дозволяє оцінити її значущість серед українського населення та виявити великий духовний потенціал. Дослідження ролі ГКЦ у соціально-економічній сфері також дає можливість адаптувати отримані результати до сучасних реалій.

**Ключові слова:** *Андрей Шептицький, Греко-католицька церква, соціально-економічна діяльність, Східна Галичина, суспільні трансформації.*

## **SOCIO-ECONOMIC ACTIVITY OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN EASTERN HALICHINA IN 1921–1946: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW**

**Abstract.** *The purpose of the study* is to analyze the works of the authors regarding the role of the Greek Catholic Church in socio-economic activity in Eastern Galicia during 1921–1946, under the influence of social transformations. To reveal which works are generalizing, and which are specifically problematic in nature. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, as well as on a critical approach and general scientific and special methods of historical and related sciences. **The scientific novelty** lies in the fact that an attempt was made to analyze scientific papers on the above-mentioned topic. Researchers focused on the political and nation-building foundations of the Greek Catholic Church,

*paying only partial attention to the socio-economic aspect. **Conclusions** The analysis of the impact of the Greek Catholic Church on national consciousness, moral principles, national-political ideology, cultural and educational activities, and socio-economic belonging allows us to assess its significance among the Ukrainian population and reveal great spiritual potential. The study of the role of GCC in the socio-economic sphere also provides an opportunity to adapt the obtained results to modern realities.*

**Key words:** *Andrey Sheptytskyi, Greek Catholic Church, socio-economic activity, Eastern Galicia, social transformations.*

Україна сьогодні знаходиться у вкрай складних умовах, спричинених прямим вторгненням РФ на територію нашої країни та відкритою агресією проти української нації.

Окреслена ситуація супроводжується переоцінкою базових життєвих цінностей українців і сьогодні навіть ті громадяни, які до недавнього часу не мали міцної патріотичної позиції – все частіше починають цікавитись історичним розвитком української державності, вивчати й поширювати національні культурні надбання. Складні політичні реалії висунули на перший план значимість таких особистих якостей як патріотичність й чітка громадянська позиція.

За таких умов вагомим значення набуває питання дослідження діяльності Греко-католицької церкви в Східній Галичині в умовах соціально-економічних трансформації 1921–1946 рр.

**Постановка проблеми** Велика кількість наукових напрацювань з історії діяльності Греко-католицької церкви в Східній Галичині 1921–1946 рр. підтверджують вагомий інтерес до цієї проблематики з боку вчених. Незважаючи на вагомий науковий доробок залишається чимало нез'ясованих чи недостатньо висвітлених аспектів зазначеного періоду, зокрема, що стосуються господарсько-економічної діяльності Греко-католицької церкви в Східній Галичині 1921–1946 рр. Безперечно, діяльність Греко-католицької церкви в Східній Галичині (більшою чи меншою мірою) на протязі багатьох років виступає елементом наукових досліджень, проте відсутні саме комплексні дослідження виключно господарсько-економічної складової такої діяльності. А також аналізу праць щодо соціально-економічних поглядів

**Мета статті** – проаналізувати, праці дослідників з вище запропонованої тематики, висвітлити основні аспекти їх наукової діяльності, та зробити наступні висновки, щодо розробки проблематики.

**Виклад основного матеріалу дослідження** Узагальнення наукових праць, присвячених висвітленню діяльності Греко-католицької церкви в Східній Галичині та їх хронологічний розподіл дозволив дійти висновку, що наукові праці, які видавались в УССР за радянських часів майже не мають наукової цінності через те, що підлягали жорсткій цензурі з боку радянської влади в той період часу, через що їх не можна вважати об'єктивними.

У вітчизняній історіографії одними з перших до проблеми висвітлення історії розвитку Греко-католицької церкви у своїх публіцистичних працях звернулися українські та польські вчені того часу.

Важливими історичними джерелами щодо діяльності Греко-католицької церкви є збірники програмних та довідкових матеріалів, тогочасні періодичні видання, мемуарна література.

У радянській історіографії безпосередньо проблема висвітлення діяльності Греко-католицької церкви, належала до розряду «закритих» тем.

Стосовно географічного розподілу історіографії зазначеного дослідження, то доречно зауважити, що найвагомішу частину історіографічної бази складають українські праці, але зарубіжні також мають місце. В основній частині це польські джерела.

Тематична класифікація історіографічних джерел достатньо складна й багатоаспектна.

Доцільно зауважити, що серед безлічі наукових напрацювань з окресленої проблематики існують фундаментальні дисертаційні праці, присвячені дослідженню окремих епархій Греко-католицької церкви Східної Галиччини.

Так, заслуговує на увагу дисертаційна робота Горан Т.А.[5], у якій досліджено участь Перемишльської єпархії ГКЦ в українському національному русі Східної Галичини 1919–1939 рр. Автор досліджує визначальну роль греко-католицького духовенства в краї, яке мало вплив на соціальне становище парафіян і було ключовим вектором національної ідентичності українського населення.

Схожою за сформованим предметом дослідження, але відмінною за методами розв'язання поставлених задач та отриманими результатами є дисертаційна робота Делятинського Р.І. [6], присвячена об'єктивному і комплексному висвітленню діяльності Станиславівської єпархії ГКЦ, а також першочергового місця її єпископів і священників у соціально-економічному житті Східної Галичини наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Системним логічним продовженням проведеного дослідження є супровідні праці вченого, у яких він акцентує увагу на більш вузькі питання взаємодії греко-католицького духовенства єпархії з державними органами та суспільством, а також розв'язання етноконфесійних та демографічних проблем в контексті формування української нації [7].

Вагоме наукове значення в контексті нашого дослідження мають результати, отримані Пасіцькою О.І. [14]. Автор проаналізувала етнодемографічні процеси, а також соціальну структуру населення Східної Галичини, визначила соціально-економічний потенціал галицького краю, який упродовж століть зажди відзначався не лише культурними, а й економічними особливостями та національним само буттям. В контексті зазначеної роботи окреслено місце Греко-католицької церкви в формуванні економічного потенціалу Східної Галичини.

Крім того, заслуговує на увагу наукова стаття Пилипів І та Горан Т.[16], у якій основі архівних документів досліджено матеріальне становище греко-католицького духовенства Перемишльської єпархії в період Другої Речі Посполитої (1919–1939 рр.). Розглянуто питання статусу та рівня матеріального забезпечення єпархії в цілому та духовенства, зокрема, проаналізовано різні джерела доходів і матеріальні витрати священнослужителів. Показано вплив матеріального становища духовенства на його громадсько-політичну сукупну активність. Проведено порівняння матеріального становища духовенства в період Другої Речі Посполитої з попереднім періодом – під час перебування в Австро-Угорській імперії.

У своїх працях Н. Колб досліджувала матеріальне становище, а також соціальний статус греко-католицьких парохів у Східній Галичині наприкінці XIX століття – початку XX століття [9]. В плані постановки нашої проблематики хронологічні рамки дослідження, охоплюють період який передуює нашій проблематиці, проте слугує нам як методологічний взірць, який демонструє потребу у послідовному висвітленні проблематики наступних періодах під впливом соціальних трансформацій.

В українській історіографії є ряд досліджень, які ґрунтовно досліджували окремі вузькоспеціальні аспекти історії Греко-католицької церкви наприкінці XIX століття – початку XX століття. Тобто ці праці за хронологічними рамками передують нашому дослідженню. Проте дослідникам вдалося запропонувати нові теоретико-методологічні підходи до дослідження нашої проблематики.

Цінними для нас є праці які досліджують соціально-економічні аспекти розвитку Греко-католицької церкви в Східній Галичині.

Господарську діяльність Греко-католицької церкви та матеріальне становище парафії та духовенства Святої Трійці Судової Вишні Мостиського деканату у XVIII–XIX ст. проаналізував І. Васів [3]. Ще одним вагомим дослідженням соціального статусу та матеріального становища греко-католицького духовенства Східної Галичини в середині XIX століття є праця О. Турія, де автор розкриває особливості соціально-економічного життя ГКЦ в середині XIX століття [17].



Окремі аспекти матеріального становища Станіславівської єпархії проаналізували І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів [1].

Деякі питання діяльності Греко-католицької церкви в Східній Галичині в період окупації 1941–1945 рр. ґрунтовно розкрито в статті Левченко Ю.І. [11]. Особливою науковою цінністю зазначеної статті – це зауважити наукові праці, в яких саме простежуються особливості здійснення окупаційної політики в окремих окупаційних адміністративно-територіальних одиницях. Так, саме завдяки виокремленню таких особливостей в Східній Галичині нами вивчено вплив таких особливостей на діяльність Греко-католицької церкви.

Вагомий доробок міститься в дослідженні Вепрів Р., Гнип І., [4] в якому проаналізовано участь Греко-католицької церкви у формуванні дієвих форм економічної самоорганізації і самопомоги галицькому селянству у тогочасній політичній системі, вироблення власної стратегії співіснування з польськими владними структурами й іншими національними групами, що проживали у Східній Галичині.

Вплив постаті А. Шептицького на діяльність Греко-католицької церкви в Східній Галичині досліджено багатьма вченими, серед яких В. Бесараб [2], Н. Прокоп [16], Л. Крупа [10], М. Маринович [12], О. Пасіцька [13].

Вчений Кісь Н. [8] виокремив чотири головні проблеми, які визначали політику Греко-католицької церкви першої половини ХХ ст. і на яких ґрунтується її сучасна історична політика: поєднання східних і західних чинників, трактування Церкви як «національної інституції», взаємне заперечення чи взаємовпливи з модерними ідеологіями початку ХХ ст.: соціалізмом і націоналізмом, а також соціальна роль священника-патріота.

Вивчення окреслених джерел дозволило сформувати основні передумови виникнення суперечок щодо економічного розвитку Галицьких земель.

Так, головним поштовхом до виникнення суперечок щодо економічного розвитку Галичини між ГКЦ та соціалістично-націоналістичними рухами стало нівелювання церквою ідей соціалізму та прихильність до них з боку інших проукраїнських рухів.

Соціалістична складова критикувалась представниками ГКЦ, а в ідеях соціалістично-націоналістичного руху соціалістичні ідеї превальювали. Така ознака як методи агітації значно відрізнялись також і в баченні греко-католицької церкви на чолі з блаженішим Андреем Шептицьким та соціалістично-націоналістичному русі

Економічна складова ГКЦ представлена пропагандою ідей капіталізму, необхідності приватної власності та підкреслення взаємозв'язку між набуттям економічних благ та працелюбністю, заборона тяжких умов праці, а економічна складова соціалістично-націоналістичного руху – нівелюванням ідей приватної власності, пропаганда ідей обов'язковості праці, нехтування забезпеченням гідних умов праці.

В той час релігійна складова ГКЦ базувалась на пропаганді взаємозв'язку капіталізму та християнства, а соціалістично-націоналістичного руху – на нехтуванні ідеями Греко-католицької церкви.

**Висновки.** Отже, можна констатувати, що підґрунтя зазначеного дослідження представлена великою кількістю праць, виданих за часів незалежної України українськими та зарубіжними вченими, присвячених окремим питанням діяльності Греко-католицької церкви в Східній Галичині.

Таким чином, існувало багато суперечок між ідейними поглядами ГКЦ та соціалістично-націоналістичними рухами.

Наукова новизна даної статті полягає в уточненні передумов та специфічних рис суперечок щодо економічного розвитку Східної Галичини між ГКЦ та соціалістично-націоналістичними рухами.

При цьому в якості напрямку подальших досліджень доцільно вказати необхідність уточнення впливу поглядів Андрея Шептицького на процес усунення таких суперечок.

### Література

1. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : [монографія] / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. – Надвірна: Надвірнянська друкарня, 2010. 500 с.
2. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького: монографія. Ужгород: «Гражда», 2019. 232 с.
3. Васів І. Матеріальне становище парафії та духовенства Святої Трійці Судової Вишні у XVIII-XIX ст. [Електронний ресурс] / І. Васів. – Режим доступу : [https://vk.com/topic-34475556\\_29156304](https://vk.com/topic-34475556_29156304).
4. Вепрів Р. Греко-католицька церква і організація економічного самозахисту українського населення Східної Галичини у міжвоєнний період / Роман Вепрів, Ігор Гнип // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 64–71.
5. Горан Т. А. Перемишльська єпархія Греко-католицької церкви в українському національному русі Галичини (1919–1939 рр.) [Текст] : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Горан Тетяна Анатоліївна; Держ. ВНЗ Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.
6. Делятинський Р. І. Станіславівська єпархія Греко-Католицької Церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.): дисертація на здоб. наук. ст. канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 390 с.
7. Делятинський Р. І. Становище та діяльність духовенства Станіславської єпархії УГКЦ в 1919–1920 рр. Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. VII. Івано-Франківськ, 2003. С. 69–77.
8. Кісь Н. Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків. Про джерела історичної політики УГКЦ. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. Львів. 184 с.
9. Колб Н. «З Богом за церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття / Н. Колб ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Жовква: Місіонер, 2015. 323 с.
10. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2003. 20 с.
11. Левченко Ю. І. Особливості реалізації окупаційної політики в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.: монографія / Ю. І. Левченко, за наук. ред. К.П. Двірної. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.
12. Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми» / передмова Адріана Сливоцького. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.
13. Пасіцька О. І. Соціально-економічна діяльність українців Галичини (1919-1939) : автореф. дис ... д-ра іст. наук : 07.00.01 : 07.00.02 / Оксана Ігорівна Пасіцька, НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, НАН України. Ін-т народознавства. Львів : [б.в.], 2019. 36 с.
14. Пасіцька О. І. Вплив митрополита Андрея Шептицького на господарське життя галицьких українців (кінець XIX –перша третина XX ст.) «Гілея»: науковий вісник. Збірник наукових праць гол. ред В. М. Вашкевич. Київ: Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 105 (2). С. 31–35.
15. Пилипів І., Горан Т. Матеріальне становище греко-католицького парафіяльного духовенства Перемишльської єпархії (1919-1939 рр.). СХІД № 5 (145), вересень-жовтень 2016 р. С. 50–54.
16. Прокоп Н. Правове бачення митрополитом А. Шептицьким українських християнських церков у розбудові національної держави // матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку науки» (15–16 березня 2017 р., м. Київ). Київ, 2017. С. 81–83.
17. Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко- католицького духовенства Галичини в середині XIX століття / О. Турій // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Львів: Інститут історії Церкви Львівської богословської академії, 2000. С. 115–148.

## References

1. Andrukhiv, I. (2010). Stanislavska (Ivano-Frankivska) yeparkhiia UHKTs kriz pryzmu stolit: istoryko-relihiinyi aspekt: [Stanislavsk (Ivano-Frankivsk) Diocese of the UGCC through the prism of centuries: historical and religious aspect]. monohrafiia / I. Andrukhiv, O. Lysenko, I. Pylypiv. Nadvirna : Nadvirnianska drukarnia, 2010. 500 s. [in Ukrainian]
2. Basarab, V.(2019). Derzhavotvorcha kontseptsii ta natsionalno-patriotychni idei mytropolyta Andreia Sheptytskoho: [State-building concept and national-patriotic ideas of Metropolitan Andrey Sheptytskyi]. Monohrafiia. Uzhhorod: "Grazhda", 2019. 232 s. [in Ukrainian]
3. Vasiv, I.(2013). Materialne stanovyshche parafii ta dukhovenstva Sviatoi Triitsi Sudovoi Vyshni u XVIII–XIX st. [The material situation of the parish and clergy of the Holy Trinity of Sudova Vyshna in the XVIII–XIX centuries]. I. Vasiv. Retrieved from [https://vk.com/topic-34475556\\_29156304](https://vk.com/topic-34475556_29156304). [in Ukrainian]
4. Vepriv, R. (2013). Hreko-katolytska tserkva i orhanizatsiia ekonomichnoho samozakhystu ukrainskoho naselennia Skhidnoi Halychyny u mizhvoiennyi period [The Greek-Catholic Church and the organization of economic self-defense of the Ukrainian population of Eastern Galicia in the interwar period]. Roman Vepriv, Ihor Hnyp *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Serii: Istorii / Za zah. red. prof. I. S. Zuliaka. 2013. Vyp. 2, Ch. 1. S. 64–71. [in Ukrainian]
5. Horan, T. A. (2017). Peremyskhska yeparkhiia Hreko-katolytskoi tserkvy v ukrainskomu natsionalnomu rusi Halychyny (1919–1939 rr.): [Peremyshl Diocese of the Greek-Catholic Church in the Ukrainian National Movement of Galicia (1919–1939)]. [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 Horan Tetiana Anatoliivna; Derzh. VNZ Prykarp. nats. un-t im. Vasyliia Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2017. 20 s. [in Ukrainian]
6. Deliatynskyi, R. I. (2017). Stanislavivska yeparkhiia Hreko-Katolytskoi Tserkvy v suspilnomu zhytti Halychyny (1885–1946 rr.): [Stanislaviv Diocese of the Greek Catholic Church in the social life of Galicia (1885–1946)]. dysertatsiia na zdob. nauk. st. kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. Ivano-Frankivsk, 2017. 390 s. [in Ukrainian]
7. Deliatynskyi, R.I. (2003). Stanovyshche ta diialnist dukhovenstva Stanislavskoi yeparkhii UHKTs v 1919–1920 rr. [The position and activity of the clergy of the Stanislav diocese of the UGCC in 1919–1920]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii. Vyp. VII. Ivano-Frankivsk, 2003. S. 69–77. [in Ukrainian]
8. Kis, N. (2018). Pamiat ta identychnist ukrainskykh hreko-katolykiv. Pro dzherela istorychnoi polityky UHKTs [Memory and identity of Ukrainian Greek Catholics. About the sources of the historical policy of the UGCC]. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2018. Lviv. 184 s. [in Ukrainian]
9. Kolb, N. (2018). "Z Bohom za tserkvu i vitchyznu": hreko-katolytske parafialne dukhovenstvo v Halychyni u 90-kh rokakh KhIKh stolittia ["With God for the Church and Fatherland": Greek Catholic parish clergy in Galicia in the 90s of the 19th century]. N. Kolb; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Zhovkva: Misioner, 2015. 323 s. [in Ukrainian]
10. Krupa, L. (2003). Vplyv mytropolyta Andreia Sheptytskoho na suspilne i kulturno-prosvitnytske zhyttia v Halychyni kintsia XIX – pershoi polovyny XX stolittia:[ The influence of Metropolitan Andrey Sheptytskyi on social and cultural and educational life in Galicia at the end of the 19th – the first half of the 20th century]. Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkoviycha. Chernivtsi, 2003. 20 s. [in Ukrainian]
11. Levchenko, Yu. I. (2017). Osoblyvosti realizatsii okupatsiinoi polityky v administratyvno-terytorialnykh odynitsakh Ukrainy 1941–1944 rr.: [Peculiarities of the implementation of the occupation policy in the administrative-territorial units of Ukraine 1941–1944]. monohrafiia Yu. I. Levchenko, za nauk. red. K.P. Dvirnoi. Kyiv: Vydavnytstvo NPU im. M. P. Drahomanova, 2017. 402 s. [in Ukrainian]
12. Marynovych M. (2019). Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pryntsyyp "pozytyvnoi sumy" [Metropolitan Andrey Sheptytskyi and the principle of "positive sum"]. peredmova Adriana Slyvotskoho. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 2019. 248 s. [in Ukrainian]
13. Pasitska, O.I. (2019). Sotsialno-ekonomichna diialnist ukraintsiv Halychyny (1919–1939): [ Socio-economic activity of Ukrainians of Galicia (1919–1939)]. Avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01: 07.00.02 Oksana Ihorivna Pasitska, NAN Ukrainy. In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, NAN Ukrainy. In-t narodoznavstva. – Lviv: [b.v.], 2019. 36 s. [in Ukrainian]

14. Pasitska, O. I. (2016). Vplyv mytropolyta Andreia Sheptytskoho na hospodarske zhyttia halytskykh ukrainsiv (kinets KhIKh – persha tretyna KhKh st.) [The influence of Metropolitan Andrey Sheptytskyi on the economic life of Galician Ukrainians (end of the 19th – first third of the 20th century)]. “Hileia”: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats hol. red V. M. Vashkevych. Kyiv: Vydavnytstvo “Hileia”, 2016. Vyp. 105 (2). S. 31–35. [in Ukrainian]

15. Pylypiv, I., & Horan, T. (2016). Materialne stanovyshe hreko-katolytskoho parafialnoho dukhovenstva Peremyshlskoi yeparkhii (1919–1939 rr.) [The material situation of the Greek-Catholic parish clergy of the Przemyśl eparchy (1919–1939)]. SKhID № 5 (145), veresen-zhovten 2016 r. S. 50–54 [in Ukrainian]

16. Prokop, N. (2017). Pravove bachennia mytropolytom A. Sheptytskym ukrainskykh khrystyianskykh tserkov u rozbudovi natsionalnoi derzhavy [Metropolitan A. Sheptytsky's legal vision of Ukrainian Christian churches in the development of the national state]. Materialy: Mizhnar. nauk.-prakt. konf. “Suchasni tendentsii rozvytku nauky”, (15–16 bereznia 2017 r., m. Kyiv). Kyiv, 2017. S. 81–83. [in Ukrainian]

17. Turii, O. (2000). Sotsialnyi status i materialne stanovyshe hreko-katolytskoho dukhovenstva Halychyny v seredyni KhIKh stolittia [Social status and material situation of the Greek-Catholic clergy of Galicia in the middle of the 19th century] O. Turii Kovchek. Naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii. Lviv: Instytut istorii Tserkvy Lvivskoi bohoslovskoi akademii, 2000. S. 115–148. [in Ukrainian]

УДК 339:663.5](438)«1924/1926»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.2>

### Микола БАРМАК

доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 ([barmakmv@tnpu.edu.ua](mailto:barmakmv@tnpu.edu.ua))

### Mykola BARMAK

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, str. M. Kryvonosa, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 ([barmakmv@tnpu.edu.ua](mailto:barmakmv@tnpu.edu.ua))

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7440-0881>

## ФОРМУВАННЯ СПИРТОВОЇ МОНОПОЛІЇ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1924–1926 РР.)

**Анотація.** *Мета статті* – проаналізувати формування спиртової монополії у Другій Речі Посполитій, що сприяло забезпеченню економічної стабільності, зростанню державних прибутків через контроль за виробництвом та реалізацією алкогольної продукції. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та на критичному підході, на загальнонаукових та спеціальних методах історичної науки. **Наукова новизна** ґрунтується на тому, що в статті проаналізовано вплив спиртової монополії на стабілізацію економіки, зростання державних прибутків, висвітлено механізми оподаткування та фінансові моделі, впроваджені державою для управління спиртовою монополією, оцінено заходи з поліпшення якості спирту, охарактеризовано роль спиртової монополії як інструменту централізації влади та зміцнення державного контролю над ключовими економічними секторами. **Висновки.** Установлено, що спиртова монополія стала важливим елементом стратегії уряду з посилення державного управління, була ефективною у контролі за контрабандою і нелегальним виробництвом алкоголю, що сприяло підвищенню законності та порядку. Вивчення задекларованої проблеми має практичне значення для аналізу впливу спиртової монополії на економічні процеси і державного управління у Другій Речі Посполитій.

**Ключові слова:** Друга Річ Посполита, спиртова монополія, контроль за виробництвом, митна служба, «Дирекція мит у Львові».

## FORMATION OF ALCOHOL MONOPOLY IN THE SECOND COMMONWEALTH (1924–1926)

**Abstract.** *The purpose* of the article is to analyze the formation of an alcohol monopoly in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, which contributed to ensuring economic stability and increasing state revenues through control over the production and sale of alcohol products. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematicity and a critical approach, on general scientific and special methods of historical science. **The scientific novelty** is based on the fact that the article analyzes the influence of the alcohol monopoly on the stabilization of the economy, the growth of state profits, highlights the taxation mechanisms and financial models implemented by the state to manage the alcohol monopoly, evaluates the measures to improve the quality of alcohol, characterizes the role of the alcohol monopoly as a tool of centralization of power and strengthening state control over key economic sectors. **Conclusions.** It was established that the alcohol monopoly became an important element of the government's strategy to strengthen public administration, was effective in controlling smuggling and illegal production of alcohol, which contributed to increasing law and order. The study of the declared problem is of practical importance for the analysis of the influence of the alcohol monopoly on economic processes and public administration in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth.

**Key words:** the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, alcohol monopoly, production control, customs service, «Directorate of Customs in Lviv».

**Постановка проблеми.** Формування спиртової монополії у Другій Речі Посполитій у 1924–1926 рр. було важливим етапом у становленні її економічної політики після Першої світової війни. Цей період характеризувався низкою реформ, спрямованих на відбудову економіки та зміцнення фінансів, позаяк держава потребувала стабільних джерел прибутків для відбудови зруйнованої інфраструктури. Одним із таких джерел була спиртова монополія, започаткована у 1924 р., що давало змогу встановити державний контроль за виробництвом спирту, його якістю й обсягом. Влада централізовано контролювала весь процес – від виробництва до реалізації продукції. Уведення монополії забезпечило прибутки державного бюджету за рахунок податків і зборів від продажу алкоголю, зниження рівня контрабанди та його нелегального виробництва, відповідно, й забезпечення якості продукції. Державна монополія на спирт була одним з інструментів централізації і посилення контролю над економічними процесами, сприяла стабілізації фінансів, боротьбі з контрабандою і поліпшенню соціальних умов життя населення. Ці рішення мало довготривалі наслідки і стало однією з основ подальшого економічного розвитку в Другій Речі Посполитій.

**Мета статті** – проаналізувати формування спиртової монополії у Другій Речі Посполитій, що сприяло забезпеченню економічної стабільності та збільшенню державних прибутків через контроль за виробництвом та реалізацією алкогольної продукції.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Після відновлення незалежності в 1918 р. Друга Річ Посполита зіштовхнулася з численними економічними викликами, одним з яких була стабілізація державного бюджету. Одним з інструментів, застосованих урядом, стала спиртова монополія. Ця політика скеровувалася на контроль за виробництвом, продажом алкоголю з метою наповнення державної скарбниці. До Першої світової війни територія Польщі була розділена між трьома імперіями: Російською, Австро-Угорською та Німецькою, кожна з яких мала свої підходи до регулювання ринку алкоголю. Після війни новостворена держава успадкувала різні системи управління, що ускладнювало впровадження єдиної національної політики у цій сфері. 1920-ті роки характеризувалися значною економічною нестабільністю (інфляція, безробіття, дефіцит державного бюджету тощо). Із метою збільшення державних прибутків уряд запровадив монополію на виробництво та продаж спиртних напоїв, ліцензування виробників та продавців алкоголю, податки на виробників та продавців, а також регулювання цін на алкогольні напої тощо.

На початку лютого 1922 р. Міністерство фінансів вносило зміни до Наказу колишнього монопольного управління від 14 травня 1919 р., згідно з якими конфіскований спирт за винятком випадків, пов'язаних із кримінальними розслідуваннями та судовими рішеннями, мав продаватися на аукціоні за оцінною вартістю без урахування існуючих ринкових цін на цей продукт. Окрім того, конфіскований спирт міг бути проданим для медичних або митних цілей та для технічних потреб. Спирт, визнаний фахівцями непридатним для продажу, мав бути утилізований чиновниками. Процес утилізації проводився відповідно до встановлених правил і під наглядом відповідних органів, щоб уникнути будь-якого незаконного використання або витоку цього продукту. Ці заходи спрямовувалися на забезпечення ефективного контролю за обігом спирту та запобігання фінансовим зловживанням [1, s. 1–2].

Конфіскований спирт належав Міністерству фінансів, воно мало право розпоряджатися ним на власний розсуд, визнати «непридатним» до споживання, передати підпорядкованим структурам для потреб тощо [2, арк. 38].

Міністерство фінансів намагалося посилювати контроль за підакцизними товарами, зокрема спиртом, регламентувало їх переміщення через митниці. Були випадки, коли окремі працівники митниці, підпорядковані «Дирекції мит у Львові», здійснювали його незаконне переміщення [3, арк. 55]. У кінці 1925 р. одна з компаній мала дозвіл на експорт спирту без

сплати податку [4, арк. 81 зв.]. Керівництво державного спиртового департаменту, сподіваючись на підтримку та співпрацю з населенням, запроваджувало пропагандистську кампанію проти незаконного ввезення алкоголю, розміщуючи агітаційні плакати у громадських місцях тощо [5, арк. 28]. Ймовірно, що пропагандистська кампанія не мала значного ефекту. За нашими підрахунками, на 1926 р. найбільш поширеним продуктом, що користувався попитом серед контрабандистів, був спирт. Митниці Другої Речі Посполитої за поточний рік, затримали майже 3 тис л [2, арк. 40–40 зв.].

Керівництво державного спиртового департаменту, сподіваючись на підтримку та співпрацю з населенням, запроваджувало пропагандистську кампанію проти незаконного ввезення алкоголю, розміщуючи агітаційні плакати у громадських місцях, тощо [5, арк. 28].

Ухвала Міністерства фінансів від 13 квітня 1922 р. встановлювала нові правила та ставки оподаткування для лікєро-горілчаних виробів, що дало змогу регулювати цей сектор економіки та збільшувати надходження до державного бюджету. Заходи, ужиті Міністерством фінансів, сприяли поліпшенню фінансової стабільності країни та підтримували контроль над виробництвом та розподілом алкогольних напоїв [6, s. 9–10]. Експортерів зобов'язували реєструвати відправлені партії лікєро-горілчаних напоїв, фіксувати дати відправлення та отримання, що сприяло створенню прозорої та контрольованої системи експорту алкогольних продуктів. Алкогольні напої, які не мали необхідної сертифікації, підлягали вилученню податковими або поліцейними органами. Проводилося ретельне розслідування їх походження та призначення. Затримані вантажі розглядалися як докази протиправної діяльності, що сприяло підтримці порядку та правопорядку в цьому секторі промисловості [6, s. 4].

На підставі Розпорядження від 31 листопада 1924 р. оголошувалася державна монополія на спирт. Так, у першій частині «Загальні положення» йшлося про його купівлю-продаж для вживання у межах Другої Речі Посполитої; виготовлення і продажу «чистої» горілки; монопольне право Міністерства фінансів за виготовленням алкоголю. Для продажу і виготовлення дріжджів, оцту, тих чи інших видів горілки, лікерів потрібен був дозвіл монополіста. Виробництво, очищення, імпорт алкогольних напоїв мали відбуватися на основі зазначеного положення. Здійснення повноважень, визначених ст. 1, створювала Державна дирекція спиртової монополії (далі – ДДСМ), очолювана директором. ДДСМ перебирала все рухоме і нерухоме майно колишніх російських структур, що служило для перевезення і зберігання спирту в спілці «Cysterny» [8, s. 1195–1196]. У Розпорядженні міністра фінансів від 22 січня 1925 р. повідомлялося, що у віданні ДДСМ були питання виробництва, закупівлі, продажу спирту та його відходів, будівництва підприємств з його виготовлення тощо. Початково сформований бюджет забезпечував функціонування інституції з 4 жовтня 1924 р. до 31 грудня 1925 р. [9, s. 120].

ДДСМ мала річний бюджет прибутків і видатків, що формувався з надлишків прибутків і витрат, затверджений Міністерством фінансів, під час слухань на засіданнях дорадчого органу – «Państwowej Rady Spirytusowej». Один відсоток «чистого» прибутку призначався для Міністерства внутрішніх справ для боротьби з алкоголізмом, шпиталів і притулків для алкоголіків [8, s. 1196]. Проблема зловживання алкоголем була серйозною. Для регулювання вартості алкоголю 8 березня 1921 р. Міністерство фінансів встановило відпускні ціни на зазначений продукт. Вартість 1 л спирту для державних лікувальних закладів становила 60 марок (далі – м.), для підприємств горілчаної промисловості – 390 м., для інших структур – 350 м. Горілка для споживачів коштувала 110 м. за 0,6 л і 165 м. за 1 л [10, s. 8].

До складу «Państwowej Rady Spirytusowej» входило 18 осіб, із них 9 – функціонери, від міністра фінансів, промисловості й торгівлі, сільського господарства, фахівці спиртової сфери; 9 осіб – від підприємців, виробників спирту, із них 5, по одному – від сільського господарства, промисловості, виробників алкоголю, чиновників з експортних операцій. Її засідання

відбувалися за потреби скликання міністром фінансів, якщо 9 членів подавали у письмовій формі запит із детальним описом предмету дискусії [8, s. 1196]. Відомо, що зазначені державні структури носили тимчасовий характер, зважаючи на перехідний період, про що свідчив циркуляр міністра фінансів від 10 листопада 1924 р. [11, s. 1361].

У Розпорядженні міністра фінансів від 24 вересня 1924 р. йшлося про регулювання виробництва спирту в перехідний період. Так, ДДСМ інформувала, що за 1 гектолітр (далі – гкл) спирту, виробленого спиртовим заводом, необхідно сплатити податок упродовж двох тижнів у розмірі 25 злотих (далі – зл.), 20 зл. – за аналогічну продукцію, вироблену винокурнею [12, s. 1305]. Ректифікація спирту-сирцю не вважалася його подальшою переробкою, її можна проводити лише за згодою міністра фінансів. Лікєро-горілчані заводи з установками ректифікації могли виробляти власну продукцію без спеціального дозволу, якщо зобов'язувалися забезпечити його якість. Транспортування спирту зі спиртових заводів для зберігання у спеціальних місцях відбувалося за попередньою згодою з міністром фінансів [12, s. 1306]. Так, вартість витрат перевезень до складів найближчої залізничної станції була різною для окремих воєводств. Вартість витрат 1 гкл на його перевезення до залізниці становила для Варшавського воєводства – 46,50 зл., Львівського – 45,90 зл., Познанського – 43,01 зл., у середньому 45 зл. За ректифікований спирт установлювалася доплата у розмірі 8,30 зл. за 1 гкл якісного продукту. Ціна метилового спирту була аналогічна вартості спирту-сирцю. Для спирту, випущеного на винокурнях, допускалося зростання вартості у розмір 10%, на промислових підприємствах – 17,5% [13, s. 1321]. За нашими підрахунками, на 1924–1925 рр. вартість перевезення 1 гкл спирту-сирцю, перегнаного на винокурні сільськогосподарських підприємств, до найближчої залізничної станції становила від 58 до 63,50 зл. залежно від відстані [14, s. 163].

Регулюючи виробництво спирту на перехідний період незалежно від визначеної його кількості, за січень-грудень 1924 р. ДДСМ визначала вартість 150 гкл, продукту, виробленого кожним промисловим лікєро-горілчанним заводом, у розмірі 45 зл., винокурнями – 35 зл. [15, s. 1414]. Положення про промислові лікєро-горілчані підприємства свідчило про те, що на теренах шістнадцяти воєводств Другої Речі Посполитої діяли різноманітні норми виробництва спирту на 1924–1925 рр. Поліське – 6,383 тис гкл, Новоградське – 8,158 тис гкл, Віленське – 8,944 тис гкл, Волинське – 10,722 тис гкл, Слєське – 26,346 тис гкл, Білостоцьке – 25,067, тис гкл, Станіславівське – 31,675 тис гкл, Краківське – 44,655 тис гкл, Кельцьке – 50,045 тис гкл, Тарнопільське – 62,430 тис гкл, Лодзьке – 92,383 тис гкл, Любецьке – 109,441 тис гкл, Поморське – 115,031 тис гкл, Варшавське – 117,443 тис гкл, Львівське – 122,293 тис гкл, Познанське – 368,984 тис гкл [16, s. 10].

27 грудня 1924 р. міністр фінансів визначив вартість очищеного спирту, виробленого всередині країни або імпортованого з-за кордону, сплату відсотку від проданого алкоголю та додаткове оподаткування його запасів. Так, на 1925 р. собівартість виготовлення 1 гкл спирту становила 105 зл. Податок на спирт, вироблений на підприємствах Другої Речі Посполитої, становив із 1 січня 1925 р. 410 зл. за 1 гкл, імпортованого – 650 зл. Окрім того, із 1 січня 1925 р. продаж очищеного спирту для виробництва «чистої» горілки становив 567 зл., для виготовлення горілок найвищої якості – 644 зл., потреб аптек, медицини, продуктів харчування, цукерок тощо – 730 зл., косметичних потреб – 200 зл., виробництва ефіру, есенції – 105 зл., виготовлення оцту – 65 зл. [17, s. 1563]. Запровадження додаткової комісії на використання спирту для домашніх і медичних цілей передбачало, що продукт із запасів, розлитий у пляшки, оподатковувався в розмірі 77 зл. за 1 гкл з 24 грудня 1924 р. У зв'язку з вичерпуванням запасів із 1 січня 1925 р. його вартість зростала до 168 зл. за 1 гкл спирту [18, s. 76]. Із 1 січня 1925 р. діяли такі гуртові ціни на реалізацію горілки міцністю 45°: за 1 л – 3,09 зл., 0,75 л – 2,32 зл., 0,6 л – 1,85 зл., 0,5 л – 1,55 зл., 0,3 л – 0,97 зл., 0,25 – 0,77 зл. Роздрібні ціни: 1 л – 3,56 зл.,



0,75 л – 2,67 зл., 0,6 л – 2,14 зл., 0,5 л – 1,78 зл., 0,3 л – 1,07 зл., 0,25 л – 0,89 зл.; 40° за 1 л – 2,75 зл., 0,75 л – 2,06 зл., 0,6 л – 1,65 зл., 0,5 л – 1,38 зл., 0,3 л – 0,83 зл., 0,25 л – 0,69 зл. Роздрібні ціни: 1 л – 3,16 зл., 0,75 л – 2,37 зл., 0,6 л – 1,90 зл., 0,5 л – 1,58 зл., 0,3 л – 0,95 зл., 0,25 л – 0,79 зл. [17, s. 1563].

На підставі Постанови міністра фінансів від 2 березня 1925 р. (набирала чинності з 15 березня поточного року) вартість продажу спирту і лікєро-горілочаних виробів для побутових лікувальних потреб була такою: на спирт 95° (гуртові ціни): 1 л – 6,71 зл., 0,6 л – 4,04 зл., 0,5 л – 3,38 зл.; роздрібні ціни: – 1 л – 7,50 зл., 0,6 л – 4,50 зл., 0,5 л – 3,77 зл.; на спирт 92° (гуртові ціни): 1 л – 6,50 зл., 0,6 л – 3,91 зл., 0,5 л – 3,28 зл.; роздрібні ціни: – 1 л – 7,25 зл., 0,6 л – 4,36 зл., 0,5 л – 3,65 зл. [19, s. 197].

Із 1 січня 1927 р. вартість алкогольних продуктів становила: для 40° міцності (гуртові ціни): 1 л – 5,01 зл., 0,5 л – 2,58 зл., 0,25 л – 1,34 зл.; роздрібна торгівля: 1 л – 5,45 зл., 0,75 л – 4,13 зл., 0,5 л – 2,80 зл., 0,25 л – 1,45 зл.; для 45° міцності (гуртові ціни): 1 л – 5,54 зл., 0,5 л – 2,81 зл., 0,25 л – 1,48 зл.; роздрібна торгівля: 1 л – 6 зл., 0,75 л – 4,53 зл., 0,5 л – 3,05 зл., 0,25 л – 1,60 зл.; горілка “Wyborowa”, 45° міцності (гуртові ціни): 1 л – 6,24 зл., 0,5 л – 3,19 зл., 0,25 л – 1,66 зл.; гуртові ціни: 0,75 л – 6,90 зл., 0,5 л – 3,50 зл., 0,25 л – 1,80 зл. [20, s. 1504].

22 грудня 1926 р. у розпорядженні, погодженому міністрами фінансів, промисловості та торгівлі, визначалися витрати підприємств на виготовлення спирту. Так, їхня вартість на виробництво очищеного спирту з 1 січня 1927 р. становила 150 зл. на 1 гкл високоякісного продукту. Натомість податок із 1 січня 1927 р. становив за 1 гкл спирту, виробленого в Другій Речі Посполитій, 750 зл., імпортованого – 1 тис зл. [20, s. 1504].

**Висновки.** Спиртова монополія, запроваджена у Другій Речі Посполитій у 1924–1926 рр., була важливим кроком у стабілізації її економіки. Вона дала змогу збільшити державні прибутки, здійснити необхідні економічні реформи, незважаючи на значні соціальні виклики, запроваджувалися нові податки на виробників та продавців, а також регулювалися ціни на алкогольні напої. Запровадження спиртової монополії загалом мало позитивний вплив на економіку та суспільство. Державні прибутки суттєво зросли, що допомогло стабілізувати бюджет. Однак політика спричинила інші проблеми, як-от: збільшення нелегального виробництва алкоголю, поширення контрабанди тощо.

### Література

1. Do Izby Skarbowej – Wydział IV w Warszawie, Łodzi, Lublinie. Kielcach, Poznaniu, Białymstoku, Brześciu, Łucku, Krakowie, Grudziądzu, Lwowie i do Dyrekcji Skarbu w Cieszynie. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu. Warszawa, 20 lutego 1922. Nr. 5. S. 1–2.
2. Звіт про діяльність митниці у м. Снятині (с. Залуче), том V / Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 162. Оп. 1. Спр. 11. 111 арк.
3. Звіти про діяльність митниць, том III // ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 135. 59 арк.
4. Обіжники та розпорядження Міністерства фінансів і Дирекції мит у м. Львові, том I ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 68. 95 арк.
5. Обіжники і розпорядження з організаційних питань ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 24. 33 арк.
6. ROZPORZĄDZENIE MINISTRA SKARBU z dnia 13 kwietnia 1922 r. przewozie spirytusu i wyrobów spirytisowych Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu. Warszawa, 20 maja 1922. Nr. 13. S. 9–10.
7. ODPIS Dziennik Urzędowy Województwa Tarnopolskiego. Tarnopol, 1 marca 1923. S. 4.
8. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o monopolu spirytusowym. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. Nr. 78. Poz. 756. S. 1195–1196.
9. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 22 stycznia 1925 r. o organizacji Dyrekcji Państwowego Monopolu Spirytusowego (D.P.M.S.) Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1925. Nr. 14. Poz. 95. S. 120.
10. Rozporządzenie ministra skarbu z dnia 8 marca 1921 r. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu. Warszawa, 25 marca 1921. S. 8.

11. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 10 października 1924 r. o utworzeniu Tymczasowej Dyrekcji Polskiego Monopolu Spirytusowego i Tymczasowej Państwowej Rady Spirytusowej Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. Nr. 91. Poz. 858. S. 1361.
12. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 22 września 1924 r. o uregulowaniu produkcji spirytusu w okresie przejściowym Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. Nr. 86. Poz. 826. S. 1305–1306.
13. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 30 września 1924 r. o ustaleniu cen za spirytus odpędzony w kampanji 1923–24 r. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. Nr. 89. Poz. 846. S. 1321.
14. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 16 lutego 1925 r. o ustaleniu cen za spirytus, odpędzony w kampanji 1924/25 roku Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1925. Nr. 19. Poz. 141. S. 163.
15. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 31 października 1924 r. o uregulowaniu produkcji spirytusu w okresie przejściowym Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. Nr. 97. Poz. 906. S. 1414.
16. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 22 listopada 1924 r. w przedmiocie ustalenia wymiaru odpędu spirytusu województw na kampanję 1924/5 r. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1925. Nr. 2. Poz. 16. S. 10.
17. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 27 grudnia 1924 r. o ustaleniu kosztów własnych spirytusu oczyszczonego, opłaty skarbowej od spirytusu wyprodukowanego wewnątrz Państwa tudzież przywożonego z zagranicy, cen sprzedażnych spirytusu i dodatkowego opodatkowania zapasów Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. Nr. 116. Poz. 1037. S. 1563.
18. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 19 stycznia 1925 r. w przedmiocie opłaty dodatkowej od zapasów spirytusu do celów domowo-leczniczych Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1925. Nr. 9. Poz. 69. S. 76.
19. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 2 marca 1925 r. o cenach sprzedażnych spirytusu i wódek monopolowych Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1925. Nr. 25. Poz. 169. S. 197.
20. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 22 grudnia 1926 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu o ustaleniu kosztów własnych spirytusu oczyszczonego, opłaty skarbowej od spirytusu, cen sprzedażnych spirytusu i wódek monopolowych, oraz o dodatkowym opodatkowaniu zapasów Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1926. Nr. 128. Poz. 765. S. 1504.

### References

1. Do Izby Skarbowej – Wydział IV w Warszawie, Łodzi, Lublinie, Kielcach, Poznaniu, Białymstoku, Brześciu, Łucku, Krakowie, Grudziądzu, Lwowie i do Dyrekcji Skarbu w Cieszynie (20 lutego 1922.) [To the Tax Chamber – Department IV in Warsaw, Łódź, Lublin, Kielce, Poznań, Białystok, Brest, Łuck, Kraków, Grudziądz, Lviv and to the Treasury Directorate in Cieszyn]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 5, 1–2 [in Polish].
2. Zvit pro diialnist mytnytsi u m. Sniatyni (s. Zaluche) [Report on the activities of the customs office in the city of Sniatyn (the village of Zaluche) tom V. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (dali – TsDIAL)*. F. 162, op. 1, spr. 11, 111 ark.
3. Zvity pro diialnist mytnyts [Reports on customs activities] tom III. *TsDIAL Ukrainy*. F. 162, op. 1, spr. 135, 59 ark.
4. Obizhnyky ta rozporiadzhennia Ministerstva finansiv i Dyreksii myt u m. Lvovi [Circulars and regulations of the Ministry of Finance and the Directorate of Customs in Lviv] tom I. *TsDIAL Ukrainy*. F. 162, op. 1, spr. 68, 95 ark.
5. Obizhnyky i rozporiadzhennia z orhanizatsiinykh pytan [Circulars and orders on organizational issues] *TsDIAL Ukrainy*. F. 162, op. 1, spr. 24, 33 ark.
6. ROZPORZĄDZENIE MINISTRA SKARBU z dnia 13 kwietnia 1922 r. przewozie spirytusu i wyrobów spirytisowych (20 maja 1922) [REGULATION OF THE MINISTER of treasury of April 13, 1922 on the transport of spirit and spirit products]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 13, 9–10. [in Polish].
7. ODPIS (1 marca 1923) [COPY]. *Dziennik Urzędowy Województwa Tarnopolskiego*, 4 [in Polish].
8. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o monopolu spirytusowym (1924) [Act of July 31, 1924 on the spirit monopoly]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 78, 756, 1195–1196 [in Polish].
9. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 22 stycznia 1925 r. o organizacji Dyrekcji Państwowego Monopolu Spirytusowego (D.P.M.S.) (1925) [Regulation of the Minister of Treasury of January 22, 1925 on

the organization of the Directorate of the State Spirits Monopoly (D.P.M.S.)]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 14, 95, 120 [in Polish].

10. Rozporządzenie ministra skarbu z dnia 8 marca 1921 r. (25 marca 1921) [Regulation of the Minister of Treasury of March 8, 1921]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 8. [in Polish].

11. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 10 października 1924 r. o utworzeniu Tymczasowej Dyrekcji Polskiego Monopolu Spirytusowego i Tymczasowej Państwowej Rady Spirytusowej (1924) [Regulation of the Minister of the Treasury of October 10, 1924 on the establishment of the Temporary Directorate of the Polish Spirits Monopoly and the Temporary State Spirits Council]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 91, 858, 361 [in Polish].

12. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 22 września 1924 r. o uregulowaniu produkcji spirytusu w okresie przejściowym (1924) [Regulation of the Minister of Treasury of September 22, 1924 on the regulation of spirit production in the transitional period]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 86, 826, 1305–1306 [in Polish].

13. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 30 września 1924 r. o ustaleniu cen za spirytus odpędzony w kampanji 1923–24 r. (1924) [Regulation of the Minister of the Treasury of September 30, 1924 on setting prices for spirit stripped during the 1923–24 campaign]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 89, 846, 1321 [in Polish].

14. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 16 lutego 1925 r. o ustaleniu cen za spirytus, odpędzony w kampanji 1924/25 roku (1925) [Regulation of the Minister of Treasury of February 16, 1925 on setting prices for spirit expelled during the 1924/25 campaign]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 9, 141, 163 [in Polish].

15. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 31 października 1924 r. o uregulowaniu produkcji spirytusu w okresie przejściowym (1924) [Regulation of the Minister of Treasury of October 31, 1924 on the regulation of spirit production during the transitional period]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 97, 906, 1414 [in Polish].

16. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 22 listopada 1924 r. w przedmiocie ustalenia wymiaru odpędu spirytusu województw na kampanję 1924/5 r. (1925) [Regulation of the Minister of Treasury of November 22, 1924 on determining the amount of spirit stripping in voivodeships for the 1924/5 campaign.]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 2, 16, 10 [in Polish].

17. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 27 grudnia 1924 r. o ustaleniu kosztów własnych spirytusu oczyszczonego, opłaty skarbowej od spirytusu wyprodukowanego wewnątrz Państwa tudzież przywożonego z zagranicy, cen sprzedażnych spirytusu i dodatkowego opodatkowania zapasów (1924) [Regulation of the Minister of the Treasury of December 27, 1924 on determining the own costs of purified spirit, stamp duty on spirit produced within the State or imported from abroad, sales prices of spirit and additional taxation of stocks]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 116, 1037, 1563 [in Polish].

18. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 19 stycznia 1925 r. w przedmiocie opłaty dodatkowej od zapasów spirytusu do celów domowo-leczniczych (1925) [Regulation of the Minister of Treasury of January 19, 1925 on additional fees on spirit stocks for home and medicinal purposes]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 9, 69, 76 [in Polish].

19. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 2 marca 1925 r. o cenach sprzedażnych spirytusu i wódek monopolowych (1925) [Regulation of the Minister of Treasury of March 2, 1925 on the sales prices of spirits and liquor vodkas]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 25, 169, 197 [in Polish].

20. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 22 grudnia 1926 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu o ustaleniu kosztów własnych spirytusu oczyszczonego, opłaty skarbowej od spirytusu, cen sprzedażnych spirytusu i wódek monopolowych, oraz o dodatkowym opodatkowaniu zapasów (1926) [Regulation of the Minister of Treasury of December 22, 1926, issued in consultation with the Minister of Industry and Trade, on determining the own costs of purified spirit, stamp duty on spirit, sales prices of spirit and liquor, and on additional taxation of stocks]. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 128, 765, 1504 [in Polish].

УДК 94(477.84):32-051|«1980/1990»(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.3>**Галина БУЯК***здобувачка вищої освіти третього рівня**Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,**вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (galinabb1604@gmail.com)***Halyna BUYAK***obtaining third-level higher education,**Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,**St. M. Kryvonosa, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (galinabb1604@gmail.com)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3537-6935>**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БОГДАНА ХАВАРІВСЬКОГО  
(КІНЕЦЬ 1980–1990-Х РОКІВ)**

**Анотація.** *Мета статті* – дослідження громадсько-політичної діяльності Богдана Хаварівського в кінці 1980–1990-х років. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та на критичному підході, на загальнонаукових та спеціальних методах історичної науки. **Наукова новизна** ґрунтується на тому, що досліджувана проблема ще не вивчалася дослідниками. У пропонованій статті йдеться про Б. Хаварівського – відомого громадсько-політичного діяча Тернопільщини. У кінці 1980-х – на початку 1990-х років він намагався отримати статус народного депутата Верховної Ради України (далі – ВРУ), був довіреною особою, брав участь у виборчих перегонках до міської ради м. Тернополя. У 1992 р. відбулося перше серйозне політичне протистояння Б. Хаварівського та Богдана Бойка, членів Тернопільської крайової ради (далі – ТКР) Народного Руху України (далі – НРУ), з представником Президента України в Тернопільській обл. Романом Гром'яком. Члени ТКР НРУ намагалися впливати на кадрові рішення щодо посадових призначень у Тернопільській обласній державній адміністрації (далі – ТОДА). **Висновки.** У 1994 і 1998 рр. Б. Хаварівський стає депутатом Тернопільської обласної ради (далі – ТОР) від НРУ. Основою його політичних преференцій були «Моя програма», зорієнтована на фермерів і механізаторів, учителів і доярок, пенсіонерів і дітей, і «П'ять моїх визначальних позицій». На нашу думку, аналіз політичної програми свідчив про її низький рівень, надмірну емоційність, відсутність побажань виборців і зобов'язань депутата обласного рівня. Тим не менше її текст практично без змін використовувався у двох виборчих кампаніях. В агітаційних матеріалах містилися здобутки працівників Державного архіву Тернопільської області, очолюваного Б. Хаварівським, що свідчило про зловживання службовим становищем.

**Ключові слова:** Богдан Хаварівський, громадсько-політична діяльність, Народний Рух України, депутат, виборчі кампанії.

**PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITY OF BOHDAN KHAVARIVSKYI (LATE 1980S – 1990S)**

**Abstract.** *The purpose* of the article is to research the social and political activities of B. Khavarivskiy in the late 1980s and 1990s. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematicity and a critical approach, on general scientific and special methods of historical science. Scientific novelty is based on the fact that the investigated problem has not yet been studied by researchers. **The proposed article** is about Bohdan Khavarivskiy, a well-known social and political figure of the Ternopil region. In the late 1980s and early 1990s, he struggled to get the status of a people's deputy of the Verkhovna Rada of Ukraine (hereinafter referred to as the VRU), was a trustee, took part in the election races for the city council of Ternopil. In 1992, the first serious political confrontation took place between B. Khavarivskiy and Bohdan Boyko, members of the Ternopil District Council (hereinafter – TDC) of the People's Movement of Ukraine (hereinafter – PMU) with the representative of the President of Ukraine in the Ternopil Region – Roman Hromyak. Members of the TDC of the PMU tried to influence personnel decisions regarding job appointments in the Ternopil Regional State Administration (hereinafter referred to as the TRSA). In fact, they intended to retain the leadership of the education, culture, and health departments. **Conclusions.** In 1994 and 1998, B. Khavarivskiy became a deputy

of the Ternopil Regional Council (hereinafter referred to as TRC) from the PMU. The basis of his political preferences was «My Program», aimed at farmers and machine operators, teachers and milkmaids, pensioners and children, and «My Five Defining Positions». In our opinion, the analysis of the political program shows its low level, excessive emotionality, lack of voters' wishes and obligations of the regional level deputy. Nevertheless, its text was used practically unchanged in two election campaigns. The use of the achievements of employees of the State Archives of the Ternopil region, headed by B. Khavarivskyi, in campaign materials indicated abuse of official position.

**Key words:** Bohdan Khavarivskyi, social and political activity, People's Movement of Ukraine, deputy, election campaigns.

**Постановка проблеми.** Громадсько-політична діяльність Б. Хаварівського безпосередньо пов'язана з тими суспільно-політичними процесами, що відбувалися як у часи перебудови, так і в період існування незалежної України. Це, передусім, актуалізує задекларовану тематику крізь призму аналізу її локального підходу. На думку Н. Зіневич, біографічна стратегія дає можливість побачити, як зміщуються й взаємодіють макро- і мікросоціальні чинники протягом усього життєвого шляху індивіда, а також як взаємодіють перехресні види аналізу, що представляють як макро-, так і мікрорівень дослідження. Біографічна форма стає сполучною ланкою між мікро- й макроракурсами дослідження, оскільки в ній запам'ятовуються, з одного боку, матриці культури, з іншого – щось унікально-особистісне: пам'ятні події й дати в житті конкретної людини, її переживання, поворотні моменти на життєвому шляху [1, с. 42].

**Метою** публікації є аналіз громадсько-політичної діяльності Б. Хаварівського в кінці 1980-х – 1990-х років. **Основні завдання:** проаналізувати його становлення як громадсько-політичного діяча на Тернопільщині; висвітлити участь у виборах до ВРУ, ТОР, міської ради Тернополя; розкрити особливості політичного протистояння щодо кадрових призначень у ТОДА; охарактеризувати політичну програму.

Досліджувана проблема не стала ще об'єктом вивчення науковців, це, власне, і формує наукову новизну предмета вивчення. Тим не менше варто згадати виданий збірник матеріалів на пошану Б. Хаварівського, присвячений 70-річчю зі дня його народження, укладений сином Устимом і дружиною Майєю [2]. Становлення Ю. Хаварівського як особистості, громадсько-політичного і культурно-просвітницького діяча в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. досліджувала й авторка цієї публікації [3, с. 67–74]. Джерельна база наукової проблеми представлена двома описами фонду Р-3466 «Хаварівський Богдан Васильович (1948) – педагог, архівіст, митець, громадський діяч», які зберігаються у Державному архіві Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.) [4].

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Б. Хаварівський відзначався активною позицією, що проявилася у громадсько-політичному житті, особливо після 1991 р., з набуттям Україною державної незалежності. Варто зауважити, що в часи перебудови він уперше окреслив свою громадсько-політичну позицію на конференції, що відбулася 25 грудня 1989 р., отримавши мандат делегата від Тернопільського державного педагогічного інституту ім. Я. Галана (за номером 049) і Тернопільської міської організації «Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка» з висунення кандидатів в депутати Верховної Ради УРСР [5, арк. 2, 2 зв., 3]. 27 січня 1990 р. зареєстрований довіреною особою кандидата в депутати Тернопільської обласної ради (далі – ТОР) Михайла Левицького. Брав участь у виборчій кампанії в депутати Тернопільської міської ради народних депутатів у виборчому окрузі № 70, про що свідчила посвідка, видана секретарем виборчої комісії від 31 січня 1990 р. [6, арк. 2–3].

29 травня 1992 р. Тернопільська крайова рада (далі – ТКР) НРУ у складі 32 осіб, делегованих голів районних організацій, у тому числі і Б. Хаварівського, ухвалила резолюцію «Про ставлення Руху до нових громадських організацій». У ній, зокрема, йшлося про те, що утворення

нових політичних партій, громадських об'єднань та організацій призвело до неоднозначної позиції щодо них із боку НРУ. Усі вони за винятком «антиукраїнських, комуністично-фашистських» можуть розраховувати на доброзичливе ставлення та підтримку. Зокрема, НРУ, що мав багато спільного з «Просвітою» та «Меморіалом», позитивно оцінив створення Конгресу демократичних сил, а згодом і Конгресу українських націоналістів, висловився за співпрацю із цими структурами «...на ниві розбудови незалежної Української держави» [7, с. 1].

Тим не менше НРУ залишався самостійною громадсько-політичною організацією, що, згідно зі статутом, не могла входити як асоціативний член до складу названих організацій. НРУ відмежовувався від угодовської політики, зокрема окремих партій, об'єднаних під «дахом» так званих «демократичних сил». «Твердження про те, що Рух іде на конфронтацію з іншими демократичними організаціями, є нечесним, воно ллє воду на імперсько-комуністичний млин. Рух – це єдність. Рух – це надія України. Виробляючи нові методи праці та боротьби, необхідні для нових обставин, він завжди буде всенародним рухом боротьби за щасливу і сильну Україну» [8, арк. 22].

У заяві політичного проводу ТКР НРУ до представника Президента України в Тернопільській області Р. Гром'яка від 28 травня 1992 р. йшлося про наслідки кадрової політики щодо посадових осіб Тернопільської обласної державної адміністрації (далі – ТОДА). Зокрема, наголошувалося на тому, що посада, на яку його призначено, не рекомендована ТКР НРУ, тому «...не стала задалегідь в опозицію до Вашої адміністрації, але, передбачивши тиск партій, які Вас висунули, та Ваші хитання, застерігала, що тернопільські рухівці будуть підтримувати Вас залежно від того, наскільки корисними для зміцнення і становлення молодого Української держави будуть Ваші дії» [9, с. 2].

Насправді ТКР НРУ не підтримувала кандидатуру на призначення заступником представника Президента України в Тернопільській області Петра Василюка, доцента, хіміка Тернопільського приладобудівного інституту, без досвіду праці у сфері культури, мистецтва і шкільництва. Ймовірно, йдеться про те, що Р. Гром'як знехтував керівниками управлінь освіти та культури Б. Хаварівським і Романом Бойком, «...яких Рух висунув у тяжкі часи панування компартійних мафіозних структур. Їм було тоді непросто. І не все вдавалося. Але основне вони зробили, створивши основу для оновлення та відродження української освіти й культури в нашому краї» [8, арк. 21].

У публікації на кшталт «Рух докоряє посаднику, посадник каже: нема за що» політичний провід ТКР НРУ застерігав Р. Гром'яка про можливе оголошення йому «повної опозиції» й домагання усунення його із займаної посади «намісника», однак цього може не статися, якщо він «...проявить здоровий глузд і не піде на конфронтацію з Рухом» [8, арк. 24].

У зв'язку з політичним протистоянням між ТКР НРУ та Р. Гром'яком вважаємо, що особисто між Б. Хаварівським, Б. Бойком і представником Президента України в області останній у виступі на обласному радіо зауважував на тому, що заяви ТКР НРУ не відповідають дійсності: «...в умовах політичного плюралізму хочу, щоб усі представники всіх партій та громадських організацій працювали, консолідуючи свої сили» [8, арк. 24].

Чергова, гадаємо, «замовна» стаття «Краще фахівець, ніж начальник» повідомляла про не «зарахування» начальників управлінь освіти й культури (уже колишніх, у публікації йдеться як про чинних) Б. Хаварівського і Б. Бойка в апарат ТОДА на відповідні посади [8, арк. 25].

Новопризначений заступник голови ТОДА з питань освіти, культури та охорони здоров'я П. Василюк наголошував на відсутності ефективної роботи закладів освіти та культури, які за показниками були значно нижчими, ніж у львів'ян та івано-франківців. Саме з міркувань дієвої роботи аналогічних структур призначено начальником обласного управління освіти Михайла Миколенка, колишнього директора школи, а керівником обласного управління

культури – Григорія Шергея, колишнього директора обласного Будинку народної творчості [8, арк. 25]. На цьому політичне протистояння, з одного боку, між представником Президента України в Тернопільській обл., Р. Гром'яком, з іншого – членами ТКР НРУ – Б. Хаварівським та Б. Бойком, насправді ж амбіції й особисте бажання окремих представників ТКР НРУ отримати відповідні посади у ТОДА, завершилося.

Б. Хаварівський у відомостях про професійну, наукову, творчу і громадську діяльність писав, що він упродовж 1998–2002 рр. був депутатом ТОР [10, арк. 5]. Однак ця інформація не відповідала дійсності, позаяк його обрано депутатом ТОР, про що свідчить повідомлення Тернопільської обласної виборчої комісії про результати виборів від 26 червня 1994 р. з відомостями про його обрання депутатом ТОР у Золотниківському виборчому окрузі № 34 [11, с. 1].

Підтвердженням обрання Б. Хаварівського депутатом ТОР є посвідчення, видане секретарем виборчої комісії від 30 червня 1994 р. [12, арк. 2]. Рукопис тез Б. Хаварівського «Моя програма», кандидата в депутати до ТОР, зорієнтований вибірково на фермерів і механізаторів, учителів і доярок, пенсіонерів та дітей [13, арк. 1]. На нашу думку, вони подані у доволі «розмитому» контексті, драматичних тонах, наголошувалося на тому, що «...не можу жити спокійно, стояти осторонь болю, доки бачу наші розбиті дороги, негазифіковані села, споєну алкоголем і брутальну молодь, старі нетоплені хати, а біля них напівзабутих похилих людей, які не можуть випростатися, і коли я дивлюся на їхні порепані на буряках руки, я згадую покійну маму... тому я йду в обласну Раду... Мені не потрібно депутатство для отримання пільг і привілеїв. Я маю найголовніше, чим кожна людина дорожить, – у мене гарна сім'я і багато вірних друзів і однодумців...» [13, арк. 1, 4]. Автор програми так і не відповів на основне питання – про «головнегальмо України», затерекомендував обирати до депутатського корпусу ТОР «...нових освічених і чесних людей, рішучих...» [13, арк. 1].

Чергове продовження положень програми «Бог помагає тим, хто в поті чола здобуває хліб насущний і не зазіхає на чужий шматок»: «Якщо ми всі... Я не обіцяю – я зобов'язуюся виконувати волю своїх виборців, обіцяти можу єдине – бути чесним в обстоюванні інтересів земляків» [13, арк. 2]. Б. Хаварівський, напевно, осмислював і змінював текст програми, тому що вона кардинально відрізнялася від попередньо цитованого тексту [13, арк. 3].

У п'яти «Моїх визначальних позиціях» майбутній депутат наголошував: «1. У своїй хаті – своя правда і сила, і воля! 2. Шануймося, браття, бо ми того варті! 3. Чим більше віддаєш – тим більше матимеш. 4. Із собою до Бога не візьмеш нічого, крім того, що він тобі дав при народженні – тіло і душу. 5. Жити в Україні ледачим спостерігачем за тим, що в ній коїться, не можу» [13, арк. 2]. Фрагментарність, невизначеність, відсутність логічних послідовних думок, продуманості, урешті-решт, політичного досвіду викликають серйозні зауваги до змістового наповнення «Моєї програми» кандидата в депутати ТОР. Це було свідченням певної внутрішньої боротьби, ймовірно, й щирого бажання змін. Тим не менше, аналізуючи її текст, не спостерігаємо засобів для виконання зобов'язань перед виборцями, а лише емоції, констатацію труднощів, а не програму для їх усунення.

У перевибірчій листівці «Час роботи, час злагоди...» Б. Хаварівський, кандидат у депутати ТОР у Залозецькому виборчому окрузі № 47, звертався до пам'яті батьків, щоб «...нас, троє діточок, яким вони дали вищу освіту, не обминуло просте людське щастя у вільній Україні», до своєї біографії, попередньо займаної посади, статусу тимчасово безробітного, сімейного стану тощо [14, арк. 1]. Однак зовсім не акцентував увагу на зобов'язаннях, які мав би виконувати як депутат ТОР чергового скликання. Це банальний прорахунок чи свідомі дії майбутнього депутата, розраховані на широкий загальний виборців.

Значно краще змістове наповнення у передвиборчій листівці Б. Хаварівського, кандидата у депутати ТОР у Золотниківському виборчому окрузі № 34, воно фактично дублює положення

«Моєї програми», однак більшу увагу звернено на біографічні дані: навчання в Чернівецькому державному університеті, учительську роботу тощо. Правда, «Мої визначальні позиції» обмежено до чотирьох положень, що стосувалися не виборчого процесу, а, скоріше певного філософського світогляду, способу його мислення тощо. «Мою програму» розширено до десяти положень, вони нагадують крилаті слова, гасла. Наприклад, «3. Не втішайся, допоки серед нас засмучені й невтішні», «9. Не хитайся в ідеї» [14, арк. 2]. Натомість довірені особи кандидата в депутати ТОР повідомляли більше біографічних даних про Б. Хаварівського. Зокрема, згадували про його студентське життя, участь у наукових конференціях, однак не повідомляли, звичайно, про їхній зміст, грамоти, нагородження від тогочасних комсомольських структур тощо. Напевно, що вперше згадують про його друзів, самотніх співаків ансамблю «Смерічки», композитора В. Івасюка [14, арк. 3–4].

Про це у спогадах навіть не згадувала дружина, його однокласниця. Імовірно, що з першими солістами ансамблю Лідією Шевченко, Віталієм Середою, Володимиром Михайлюком, Володимиром Матвієвським, Марією Ісак він не був знайомий, позаяк у 1966 р. ще був школярем. У спогадах Ніни Бондаренко, Раїси Хотимської, Олександра Бродовинського та інших осіб про Б. Хаварівського згадок не має [15, с. 2]. Це також можна пояснити тим, що він не був солістом ансамблю, а лише художньо оформлював прем'єру «Червоної рути» на Чернівецькому телебаченні [14, арк. 3]. Резюмуючи, довірені особи кандидата в депутати стверджували, що «...виборці не помиляться, віддавши йому свою перевагу у повторному голосуванні. Своєю чесною, сумлінною і принциповою роботою Хаварівський Б.В. зуміє виправдати сподівання тих, хто покладає на нього свої надії. Вікна його кооперативної квартири по вул. Примакова, 2 кожного дня допізна світяться... Йому завжди бракує часу на свої справи, двері його хати завжди відкриті людям, які потребують допомоги...» [14, арк. 4].

Чергова передвиборча листівка Б. Хаварівського «Моїм землякам – нормальне людське життя» була більш розгорнутою текстуально, фактично поєднувала попередні агітаційні матеріали [14, арк. 8]. Передвиборча програма «Моїм землякам – нормальне людське життя» Б. Хаварівського, кандидата в депутати ТОР у Тербовлянському виборчому окрузі № 15, аналогічна за змістовим наповненням попередній листівці [14, арк. 6, 8 зв.].

**Висновки.** Участь Б. Хаварівського у виборчих кампаніях свідчила про його активну політичну позицію. У кінці 1980-х – на початку 1990-х років він намагався отримати статус народного депутата ВРУ, був довіреною особою, брав участь у виборчих перегонах до міської ради м. Тернополя. Однак лише у 1994 і 1998 рр. стає депутатом ТОР від НРУ. Аналіз його політичної програми свідчив про її низький рівень, надмірну емоційність, відсутність побажань виборців і зобов'язань депутата обласного рівня. Тим не менше її текст практично без змін використовувався у двох виборчих кампаніях. Використання в агітаційних матеріалах здобутків працівників Держархіву Тернопільської обл., очолюваного Б. Хаварівським, свідчило про зловживання службовим становищем.

### Література

1. Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи. Регіональна історія України. 2010. Вип. 4. С. 42.
2. Усі ми будемо в архіві... Книга пам'яті про Богдана-Романа Хаварівського (1948–2016) / уклад. У. Хаварівський, М. Хаварівська. Тернопіль : Джура, 2018. 720 с.
3. Буяк Г. Становлення Богдана Хаварівського як особистості, громадсько-політичного і культурно-просвітницького діяча (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2022. Вип. 2(47). С. 67–74.
4. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1, 2.
5. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 69. 3 арк.



6. Держархів Тернопільської обл. Спр. 70. 3 арк.
7. Резолюція звітно-виборної конференції Тернопільської крайової організації НРУ «Про ставлення Руху до нових громадських організацій». *Свобода*. 1992. 29 травня. С. 1.
8. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 21. 82 арк.
9. Заява Політпроводу Тернопільської Крайової ради Руху. *Свобода*. 1992. 30 травня. С. 2.
10. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 2. 7 арк.
11. Народні депутати Тернопільської обласної ради. *Західна Україна*. 1994. 26 червня – 1 липня. С. 1.
12. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 65. 2 арк.
13. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 54. 4 арк.
14. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 55. 8 арк.
15. Нечасва П. Вижницький феномен. *Доба*. 2002. 11 січня. С. 2.

### References

1. Zinevych, N. (2010). Lokalna istoriia: vyklyky i perspektyvy [Local history: challenges and prospects]. *Rehionalna istoriia Ukrainy: Zb. nauk. st.* 4, 42 [in Ukrainian]
2. Khavarivskiyi, U., Khavarivska, M. (2018). *Usi my budemo v arkhivi...Knyha pamiaty pro Bohdana-Romana Khavarivskoho (1948–2016) [All of us will be in the archive...Book of memory about Bohdan-Roman Khavarivskoho (1948–2016)]*. Ternopil: “Dzhura” [in Ukrainian]
3. Buiak, Halyna (2022). Stanovlennia Bohdana Khavarivskoho yak osobystosti, hromadskopolitychnoho i kulturno-prosvitnytskoho diiacha (druha polovyna KhKh – pochatok KhKhI st.) [The formation of Bohdan Khavarivskoho as a personality, public-political and cultural-educational figure (second half of the 20th – beginning of the 20th century)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia “Istoriia”*, 2 (47), 67–74. [in Ukrainian]
4. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharkhiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, 2.
5. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharkhiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 69, 3 ark.
6. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharkhiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 70, 3 ark.
7. Rezoliutsiia zvitno-vybornoi konferentsii Ternopilskoi kraiovoi orhanizatsii NRU “Pro stavlennia Rukhu do novykh hromadskykh orhanizatsii” (29 travnia 1992,) [Resolution of the reporting and election conference of the Ternopil Regional Organization of the National People’s Republic of Ukraine “On the attitude of the Movement towards new public organizations”]. *Svoboda* [in Ukrainian]
8. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharkhiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 21, 82 ark.
9. Zaiava Politprovodu Ternopilskoi Kraiovoi rady Rukhu (30 travnia 1992) [Statement of the Politprovod of the Ternopil Regional Council of Movement]. *Svoboda* [in Ukrainian]
10. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharkhiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 2, 7 ark.
11. Narodni deputaty Ternopilskoi oblasnoi rady (26 chervnia – 1 lypnia 1994) [People’s deputies of the Ternopil Regional Council]. *Zakhidna Ukraina* [in Ukrainian]
12. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharkhiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 65, 2 ark.
13. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharkhiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 54, 4 ark.
14. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharkhiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 55, 8 ark.
15. Nechaieva, P. (11 sichnia 2002). Vyzhnytskyi fenomen [Vyzhnytskyi phenomenon]. *Doba* [in Ukrainian]

УДК 93/94(477.83./86):37.014.523:322.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.4>**Юлія ГРАБЕЦЬ**

аспірантка кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2,

вул. М. Кривоноса, м. Тернопіль, Україна, 46027 ([julijuliakows@gmail.com](mailto:julijuliakows@gmail.com))

**Yuliia HRABETS**

graduate student of the Department of World History and Religious Studies of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,

M. Kryvonos, 2, Ternopil, Ukraine, postal code 46027 ([julijuliakows@gmail.com](mailto:julijuliakows@gmail.com))

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6867-6977>**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД**

**Анотація.** Мета дослідження полягає в аналізі діяльності Греко-католицької церкви в контексті культурно-освітнього розвитку українців у Східній Галичині в міжвоєнний період в умовах включення цього регіону до складу Польської Республіки. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-системний) методи. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні та аналізі заявленої теми та введенні до наукового обігу архівних матеріалів, що уможливує з'ясування головних напрямів культурно-освітньої діяльності греко-католицького духовенства Східної Галичини в міжвоєнний період. **Висновки.** Духовенство ГКЦ було активним учасником культурно-освітніх процесів у Східній Галичині. Митрополит Андрей Шептицький уважав, що громадська діяльність священників сприятиме вихованню молодого покоління на основі християнських цінностей і з усвідомленням своєї національної ідентичності. Потужну навчально-виховну роботу здійснювали згромадження Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) та Сестри Служебниці Непорочної Діви Марії (ССНДМ), які організовували діяльність «захоронок», шкіл і загалом допомагали парафіянам. Священники боролися за існування шкіл з українською мовою викладання, створюючи приватні школи та надаючи фінансову підтримку із власних прибутків здібним дітям. Просвітницька робота духовенства передбачала створення релігійних братств у парафіях, участь у роботі осередків товариств «Рідна школа», «Просвіта», «Січ», «Сокол» тощо.

**Ключові слова:** греко-католицьке духовенство, Греко-католицька церква, Східна Галичина, священник, братства, освіта, «захоронка», школа, «Просвіта», «Рідна школа», «Народний Дім».

**CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE GREEK CATHOLIC CLERGY OF EASTERN GALICIA IN THE INTERWAR PERIOD**

**Abstract.** The purpose of the study is to analyze the activities of the Greek Catholic Church in the context of the cultural and educational development of Ukrainians in Eastern Galicia in the interwar period in the context of the inclusion of this region into the Polish Republic. **The methodology of the study** is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity, and systematicity. General scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-systemic) methods were used. **The scientific novelty** consists in a comprehensive study and analysis of the stated topic and the introduction of archival materials into scientific circulation, which makes it possible to clarify the main directions of cultural and educational activities of the Greek Catholic clergy of Eastern Galicia in the interwar period. **Conclusions.** The clergy of the GCC was an active participant in cultural and educational processes in Eastern Galicia. Metropolitan Andrey Sheptytsky believed that the social activities of priests would contribute to the education of the younger generation on the basis of Christian values and with an awareness of their national identity. The congregations of the Order of St. Basil the Great (BSGV) and the Sisters of the Servants of the Immaculate Virgin Mary (SSIM) carried out powerful educational work, organizing «zahoronki» and schools and generally helping parishioners. The priests fought for the existence of schools with Ukrainian as the language of instruc-

tion, establishing private schools and providing financial support from their own income to talented children. The educational work of the clergy included the creation of religious brotherhoods in parishes, participation in the work of the branches of the Ridna Shkola, Prosvita, Sich, Sokil, and other societies.

**Key words:** Greek Catholic clergy, Greek Catholic Church, Eastern Galicia, priest, brotherhoods, education, «zahoronka», school, Prosvita, Ridna Shkola, Narodnyi Dim.

**Постановка проблеми.** Закінчення Першої світової війни спровокувало розпад Австро-Угорської імперії. Повоєнне облаштування світу дало змогу малим націям Європи сформуванати власні держави. Проте через відсутність міжнародної підтримки українці не змогли реалізувати державницьких прагнень. Східна Галичина увійшла до складу Польської Республіки, яка проводила асиміляційну політику щодо національних меншин. Саме в умовах україно-польського протистояння ГКЦ стала осердям культурно-національного руху. Греко-католицьке духовенство взяло на себе роль духовного і національного лідера. Галицька митрополія, очолювана митрополитом Андреем Шептицьким, ініціювала комплекс системних заходів, спрямованих, зокрема, на піднесення культурного та інтелектуального рівня населення, що сприяло збереженню національної ідентичності, громадянськості, патріотизму українців.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Історіографія дослідження базується на комплексних наукових працях, спогадах, свідченнях, статистичних даних та архівних документах.

Українські науковці періоду незалежної України значну увагу приділяють дослідженню ролі духовенства в суспільному та культурно-освітньому житті на українських теренах. Аналізу діяльності греко-католицького духовенства першої половини ХХ ст. присвячено роботи Т. Горан (Horan, 2017), В. Перевезія (Perevezii, 2004), О. Середи (Sereda, 2015). Окремі аспекти діяльності ГКЦ у сфері культурно-освітньої діяльності були викладені авторкою публікації у співавторстві з Е. Бистрицькою (Bystrytska, 2023). Польську окупаційну політику та становище Греко-католицької церкви (ГКЦ) проаналізовано в працях А. Нагірняка (Nahirniak, 2018), О. Рудої (Ruda, 2019), П. Сениці (Senytsia, 1973), Н. Кіся (Kis, 2018). Осмисленню релігійної, освітньо-культурної і харитативної роботи церковних згромаджень присвячено роботи І. Комар (Komar, 2007), В. Лева (Lev, 1980), С. Цьорох (Tsorokh, 1964), Н. Дуди (Duda, 2017). Низка спогадів священників про особисте життя та суспільні події розміщена в напрацюваннях Д. Богачевського (Bohachevskiy, 1976), Л. Купчик (Kupchuk, 2002), О. Соневницької (Sonevytska, 1976), у газеті «Перемиські єпархіальні відомості» (Peremyski Yeparkhialni Vidomosti, 1928). Архівні матеріали, які використано у статті, зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, м. Львів. Опрацьовано справи фонду 358 «Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ» та фонду 408 «Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів».

**Мета статті** – аналіз діяльності Греко-католицької церкви в контексті культурно-освітнього розвитку українців у Східній Галичині в міжвоєнний період в умовах включення цього регіону до складу Польської Республіки.

**Виклад основного матеріалу.** За результатами Першої світової війни Австро-Угорська імперія розпалася на окремі національні держави. Проте бажання українців про державність не були реалізовані. Згідно з рішенням Паризької мирної конференції 1923 р., Східна Галичина була включена до складу Польської Республіки. На цих територіях окупаційна влада проводила асиміляційну політику, яка передбачала насильницьку полонізацію та репресії щодо українців, зокрема у сфері освіти та культури.

Зважаючи на відсутність державної підтримки для українців, митрополит ГКЦ Андрей Шептицький узяв на себе роль як духовного, так і національного лідера. Духовенство, зі

свого боку, підтримало його та в умовах соціально-економічної, політичної кризи працювало в напрямі збереження української освіти, культури, традицій тощо [1, с. 86; 2, с. 113]. Тож на противагу процесу польської асиміляції керівництво Церкви визначило два напрями роботи.

Перший напрям передбачав організацію належного рівня освіти для майбутніх священників та активну участь Церкви у творенні українського дошкілля, шкільництва, фахового навчання в регіоні.

Статус греко-католицького священника передбачав обов'язкове здобуття ним професійної освіти. У першій половині ХХ ст. на теренах Східної Галичини функціонували дві греко-католицькі малі семінарії – у Львові та Рогатині, три семінарії – у Станіславові, Перемишлі, Львові. У 1928 р. було створено вищий навчальний заклад – Греко-католицьку богословську академію [3, с. 113; 4, с. 88]. Навчальна програма у цих закладах включала потужну виховну роботу педагогічного колективу та була спрямована на формування інтелектуального складника особистості майбутнього священника [5, с. 139]. Наприклад, у статуті Малої семінарії у Львові було прописано мету закладу, яка передбачала виховання молоді з активною національною позицією, надання практичних навичок для духовної роботи, а також ознайомлення з основами католицької етики [6, с. 2–3]. Таким чином, завдяки належно здобутим у процесі навчання компетентностям майбутній священник міг стати для своєї парафіяльної громади добрим лідером.

Під керівництвом релігійних згромаджень ГКЦ діяли освітні заклади, які забезпечували навчання, виховання та опіку для дітей від дошкільного до підліткового віку [7, с. 87; 8, с. 72]. Наприклад, при монастирях сестер Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) були створені дошкільні навчальні заклади, школи, гімназії, учительські семінарії. Також подібну діяльність проводили Сестри Службниці Непорочної Діви Марії (ССНДМ), їхніми основними завданнями були релігійне виховання дітей, шкільної молоді та церковно-харитативна робота на парафіях [9, с. 95–96].

У школах при монастирях ЧСВВ учениці отримували початкову освіту та готувалися до вступу в гімназії чи фахові навчальні заклади. Навчальна програма шкіл передбачала обов'язкові предмети: українську, польську, німецьку мови, географію, історію Руси-України, письмо, геометрію, природознавство, спів, малювання. Додатково можна було вивчати стенографію, машинопис чи літературу [9, с. 35; 10, с. 15].

В умовах важкого соціально-економічного становища існувала потреба навчати дітей правильно організувати побут та господарство, тому актуальними були примонастирські фахові школи. Одна з таких була відкрита в 1918 р. у Львові при гімназійному інституті [11, с. 31–32]. Школа виконувала два завдання: формувала навички ведення власного господарства, надавала дівчатам необхідні знання для створення курсів та просвітницько-господарських гуртків [12, с. 129–134; 13, с. 75–78].

Навчання у школі було платним і тривало один рік. Для отримання свідоцтва про закінчення школи учениці мали успішно скласти три іспити з предметів: сільське господарство, домашнє господарство, економія [14, с. 28–32]. Таким чином, педагогічні інституції, які діяли під проводом релігійних згромаджень ГКЦ, були важливим складником системи національної освіти. Їхні вихованці отримували освіту рідною мовою на засадах християнської моралі та з увагою до національно-культурної ідентичності.

На теренах Східної Галичини для управління освітніми процесами польська влада створила кураторію Львівського шкільного округу. Уже на початку 1920-х років вона видала розпорядження, які зобов'язували вчителів організувати навчально-виховний процес відповідно до польських навчальних планів і підручників, а також використовувати польську мову для діловодства та навчання [15, с. 93; 16, с. 110–112].

У таких умовах священники, які мали достатній рівень матеріального забезпечення, створювали приватні школи з українською мовою викладання та надавали фінансову допомогу здібним учням. Такі заклади були популярні серед українців, які хотіли зберегти свою національну ідентичність [17, с. 574; 18, с. 46].

Для підтримки української освіти греко-католицьке духовенство активно співпрацювало з товариством «Рідна школа». Воно було створене ще наприкінці XIX ст. у Львові для вирішення освітніх проблем українського населення на різних рівнях: початкова школа, середнє шкільництво, вища школа. Його гуртки існували по всій території Східної Галичини, найчастіше їх очолювали парафіяльні священники. Товариство неодноразово зверталося з петиціями до влади щодо питань шкільництва, ініціювало приватні школи, бурси, бібліотеки, сприяло підготовці кваліфікованих педагогічних кадрів. Наприкінці 1930-х років «Рідна школа» в Галичині нараховувала 104 тис членів [5, с. 94–95, 19, с. 142].

Священники організували заходи на парафіях, спрямовані на фінансову підтримку товариства. Наприклад, під час різдвяних свят духовенство заохочувало церковні братства до збору коштів на потреби Церкви та для товариства «Рідна школа» [20, с. 21–23]. Активна участь духовенства в освітніх процесах та співпраця зі світськими товариствами створили можливість для українців отримувати освіту рідною мовою.

Другий напрям роботи полягав у проведенні священниками просвітницької роботи та налагодженні співпраці з організаціями, товариствами різних напрямів.

Керівництво Церкви у своїх розпорядженнях досить часто наголошувало на важливості створення релігійних братств на парафіях. Уже наприкінці 1920-х років майже в кожному селі чи містечку Східної Галичини існували по кілька братств. Наприклад, у с. Сороки Гримайлівського деканату станом на 1927 р. функціонували: Братство Апостольства Молитви, Братство Найсвятіших Тайн, Братство Тверезості [21, с. 143; 22, с. 162–166]. Священник систематично організував зустрічі, на яких учасники обговорювали релігійні, культурні, соціально-економічні питання. Досить часто завдяки цим бесідам удавалося вирішити проблеми, які турбували представників громади: алкогольна чи тютюнова залежність, питання подружнього благополуччя, бідність тощо [14, с. 75].

Популярним було створення та очільництво священниками осередків народних установ. Серед найбільш відомих були осередки товариства «Просвіта». Їх існування у парафії передбачало організацію читальні, гуртків, проведення культурних заходів, місяців доброї преси, заходів, присвячених ушануванню пам'яті українських видатних діячів, тощо. На середину 1930-х років майже півсотні українських священників Галичини були задіяні до просвітницької роботи у співпраці з товариством «Просвіта» [5, с. 85–86; 23, с. 12].

Досить часто греко-католицькі священники поширювали свою діяльність у межах усього повіту чи воєводства. Наприклад, о. Северин Матковський – парох с. Босир (1893–1935 рр.) Гусятинського повіту Тернопільського воєводства заснував та очолював філію товариств «Просвіта» та «Збруча» в м. Гусятині. Також він створив осередки «Народного Дому», «Згоди» в м. Копичинцях, гуртки пожежно-гімнастичних товариств «Січ» та «Сокіл» у селах повіту. Окрім цього, священник надавав матеріальну підтримку здібним дітям із малозабезпечених сімей для навчання у вищих навчальних закладах [24, с. 101; 9, с. 270–272].

Митрополит А. Шептицький був переконаний, що душпастирська робота духовенства з молоддю створює умови для розвитку національної ідеї та в майбутньому стане каталізатором поширення визвольних настроїв. Тому священники активно брали участь у роботі молодіжних організацій, залучали молодь до заходів, присвячених пам'ятним історичним подіям. Наприклад, о. Климент Соневицький – парох с. Гадинківці Копичинецького повіту Тернопільського воєводства, у 1933 р. зорганізував молодь до участі в мирній акції проти Голодомору,

який упродовж 1932–1933 рр. тривав на території УСРР [9, с. 337–339]. Залучення молоді до співпраці сприяло формуванню в них патріотичного світогляду та морального складника.

Усвідомлюючи важливість збереження української історії, культури та мистецтва, митрополит А. Шептицький намагався розвивати музейну справу в регіоні. За його ініціативи в 1905 р. було створено Український національний музей у Львові, який уже станом на 1936 р. мав понад 80 тис експонатів. Завдяки фінансовій допомозі митрополита українські митці мали змогу навчатися в закордонних навчальних закладах. Наприклад, це були українські малярі: М. Сосенко, О. Курилас, М. Бойчук, М. Федюк, С. Борачок, Я. Струхманчук, у яких згодом українське духовенство замовляло вітражі, ікони, плащаниці тощо [25, с. 103–105]. Таким чином, ГКЦ була меценатом культури та освіти, а митрополит А. Шептицький зробив вирішальний внесок у активізацію українського творчого потенціалу.

**Висновки.** Участь греко-католицького духовенства в культурно-освітніх процесах серед українців Східної Галичини мала системний характер. Потужну навчально-виховну роботу здійснювали згромадження Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) та Сестри Службниці Непорочної Діви Марії (СНДМ), які організовували діяльність «захоронок», шкіл і загалом допомагали парафіянам у вирішенні соціальних питань. Священники підтримували вимоги населення щодо відкриття шкіл з українською мовою навчання, ініціювали створення приватних українських шкіл та надавали фінансову підтримку здібним дітям. Просвітницька робота духовенства передбачала створення релігійних братств у парафіях, участь у роботі осередків товариств «Рідна школа», «Просвіта», «Січ», «Сокіл» тощо. Діяльність священників сприяла формуванню в українців християнських цінностей з усвідомленням своєї національної ідентичності.

### Література

1. Горан Т.А. Перемишльська єпархія Греко-католицької церкви в українському національному русі Галичини (1919–1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 282 с.
2. Середа О. Митрополит Андрей Шептицький – покровитель українського мистецтва: штрихи до портрета. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2015. № 7. С. 111–118.
3. Сениця П. Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові: 1928, 1929, 1944. Торонто, 1973. Ч. 1. 719 с.
4. Бистрицька Е. Розвиток греко-католицької богословської освіти і науки в міжвоєнний період. *Збірник праць ТО НТШ*. 2004. Т. 1. С. 85–96.
5. Перевезій В.О. Служіння Богу і народу: Українська Греко-католицька церква між двома світовими війнами. Київ, 2004. 203 с.
6. Статути Малої духовної семінарії. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). Ф. 451 («Греко-католицька богословська академія, м. Львів»). Оп. 1. Спр. 367.
7. Комар І.В. Опікунська діяльність релігійних організацій Української Греко-католицької церкви у Галичині (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Івано-Франківськ, 2007. 275 с.
8. Бистрицька Е. Участь митрополита А. Шептицького у суспільно-політичному житті Галичини початку ХХ ст. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія «Історія»*. 2005. С. 69–74.
9. Чортківська округа. Історико-мемуарний збірник. Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики / О. Соневицька та ін. Нью-Йорк, 1976. Т. 26. 927 с.
10. Звіт про діяльність жіночої гімназії при монастирі сестер Василянок за 1907–1936 рр. *ЦДАЛ* (Центр. держ. іст. архів м. Львів). Ф. 408. Оп. 1. Спр. 397.
11. Пропам'ятна книга гімназії Сестер Василянок у Львові. Додаткова частина / В. Лев та ін. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1980. 334 с.
12. Цьорох С. Погляд на виховну діяльність монахинь-василянок. Рим, 1964. 256 с.

13. Статут торгівельної і ремісничо-промислової спілки «Рідна Школа» в Боднарівці, листи українських кооперативів «Будучність», «Зоря» і ін. у Жовкві, Коломиї, Косові до Шептицького А. про діяльність та надання грошової допомоги. ЦДАЛ. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 126.
14. Листи крайового господарського товариства «Сільський господар» у Львові, Луцьку, Коломиї та ін. до Шептицького А. про діяльність. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 125.
15. Нагірняк А. Польська освітня політика на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Емінак. 2018. № 1. С. 93–97.
16. Бистрицька Е., Грабець Ю. Становище та діяльність греко-католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини у 1914–1939 рр. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2023. № 27. С. 105–116.
17. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Львів, 2019. 802 с.
18. Розпорядження, об'їзники, звернення й вказівки ординаріату та Шептицького А. 1930–1938 рр. ЦДАЛ України. Ф. 408 («Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів»). Оп. 1. Спр. 10.
19. Дуда Н.М. Митрополит Андрей Шептицький – опікун і вихователь дітей та молоді. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*. 2017. № 9. С. 140–144.
20. Перемиські єпархіальні відомости. 1928. Ч. II. С. 21–23.
21. Купчик Л. Родом зі Струсова. Розповіді про Цегельських. Львів ; Бетлегем, 2002. 306 с.
22. Кісь Н. Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків. Про джерела історичної політики УГКЦ. Львів, 2018. 184 с.
23. Листи священників про діяльності парафій у місцевостях на букви Го-Гу 1896–1938. ЦДАЛ України. Ф. 408 («Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів»). Оп. 1. Спр. 110.
24. Історичні довідки про Бібрського, Болехівського і Бродівського деканатів. ЦДАЛ України. Ф. 408 («Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів»). Оп. 1. Спр. 74.
25. Богачевський Д. На возі і під возом. Торонто : Добра книжка, 1976. 142 с.

### References

1. Horan, T.A. (2017). *Peremyshlska yeparkhiia Hreko-katolytskoi tserkvy v ukrainskomunatsionalnomu rusi Halychyny (1919–1939 rr.): dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 [Przemysł eparchy of the Greek Catholic Church in the Ukrainian national movement of Galicia (1919–1939): diss. ... candidate history Sciences: 07.00.01]*. Ivano-Frankivsk, 282 s. [in Ukrainian].
2. Sereda, O. (2015). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi – pokrovytel ukrainskoho mystetstva: shtrykhy do portreta [Metropolitan Andrey Sheptytsky – the patron saint of Ukrainian art: touches to the portrait]*. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoї biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka*. № 7, 111–118. [in Ukrainian].
3. Senytsia, P. (1973). *Svitylnyk istyny: Dzhherela do istorii Ukrainiskoi Katolytskoi Bohoslovskoi Akademii u Lvovi: 1928, 1929, 1944 [The Lamp of Truth: Sources for the History of the Ukrainian Catholic Theological Academy in Lviv: 1928, 1929, 1944]*. Toronto. Ch. 1. 719 s. [in Ukrainian].
4. Bystrytska, E. (2004). *Rozvytok hreko-katolytskoi bohoslovskoi osvity i nauky v mizhvoiennyi period [Development of Greek Catholic theological education and science in the interwar period]*. *Zbirnyk prats TO NTSh. T. 1*, 85–96. [in Ukrainian].
5. Perevezii, V.O. (2004). *Sluzhinnia Bohu i narodu: Ukrainaska hreko-katolytska tserkva mizhdvoma svitovymy viinamy [Serving God and People: The Ukrainian Greek Catholic Church between the Two World Wars]*. Kyiv, 203 s. [in Ukrainian].
6. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy m. Lviv (dali TsDIAL Ukrainy) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]*. F. 451 («Hreko-katolytska bohoslovaska akademiia, m. Lviv»). Op. 1. Spr. 367. [in Ukrainian].
7. Komar, I.V. (2007). *Opikunska diialnist relihiinykh orhanizatsii Ukrainiskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy u Halychyni (kinets XX – persha polovyna XX st. : dys. . kand. ped. nauk : 13.00.05 [Trusteeship Activity of Religious Organizations of the Ukrainian Greek Catholic Church in Galicia (Late XIX – First Half of XX Centuries) : Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.05]*. Ivano-Frankivsk. 275 s. [in Ukrainian].

8. Bystrytska E. (2005). Uchast mytropolyta A. Sheptytskoho u suspilno-politychnomu zhytti Halychyny pochatku XX st. [The participation of Metropolitan A. Sheptytskyi in the social and political life of Galicia at the beginning of the 20th century]. *Naukovi zapysky TDPU im. V. Hnatiuka. Serii: Istorii*. 69–74. [in Ukrainian].
9. Sonevytska, O. (1976). Chortkivska okruha. Istoryko-memuarnyi zbirnyk. Chortkiv, Kopychyntsi, Borshchiv, Zalishchyky [Chortkiv district. Historical and memoir collection. Chortkiv, Kopychyntsi, Borshchiv, Zalishchyky]. Niu-York. T. 26. 927 s. [in Ukrainian].
10. TsDIAL Ukrainy. F. 408 (“Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv”) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. Op. 1. Spr. 397. [in Ukrainian].
11. Lev, V. (1980). Propamiatna knyha himnazii Sester Vasyliianok u Lvovi. Dodatkovy chastyina [The memorial book of the gymnasium of the Basilian Sisters in Lviv. Additional part]. Niu-York-Paryzh-Sidnei-Toronto. 334 s. [in Ukrainian].
12. Tsorokh, S. (1964). Pohliad na vykhovnu diialnist monakhyn-vasyliianok [A look at the educational activities of Basilian nuns]. Rym. 256 s. [in Ukrainian].
13. TsDIAL Ukrainy. F. 358. Statut torhivelnoi i remisnycho-promyslovoi spilky “Ridna Shkola” v Bodnarivtsi, lysty ukrainskykh kooperatyviv “Buduchnist”, “Zoria” i in. u Zhovkvi, Kolomyi, Kosovi do Sheptytskoho A [The charter of trade and craft-industrial union “Native School” in Bodnarivka, letters of Ukrainian cooperatives “Buduchnist”, “Zorya”, etc. in Zhovkva, Kolomyia, Kosova to Sheptytskyi A.]. Pro diialnist ta nadannia hroshovoi dopomohy. Op. 1. Spr. 126. [in Ukrainian].
14. TsDIAL Ukrainy. F. Lysty kraiovoho hospodarskoho tovarystva “Silskyi hospodar” u Lvovi, Lutsku, Kolomyi ta in. do Sheptytskoho A. pro diialnist. F. 358 (“Sheptytskyi Andrei (Roman-Mariia-Aleksandr), hraf, mytropolyt Halytskyi hreko-katolytskoi Tserkvy, arkhiepysskop Lvivskyi, yepyskop Kam`ianets-Podilskyi, kulturnyi i tserkovnyi diiach, metsenat, diisnyi chlen NTSh”). [Letters of the regional economic association “Rural Hospod” in Lviv, Lutsk, Kolomyia, etc. to A. Sheptytsky about activities. F. 358 (“Sheptytsky Andrei (Roman-Maria-Alexander), count, Metropolitan of Halytskyi of the Greek Catholic Church, Archbishop of Lviv, Bishop of Kamianets-Podilskyi, cultural and church figure, philanthropist, active member of the NTSh”).]. Op. 1. Spr. 125. [in Ukrainian].
15. Nahirniak, A. (2018). Polska osvithnia polityka na zakhidnoukrainskykh zemliakh u mizhvoiennyi period [Polish Educational Policy in Western Ukraine in the Interwar Period]. *Eminak*. № 1, 93–97. [in Ukrainian].
16. Bystrytska, E., & Hrabets, Yu. (2023). Stanovyshche ta diialnist hreko-katolytskoho parafialnoho dukhovenstva Skhidnoi Halychyny u 1914–1939 rr. [The position and activity of the Greek-Catholic parish clergy of Eastern Galicia in 1914–1939]. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk*. № 27, 105–116. [in Ukrainian].
17. Ruda, O. (2019). Natsionalno-osvithnia polityka uriadiv Polshchi shchodo naseleння Halychyny v 20–30-kh rokakh XX stolittia: realizatsiia ta retseptsii [National and Educational Policy of Polish Governments Toward the Population of Galicia in the 20s and 30s of the Twentieth Century: Implementation and Reception]. Lviv. 802 s. [in Ukrainian].
18. TsDIAL Ukrainy. F. 408 (“Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv”) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. Op. 1. Spr. 10. [in Ukrainian].
19. Duda, N.M. (2017). Mytropolyt Andrei Sheptytskyi – opikun i vykhovatel ditei ta molodi [Metropolitan Andrei Sheptytskyi is the guardian and educator of children and youth]. *Visnyk Zakarpatskoi akademii mystetstv*. № 9, 140–144. [in Ukrainian].
20. Peremyski Yeparkhialni Vidomosti (1928). [Przemysl Diocesan Records]. Ch II, 21–23. [in Ukrainian].
21. Kupchyk, L. (2002). Rodom zi Strusova. Rozpovidi pro Tsehelskykh [Originally from Strusov. Stories about the Tsegelskys]. Lviv-Betlehem. 306 s. [in Ukrainian].
22. Kis, N. (2018). Pam`iat ta identychnist ukrainskykh hreko-katolykiv. Pro dzherela istorychnoi polityky UHKTs [Memory and identity of Ukrainian Greek Catholics. About the sources of the historical policy of the UGCC]. Lviv. 184 s. [in Ukrainian].
23. TsDIAL Ukrainy. F. 408 (“Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv”) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. Op. 1. Spr. 110. [in Ukrainian].  
TsDIAL Ukrainy. F. 408 (“Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv”) [CDIAUL – Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. Op. 1. Spr. 74. [in Ukrainian].  
Bohachevskyi, D. (1976). Na vozi i pid vozom [On the cart and under the cart]. Toronto: “Dobra Knyzhka”. 142 s. [in Ukrainian].



УДК 930.253:336.24(438) «1919–1922»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.5>

**Олександр ДОБРЖАНСЬКИЙ**

доктор історичних наук, професор кафедри історії України, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, вул. Кафедральна, 2, м. Чернівці, Україна, 58000  
([o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua](mailto:o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua))

**Oleksandr DOBRZHANSKY**

doctor of historical sciences, professor of the department of History of Ukraine, Dean of the Faculty of History, Political Science and international relations of Chernivtsi National Yuriy Fedkovich University, St. 2, Cathedral, Chernivtsi, Ukraine, 58000  
([o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua](mailto:o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua))

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-188X>

**“DZIENNIK URZĘDOWY MINISTERSTWA SKARBU” ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЇ МИТНОЇ СПРАВИ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1919–1922)**

**Анотація. Мета статті** – аналіз “Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu” як важливого джерела вивчення історії митної справи у Другій Речі Посполитій. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та на критичному підході, загальнонаукових та спеціальних методах історичної науки. **Наукова новизна** ґрунтується на тому, що досліджувана тематика науковцями практично не досліджувалася. Це видання містило офіційні дані, відомості та розпорядження, пов’язані з функціонуванням митниць, організацією, правилами і процедурою їхньої діяльності. Аналіз публікацій у “Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu” свідчив про еволюцію митної політики, її зміни впродовж певного часу, взаємодію між митними службами та іншими державними структурами. Це джерело дає можливість усвідомити значення митних питань в економіці та політиці Другої Речі Посполитій, а також їхній вплив на зовнішнє та внутрішнє становище країни. “Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu” сприяє дослідженню зв’язків зовнішньої торгівлі та митних зборів, які впливали на економічну діяльність країни, формували правові норми, що стосувалися митної діяльності, та їхнього впливу на внутрішні та зовнішні економічні процеси. **Висновки.** Видання є цінним джерелом для дослідження митних практик у сфері митної діяльності на початку 1920-х років – важливого складника соціально-економічної історії Другої Речі Посполитої.

**Ключові слова:** Друга Річ Посполита, “Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu”, «Дирекція мит у Львові», митна справа, мито.

**“DZIENNIK URZĘDOWY MINISTERSTWA SKARBU” AS A SOURCE OF STUDYING THE HISTORY OF CUSTOMS AFFAIRS IN THE SECOND CASE OF THE COMMONWEALTH (1919–1922)**

**Abstract. The purpose** of the article is the analysis of “Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu” as an important source for studying the history of customs affairs in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematicity and a critical approach, general scientific and special methods of historical science. **Scientific novelty** is based on the fact that the subject under study has practically not been studied by scientists. “Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu” is an important source for studying the history of customs affairs in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. This edition contained official data, information and orders related to the functioning of customs, organization, rules and procedures of their activities. The analysis of the publications of “Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu” testified to the evolution of customs policy, its changes over time, interaction between customs services and other state structures. This source provides an opportunity to understand the importance of customs issues in the economy and politics of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, as well as their

impact on the country's external and internal situation. "Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu" contributes to the study of the relationship between foreign trade and customs duties, which influenced the economic activity of the country, formed legal norms related to customs activities and their impact on internal and external economic processes. The publication is an important source for the study of customs practices that took place in the field of customs activity in the 1920s. **Conclusions.** It allows us to consider customs affairs as an important element of the socio-economic history of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, to determine its role and place in the formation of economic relations.

**Key words:** Second Commonwealth of Nations, "Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu", «Directorate of Customs in Lviv», customs affairs, customs.

**Постановка проблеми.** "Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu" – важливе і цінне джерело вивчення реформ та змін у митній справі, які відбувалися у Другій Речі Посполитій. Видання містить інформацію про прийняття нових законів, ухвалення постанов та розпоряджень, спрямованих на вдосконалення митної системи, зміну тарифів, митних правил тощо. Окрім того, "Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu" розкриває ключові події та важливі етапи у розвитку митної інфраструктури держави, такі як будівництво митниць, упровадження нових методів контролю, розширення митних постів, прикордонних зон тощо. Отже, аналіз офіційного видання Міністерства фінансів "Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu" дає можливість краще зрозуміти динаміку розвитку митної справи у Другій Речі Посполитій, детальніше вивчити політичні та економічні аспекти митних процесів, а також їхній вплив на загальну державну політику та зовнішньоекономічні відносини країни.

**Мета статті** – проаналізувати "Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu" як важливе джерело вивчення історії митної справи у Другій Речі Посполитій.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** "Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu" містив різноманітну інформацію, пов'язану з діяльністю Міністерства фінансів Другої Речі Посполитої: офіційні оголошення, рішення, законопроекти, циркуляри, статистичну інформацію тощо. Окрім того, "Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu" публікував законодавчі акти, зміни у фінансовому регулюванні митної справи, звіти про виконання надходжень до державного бюджету, інформацію про фінансові та економічні показники країни, що є важливим джерелом інформації для вивчення історії митної справи Другої Речі Посполитої. "Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu" переважно передруковував розпорядження вищих органів влади, у тому числі й Міністерства фінансів. Зокрема, в одному з випусків за 1919 р. його зміст сформовано з одинадцяти тем: загальні положення – комунікат щодо «Додатку до офіційного вісника Міністерства фінансів, викладених Дирекцію казначейства у Львові»; організація влади – закон від 30 травня 1919 р. про гарантію державної скарбниці у розмірі 50 млн марок польських (далі – мп.) із метою пільгового кредитування дрібних промисловців, ремісників та їхніх виробничих організацій, положень про реалізацію зазначеного питання; прямих податків – закон від 28 червня 1919 р. про захист орендарів, циркуляр про одноразовий податок із подарованих маєтків, про бланки патентів; гербові збори – закон від 26 червня 1919 р. про мораторій на юридичні та приватні фінансові претензії на території колишнього австрійського поділу, оголошення Державної комісії імпорту та експорту про подання відповідних заявок; податків на споживання – інструкції щодо продажу сірників; стану національної скарбниці на 30 червня 1919 р.; валютних питань – про емісію "Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej" на 20 липня 1919 р.; закону про страхування – ухвали міністрів фінансів, промисловості й торгівлі щодо внесення змін до статуту "Spółki akcyjnej Towarzystwa Ubezpieczeń "Przyszłość" w Warszawie", постанови щодо внесення змін до § 1 статуту акціонерного товариства "Lechja", "Spółka akcyjna"; господарські питання органів державної влади – закон від 28 червня 1919 р. про захист орендарів; приписи про державну службу – положення про надання земельних

ділянок державним службовцям на землях колишньої Австро-Угорщини; податкової охорони – циркуляр про стипендії з каси штрафних надлишків колишніх земель Австрії, ухвали про відпустки [1].

Варто зауважити, що “Wykaz Skarbu Narodowego” на 30 червня 1919 р. окрім валют різних держав додатково мав 12 717 штук золота (81,0945 кг), 27 941 – срібла (462,0016 кг), 26 463 – із різних металів (1442,6265 кг), одну скриню, яка, згідно зі списком, містила 855 різних золотих і 7 189 срібних монет, хрести та військові медалі тощо [2, s. 4]. Відповідно до закону від 15 липня 1920 р., заборонено транспортування дорогоцінних металів за кордон у формі монет, злитків та необроблених дорогоцінних камінців і металів. Натомість дозволялося вивозити вироби зі срібла, золота або платини для власного використання в кількості одна обручка, один кишеньковий годинник або брелок, два перстні, пару сережок. Циркуляр Міністерства фінансів від 31 грудня 1920 р. дозволяв вивозити за кордон без отримання спеціального дозволу 150 швейцарських франків або їх еквівалент в інших валютах, одноразово до 3 тис. мп. або по 10 тис. на місяць. Мандрівники, які прибували на тимчасове мешкання у Другій Речі Посполитій, подавали на митниці детальний перелік (у двох примірниках) дорогоцінних металів у виробках, злитках, монетах, включаючи іноземну валюту, місце свого постійного проживання і країну. Натомість іноземні громадяни, які приїжджали відпочивати і кататися на лижах і не декларували на митному кордоні валюту та дорогоцінні вироби зі срібла, золота і платини, мали отримати спеціальний дозвіл у кредитному відділі Міністерства фінансів на їх вивезення або ж митниці мали право їх конфіскувати на користь державного бюджету [3, s. 986].

Поповнення “Skarbu Narodowego” відбувалося й за рахунок митних структур. Так, у циркулярі від 9 червня 1921 р. Дирекції департаменту мит ішлося про те, що вона отримала інформацію щодо продажу окремими митницями конфіскованих срібних і золотих речей, «залишених на кордоні». Зважаючи на ситуацію, що склалася, Міністерство фінансів, посилаючись на циркуляр від 14 квітня 1920 р., зобов'язувало митниці не зберігати срібні і золоті вироби, а негайно відправляти їх до Польського крайового позичкового фонду у Варшаві, повідомляючи кредитний відділ державної скарбниці. Оскільки дорогоцінні вироби мали зберігатися на депонуванні і на підставі закону від 15 липня 1920 р., їх заборонялося вивозити за кордон, а необхідно було передати до державного бюджету [4, s. 365].

Намагаючись захистити внутрішній ринок від нерегульованого надходження товарів, наповнення державного бюджету, Комісія з імпорту та експорту інформувала зацікавлені торгові кола подавати заяви до відповідної комісії, які мали б містити такі дані: ім'я та адресу заявника, точне найменування товару, його вагу (або кількість штук), вартість, країну, з якої товар імпортували або куди експортували, митницю, що проводила необхідні митні процедури, валюту, у якій оплачували вартість товару, місце, дату і спосіб оплати, посередника, фінансові гарантії. Цей закон набрав чинності з 1 липня 1919 р. Рада міністрів мала право продовжити термін його дії, розширити положення окремих статей тощо. Окрім того, до заяви додавалися акцизні марки на суму 4 мп. або 7 австрійських крон, рахунок-фактура, квитанція тощо [5, s. 3].

Окрім того, державні органи, зважаючи на складну економічну ситуацію, сприяли монополізації окремих видів товарів. Д. Мончинський писав, що у 1925 р. запроваджено монополію на продаж сірників [6, s. 284]. Як свідчить аналіз «Instrukcja w przedmiocie obrotu banderol zarafkowusch», Державна служба акцизних марок надсилала їх повітовим відділам і податковим управлінням казначейства у Варшаві та Лодзі, у виняткових випадках і митницям з дозволу Управління тютюнової монополії ще влітку 1919 р. Виручені кошти мали надходити до державного бюджету [7, s. 3–4].

В одному з номерів за 1920 р. йшлося про розпорядження, яке стосувалося усіх митниць Другої Речі Посполитої. Інформовано підпорядковані митні структури про застосування

певного митного тарифу, що мав охоплювати різноманітні товари і вантажі на основі як матеріалів, із яких їх виготовляли, так і призначення. Доречно зауважити, що у деяких позиціях ураховувалися лише тарифи на матеріали виробів або використання, тому Дирекція департаменту мит рекомендувала звернути особливу увагу на цей складник під час митного огляду товару, радила застосовувати вищу тарифну ставку [8, s. 358].

Згадуване розпорядження інструктувало митні структури щодо умов огляду товарів і визначення тарифної ставки оподаткування лише тих товарів, які прибували на митницю, заборонялося їх власникові приховувати його якість, кількість, розкомплектування технічних засобів тощо. Якщо вантаж, представлений до митного огляду, мав окремі складники (цвяхи, шурупи, клей, шматки тканини, шкіри тощо), логічно було б визначати митний тариф на основі його загальної ваги. Варто зауважити, що розмір мита на товари, що підлягали оподаткуванню, залежав ще й від сировини, з якої виготовляли ті чи інші товари, позначеної у декларації. Особливо слід відзначити використання певних інструментів: теслярських, ковальських, слюсарних тощо [8, s. 358].

Натомість класифікація волокнистих виробів (пряжа, тканини тощо) визначалася за їхнім складом, способом виробництва, прикрасами і декораціями. Наприклад, тканини зі строка-тої пряжі підлягали оподаткуванню митом як фарбовані, з малюнком, вишитим візерунком, як «гладкі» тканини, викрійки, виконані за допомогою технічних засобів, оподатковувалися окремими митними зборами відповідно до матеріалу (бавовна, вовна, шовк тощо). Різнокольорові тканини відрізняли від набивних шляхом виділення декількох окремих ниток, перевірити їх було можна за однорідністю кольору на всій довжині. Товар, оздоблений прикрасами, окрім шовку, сріблом або золотом, відповідно оподатковувався вищою митною ставкою. Під час визначення якості тканин і виробів, що включали шовк, оздоблення сріблом та золотом, не мало перевищувати 10% від вартості товару. Відсотковий уміст шовку, срібла і золота визначався на підставі огляду поверхні товару з правого та лівого боків за кількістю ниток [8, s. 359]. Із метою надання митницям дієвих і практичних засобів в оподаткуванні товарів Дирекція департаменту мит подавала дві таблиці для визначення кількості висушеної і невисушеної пряжі [9, s. 365–366].

Для роз'яснення окремих митних правил Міністерство фінансів вимагало: якщо під час перевірки виявлені якість і кількість товару не відповідали реквізітам рахунку-фактури, що додавалася, стягували лише плату за ліцензію відповідно до параграфу 29 регламенту митних процедур. Митниця мала право проводити митний огляд за відсутності сторони, якщо вона відмовилася від юридичної допомоги під час її проходження [10, s. 986].

Митне оподаткування стосувалося також алкоголю залежно від міцності і марки. Так, оподатковувалися угорські вина від 16°, італійські (16 марок) – від 16,4° до 21,6°, іспанські (12 марок) – від 16° до 21°, португальські (10 марок) – від 18,4° до 21,8°, тирольські (2 марки) – від 16,4° до 17,7°, п'ємонтські (3 марки) – від 16,3° до 19,6°, сардинські (4 марки) – від 16,3° до 17,8°, ломбардські (1 марка) – біля 16°, тосканські (1 марка) – від 16,4°, венеціанські (1 марка) – 16,4°, грецькі (1 марка) – 17,3°, американські (1 марка) – 21°, австралійські (3 марки) – від 16,7° до 18°, французькі (1 марка) – вище 16°, різні (1 марка) – вище 16° [8, s. 359–360]. У Розпорядженні міністрів фінансів, промисловості і торгівлі від 21 березня 1921 р. продовжено термін дії наказу від 26 листопада 1920 р. із цього питання [11, s. 200].

Особливу увагу Дирекція департаменту мит звертала на функціонування фіскальних органів у Львові та Щецині, митниці у Познані, територіях, що свого часу перебували під російським впливом. Згідно зі статтею 6 першого розділу положення від 11 вересня 1920 р. про митний тариф та параграфу 6 Циркуляру від 13 грудня 1920 р. Міністерство фінансів зобов'язувало здійснювати імпортно-експортні операції на підставі дозволів Дирекції тютюнової

монополії, Управління імпорту та експорту щодо листового і різаного тютюну, цукру, кухонної солі, спирту та алкогольних напоїв тощо [12, s. 201]. Окремим розпорядженням регулювалися питання, пов'язані з дипломатичними представництвами, посольствами, місіями тощо. Дирекція департаменту мит рекомендувала звіти подавати через Міністерство закордонних справ до Міністерства фінансів [13, s. 201].

Закономірно, що підвищенням митних тарифів влада намагалася забезпечити наповнення державного бюджету. Відповідно до статті 14 Розпорядження від 11 червня 1920 р. про митний тариф, розмір додаткового платежу до митних зборів на товари регулювався нормою у розмірі регулювання 14900% (множник 150) [14, s. 363]. Воно набувало чинності з часу публікації у "Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej" щодо товарів зі сплатою митного збору під заставу. Підстава – Циркуляр міністрів фінансів, промисловості і торгівлі від 20 лютого 1920 р. Щодо товарів, які підлягали оплаті з додатковим митом у розмірі 1900 % – Постанова міністра фінансів від 11 січня 1921 р. Однак були й винятки на товари, готові до перевезення залізницею або морським транспортом, що вже офіційно зберігалися на митних складах [14, s. 365].

У відповідно до статті 14 Постанови міністрів фінансів, промисловості й торгівлі від 11 червня 1920 р. про митний тариф, його підвищено на товари «для розкоші» у розмірі 49,900% (множник мита 500). Це положення не поширювалося на товари, визначені Постановою від 18 серпня 1921 р. Однак воно стосувалося доплат до митного тарифу в розмірі 39,900% (множник 400) і тимчасово застосовувалося митницями для товарів «для розкоші» [15, s. 984]. До товарів «для розкоші» належали й окремі види харчових продуктів. Зважаючи на підготовку до святкування Різдва, влада Другої Речі Посполитої все ж таки відповідно до Ухвали сейму від 1 серпня 1919 р. та Постанови Ради міністрів від 26 травня 1919 р. звільнила від митних зборів на період від 7 грудня 1921 р. до 1 січня 1922 р. такі товари, як два види сирів, окрім делікатесних, коров'яче та овече масло, маргарин і штучне харчове масло [16, s. 984].

У «Komunikati Ministerstwa Skarbu» наголошувалося на повному звільненні від сплати мита із 7 грудня 1921 р. до 1 січня 1922 р. як «...турботі про бідне населення...» на попередньо зазначені продукти. Однак ця «турбота» була викликана ще й різким зростанням польської національної валюти, відповідно, й цінами на м'ясо, хліб, борошно, масло, сир, харчові жири та багато інших продуктів і товарів першої необхідності, що значно перевищувало їхню вартість на зовнішніх ринках. Влада зазначала, що «...виробники і оптовики, керовані почуттям громадянства, зважаючи на становище зубожілого населення, допоможуть владі знизити ціни на найнеобхідніші речі повсякденного вжитку...» [17, s. 985]. Відповідно до Ухвали сейму від 1 серпня 1919 р. та Постанови Ради міністрів від 26 травня 1919 р., із 7 квітня 1922 р. скасовано мито на свіжу морську рибу [18, s. 724].

Важливим чинником формування структурованої системи митної служби було утворення у Варшаві, Вільнюсі та Львові Дирекцій мит. Відповідно до статей 15 і 18 Указу від 3 січня 1918 р., статті 2, літера С, 14 і 15 параграфів закону від 31 липня 1919 р. про тимчасову організацію влади та податкових служб, засновуються зазначені структури у Варшаві, Вільнюсі та Львові. Територіально «Дирекція мит у Варшаві» охоплювала воєводства у Кельце, Лодзі, Варшаві, Любліні, Білостоку, на Волині, Поліссі, крім повітів: Сувальського, Августівського, Сейненського і Гродненського. «Дирекція мит у Вільнюсі» поширювала діяльність на такі воєводства: Віленське, Новогрудське, на повіти Сувальський, Августівський, Сейненський і Гродненський. «Дирекція мит у Львові» – на Краківське, Львівське, Станиславівське і Тарнопільське воєводства. Зі створенням «Дирекції мит у Львові» митні справи виведено з компетенції податкових палат у Львові та Кракові. Дирекції мит були вищими органами для митниць і митної охорони, підпорядковувалися безпосередньо Міністерству фінансів. Їхні компетенції передбачали контроль над митницями і митною охороною, діяльність, пов'язану

з наповненням державного бюджету, митний і прикордонний захист, контроль за особовим складом тощо [19, s. 949].

**Висновки.** “*Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*” є важливим джерелом вивчення історії митної справи, її впливу на різні аспекти суспільного та економічного життя у Другій Речі Посполитій. Бюлетень містив офіційні документи, пов’язані з митними питаннями, що стосувалися Міністерства фінансів, а саме: законодавчі акти, постанови, інструкції, звіти та інші документи, які відображали організаційну структуру, функції та регулювання митної системи у Другій Речі Посполитій. Його аналіз дає можливість досліджувати митну політику і практику, розуміти принципи та її стратегії, їхній вплив на економіку держави та зовнішньоекономічні взаємини. Інформація про митні тарифи, зміни в митній політиці були відображенням соціально-економічних процесів, що відбувалися у Другій Речі Посполитій на початку 1920-х років.

### Література

1. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 19. Rok 1. Warszawa, 30 lipca 1919 r. 16 s.
2. Wykaz Skarbu Narodowego w dniu 30 czerwca r. b. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 19. Rok 1. Warszawa, 30 lipca 1919 r. S. 4.
3. Do wszystkich Urzędów Celnych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 47–48. Rok III. Warszawa 31 grudnia 1921. S. 986.
4. Do wszystkich Urzędów Celnych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 22–23. Rok III. Warszawa, 25 czerwca 1921. S. 365.
5. Komunikat Państwowej komisji przywozu i wywozu. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 19. Rok 1. Warszawa, 30 lipca 1919. S. 3.
6. Mączyński D. O akcyzie w Polsce w latach 1918–1939. *Czasopismo prawno-historyczne*. Tom LVII. 2005. Zeszyt 1. S. 284.
7. Instrukcja w przedmiocie obrotu banderol zapalkowych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 19. Rok 1. Warszawa, 30 lipca 1919. S. 3–4.
8. Do wszystkich Urzędów Celnych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 19. Rok 1. Warszawa, 15 maja 1920. S. 358–360.
9. Do wszystkich Urzędów Celnych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 19. Rok 1. Warszawa, 15 maja 1920. S. 365–366.
10. Do urzędów celnych w sprawie wyjaśnienia niektórych przepisów celnych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 47–48. Rok III. Warszawa 31 grudnia 1921. S. 986.
11. Rozporządzenie Ministrów Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1921 roku. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 12. Rok III. Warszawa, 31 marca 1921. S. 200.
12. Do Dyrekcji Skarbu we Lwowie i Cieszynie, Dyrekcji Ceł w Poznaniu oraz do wszystkich Urzędów Celnych w b. zaborze rosyjskim. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 12. Rok III. Warszawa, 31 marca 1921. S. 201.
13. Do Dyrekcji Skarbu we Lwowie i Cieszynie, Dyrekcji Ceł w Poznaniu oraz do wszystkich Urzędów Celnych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 12. Rok III. Warszawa, 31 marca 1921. S. 201.
14. Rozporządzenie Ministra Skarbu i Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 17 maja 1921 roku w przedmiocie podwyższenia agio od cla na towary o charakterze zbytkownym. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 22–23. Rok III. Warszawa, 25 czerwca 1921. S. 363, 365.
15. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 30 listopada 1921 r. o podwyższeniu dopłaty (agio) do cla. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 47–48. Rok III. Warszawa 31 grudnia 1921. S. 984.
16. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z dnia 5 grudnia 1921 roku w przedmiocie ulgi celnej dla masła i sera. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 47–48. Rok III. Warszawa 31 grudnia 1921. S. 984.

17. KOMUNIKAT MINISTERSTWA SKARBU. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 47–48. Rok III. Warszawa, 31 grudnia 1921. S. 985.

18. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 15 lipca 1922 r. uzupełniające rozporządzenie z dn. 7 kwietnia 1922 r. o ulgach celnych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 21. Rok IV. Warszawa, 31 sierpnia 1922. S. 724.

19. ROZPORZĄDZENIE RADY MINISTROW z dnia 11 października 1922 roku w przedmiocie ustanowienia Dyrekcji ceł, jako okręgowych władz II Instancji na obszarze b. zaboru rosyjskiego i austriackiego. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. Nr. 26. Rok IV. Warszawa, 10 listopada 1922. S. 949.

### References

1. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu* (30 lipca 1919 r.) [Official Journal of the Ministry of Treasury (July 30, 1919)] 19, 16 [in Polish].

2. Wykaz Skarbu Narodowego w dniu 30 czerwca r. b. (30 lipca 1919) [List of the National Treasury on June 30 this year]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, Nr. 19, Rok 1, Warszawa, S. 4. [in Polish].

3. Do wszystkich Urzędów Celnych (31 grudnia 1921) [To all Customs Offices]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 47–48, 986 [in Polish].

4. Do wszystkich Urzędów Celnych (25 czerwca 1921) [To all Customs Offices]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 22–23, 365 [in Polish].

5. Komunikat Państwowej komisji przywozu i wywozu (30 lipca 1919) [Statement of the State Import and Export Commission]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 19, 3 [in Polish].

6. Mączyński D. (2005). O akcyzie w Polsce w latach 1918–1939 [About excise duty in Poland in 1918–1939]. *Czasopismo prawnohistoryczne*, 1, 284 [in Polish].

7. Instrukcja w przedmiocie obrotu banderol zapalkowych (30 lipca 1919) [About excise duty in Poland in 1918–1939]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 19, 3–4 [in Polish].

8. Do wszystkich Urzędów Celnych (15 maja 1920) [To all Customs Offices]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 19, 358–360 [in Polish].

9. Do wszystkich Urzędów Celnych (15 maja 1920) [To all Customs Offices]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 19, 365–366 [in Polish].

10. Do urzędów celnych w sprawie wyjaśnienia niektórych przepisów celnych (31 grudnia 1921) [To customs offices regarding clarification of certain customs regulations]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 47–48, 986 [in Polish].

11. Rozporządzenie Ministrow Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1921 roku (31 marca 1921) [Regulation of the Ministers of Treasury and Industry and Trade of March 21, 1921]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 12, 200 [in Polish].

12. Do Dyrekcji Skarbu we Lwowie i Cieszynie, Dyrekcji Ceł w Poznaniu oraz do wszystkich Urzędów Celnych w b. zaborze rosyjskim (31 marca 1921) [To the Treasury Directorate in Lviv and Cieszyn, the Customs Directorate in Poznań and to all Customs Offices in the former Russian partition]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 12, 201 [in Polish].

13. Do Dyrekcji Skarbu we Lwowie i Cieszynie, Dyrekcji Ceł w Poznaniu oraz do wszystkich Urzędów Celnych (31 marca 1921) [To the Treasury Directorate in Lviv and Cieszyn, the Customs Directorate in Poznań and all Customs Offices]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 12, 201 [in Polish].

14. Rozporządzenie Ministra Skarbu i Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 17 maja 1921 roku w przedmiocie podwyższenia agio od cla na towary o charakterze zbytkownym (25 czerwca 1921) [REGULATION of the Minister of Treasury and the Minister of Industry and Trade of May 17, 1921 regarding the increase in the duty fee for luxuries]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 22–23, 363, 365 [in Polish].

15. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 30 listopada 1921 r. o podwyższeniu dopłaty (agio) do cla (31 grudnia 1921) [REGULATION of the Minister of Treasury and the Minister of Industry and Trade of November 30, 1921 on increasing the subsidy (agio) to customs duties]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 47–48, 984 [in Polish].

16. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z dnia 5 grudnia 1921 roku w przedmiocie ulgi celnej dla masła i sera (31 grudnia 1921) [REGULATION of the Minister of Treasury and Industry and

Trade of December 5, 1921 regarding customs relief for butter and cheese]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 47–48, 984 [in Polish].

17. KOMUNIKAT MINISTERSTWA SKARBU (31 grudnia 1921) [ANNOUNCEMENT FROM THE MINISTRY OF TREASURY]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 47–48, 985 [in Polish].

18. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 15 lipca 1922 r. uzupełniające rozporządzenie z dn. 7 kwietnia 1922 r. o ulgach celnych (31 sierpnia 1922) [REGULATION of the Minister of Treasury and the Minister of Industry and Trade of July 15, 1922, supplementing the regulation of April 7, 1922 on customs relief]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 21, 724 [in Polish].

19. ROZPORZĄDZENIE RADY MINISTRÓW z dnia 11 października 1922 roku w przedmiocie ustanowienia Dyrekcji ceł, jako okręgowych władz II Instancji na obszarze b. zaboru rosyjskiego i austriackiego (10 listopada 1922) [REGULATION OF THE COUNCIL OF MINISTERS of October 11, 1922 on the establishment of the Customs Directorate as the district authority of the Second Instance in the area of the former Russian and Austrian partition]. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*, 26, 949 [in Polish].



УДК 355.351.5(470+571)](477.8-89Гал)«1914–1915»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.6>

### Іван ЗУЛЯК

доктор історичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 ([zulyak@tnpu.edu.ua](mailto:zulyak@tnpu.edu.ua))

### Ivan ZULYAK

doctor of historical sciences, professor, Acting Head of the Department of History of Ukraine, archeology and special branches of historical sciences

Ternopil National Pedagogical School Volodymyr Hnatyuk University, St. 2, M. Krivonosa, Ternopil, Ukraine, 46027 ([zulyak@tnpu.edu.ua](mailto:zulyak@tnpu.edu.ua))

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-2019>

### Ярослав БОГДАН

здобувач вищої освіти третього рівня

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 ([Slawko2008@gmail.com](mailto:Slawko2008@gmail.com))

### Yaroslav BOGDAN

third-level higher education applicant

Ternopil National Pedagogical School Volodymyr Hnatyuk University, St. 2, M. Krivonosa, Ternopil, Ukraine, 46027 ([Slawko2008@gmail.com](mailto:Slawko2008@gmail.com))

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6965-9863>

## МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АРМІЇ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1914–1915 РР.)

**Анотація.** *Мета статті* – проаналізувати матеріально-фінансове забезпечення російської окупаційної армії на території Тернопільської губернії упродовж досліджуваного періоду. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та на критичному підході, на загальнонаукових та спеціальних методах історичної науки. **Наукова новизна** ґрунтується на тому, що задекларована проблема науковцями ще не вивчалася. **Висновки.** Матеріально-фінансове забезпечення російської окупаційної армії в умовах Першої світової війни було складним і різноманітним. Оскільки війна тривала впродовж тривалого періоду часу і охоплювала значну територію, вона потребувала постійного постачання різних ресурсів для підтримки бойових операцій.

**Ключові слова:** Перша світова війна, Тернопільська губернія, російська окупаційна армія, матеріально-фінансове забезпечення, воєнні витрати.

## MATERIAL AND FINANCIAL SUPPLY OF THE RUSSIAN ARMY OF OCCUPATION IN TERNOPILO GOVERNANCE (1914–1915)

**Abstract.** *The purpose* of the article is to analyze the material and financial support of the Russian army of occupation on the territory of the Ternopil province during the period under study. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematicity and a critical approach, on general scientific and special methods of historical science. **Scientific novelty** is based on the fact that the declared problem has not yet been studied by scientists. **Conclusions.** The material and financial provision of the Russian army of occupation in the conditions of the First World War was complex and varied. Since the war lasted for a long period of time and covered a large area, it required a constant supply of various resources to support combat operations.

**Key words:** World War I, Ternopil province, Russian army of occupation, material and financial support, military expenses.

**Постановка проблеми.** Царська влада величезними зусиллями намагалася фінансувати війну, використовуючи різні джерела прибутків. Це включало бюджетні асигнування, внутрішні і зовнішні позики, а також мобілізацію економічних ресурсів. Однак фінансове навантаження війни виявилось надзвичайно складним для російської економіки, що призвело до інфляції та інших економічних і господарських проблем. Російська армія потребувала великих обсягів матеріальних ресурсів, таких як зброя, боєприпаси, спорядження, харчування, медичне обладнання тощо. Це зазвичай забезпечувалося за рахунок внутрішнього виробництва, закупівель на міжнародному ринку, конфіскації ресурсів на окупованих територіях. Незважаючи на це, відчувався значний дефіцит через обмеження та переривання постачань військам боєприпасів і продовольства.

Забезпечення ефективного транспортування та розподілу матеріальних і фінансових ресурсів було ключовим елементом для успішної діяльності армії, яка використовувала різні транспортні мережі, включаючи залізниці, річкові шляхи, автомобільні дороги, а також значну кількість транспортних засобів для перевезення військового обладнання та продовольчих постачань. Російська влада мобілізувала значні людські та матеріальні ресурси для забезпечення армії. Це включало масову мобілізацію робочої сили, конфіскацію продуктів і ресурсів на окупованих територіях. Загалом матеріально-фінансове забезпечення російської окупаційної армії в Тернопільській губернії було складним завданням, що вимагало значних зусиль та ресурсів із боку царської влади.

**Мета статті** – проаналізувати матеріально-фінансове забезпечення російської окупаційної армії в Тернопільській губернії упродовж досліджуваного періоду.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Утворення російських адміністративних структур губерньського типу на захоплених під час Першої світової війни територіях впливало з традиційної імперської схеми адміністративно-політичного устрою. Створення Тернопільської губернії було частиною імперської політики, скерованої на ліквідацію місцевих органів самоврядування та на насадження загальноросійських стандартів і стереотипів. Це призвело до руйнування самотутніх соціально-політичних та економічних особливостей розвитку краю й означало підпорядкування місцевих структур новій адміністративній системі, яка слугувала інтересам Російської імперії [1, с. 61].

С. Орлик висловлювала думку про те, що від самого початку вступу Російської імперії у Першу світову війну стали помітними постійно зростаючі витрати на військові потреби, що перевищували грошові ресурси. Це ставило перед урядом завдання пошуку нових фінансових резервів. Одним із традиційних способів компенсації бюджетного дефіциту було збільшення оподаткування шляхом підвищення ставок окремих податків, зборів та інших неподаткових платежів, анулювання податкових пільг, розширення кола платників та об'єктів оподаткування або введення нових військових податків [2, с. 120].

Установлення системи оподаткування на окупованих територіях розглядалося як один із реальних способів забезпечення фінансових потреб імперського державного бюджету, який перебував у критичному дефіциті. Однак цивільна влада окупанта завжди стикається з проблемою забезпечення фінансування для утримання цих територій. Зазвичай ці кошти здебільшого знаходяться шляхом збільшення податкового навантаження на населення через підвищення місцевих податків і зборів із місцевого населення, що постраждало від війни [3, с. 97].

Основною метою фінансової політики російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини було забезпечення фіскальних потреб державної казни шляхом збору грошових коштів із різних джерел. Російській окупаційній владі було вигідно встановлювати акцизні збори на виробництво тютюнових товарів згідно з російським законодавством, оскільки в Австрійській імперії це виробництво перебувало під державною монополією і не підлягало

оподаткуванню акцизами. Таким чином, ця політика сприяла збільшенню надходжень до державного бюджету із цих джерел [4, с. 210].

Одним із джерел матеріально-фінансового забезпечення російської окупаційної армії на окупованих територіях були асигнування і кредити на воєнні витрати. Канцелярія Воєнного генерал-губернатора Галичини (далі – ВГГГ) від 24 листопада 1914 р. повідомляла губернатора Тернопільської губернії (далі – ГТГ) про надсилання копії циркуляра департаменту державного казначейства від 7 жовтня поточного року (№ 183) про порядок асигнування і обіг кредитів кошторису воєнного міністерства на воєнні витрати [5, арк. 207].

Міністерство фінансів, департамент державного казначейства (відділення третє, стіл перший. – Примітка авторів) ще 7 жовтня 1914 р. видали циркуляр № 183 «Про порядок асигнування і обіг кредитів за кошторисом Воєнного Міністерства на витрати воєнного часу» [5, арк. 208–208 зв., 209]. Це був додаток до циркулярів від 21 липня 1914 р. № 2368 (канцелярія воєнного міністерства. – Примітка авторів), 31 липня 1914 р. № 112, 26 серпня 1914 р. № 138 (департамент державного казначейства. – Примітка авторів).

Департамент державного казначейства вважав за необхідне довести до відома місцевих органів влади вказівки щодо асигнувань і обігу кредитів за кошторисом воєнного міністерства на витрати воєнного часу. Головному начальникові забезпечення армій кожного фронту безпосередньо були підпорядковані: інтендант армій фронту, начальник воєнних сполучень, артилерійських та інженерних забезпечень, санітарної і ветеринарної частин, головний фінансист, головний польовий контролер армій фронту, головний уповноважений Російського товариства Червоного Хреста, управління чергового генерала штабу армій фронту, які користувалися правами основних розпорядників і могли в межах засобів для окремих територій, підпорядкованих головнокомандувачу арміями фронту, переводити кредити не лише з рахунків однієї палати на рахунки іншої в межах одного воєнного округу, а й із рахунків одного воєнного округу на рахунки іншого [5, арк. 208].

Переведення кредитів із рахунків головної бухгалтерії на рахунки окружних і місцевих казенних палат та казначейств відбувалося згідно з визначеним порядком на підставі перевірених вимог і за розпорядженням головної бухгалтерії. Казначейство при управлінні головного начальника забезпечення армій фронту або окремих армій могло надати повноваження підпорядкованим йому управлінням у межах воєнного округу або фронту, якщо при окремій армії були відсутні такі структури при головному начальнику забезпечення армій фронту, то права й обов'язки зазначеного казначейства передавалися на казначейство при управлінні головного начальника воєнного округу, який належав до окремої армії [5, арк. 208–208 зв.].

Кредити, переведені з рахунків головної бухгалтерії і польових казначейств, переказувалися для потреб тих чи інших воєнних округів та фронтів. Інформація щодо залишків коштів на рахунках подавалася головній бухгалтерії на 1-е і 15-е числа поточного місяця. Із метою уникнення подання подвійних переказів коштів місцеві і окружні казенні палати подавали дані лише тих кредитів, що зберігалися на рахунках певної палати [5, арк. 208 зв. – 209]. Так, телеграма ВГГГ командуванню Київського воєнного округу від 10 грудня 1914 р. свідчила про те, що невикористані кошти до 1 січня 1915 р. необхідно перерахувати таким частинам: 2-й інтендантській, 13-й артилерійській, 15-й технічній, 10-й квартирній, 6-й навчальній, 9-й генерального штабу, 20-й головного штабу, 7-й санітарній, 4-й судовій, 6-й канцелярії воєнного міністерства [5, арк. 300–301 зв.].

Однією з форм фінансового забезпечення було додаткове матеріальне стимулювання, або так звані «підйомні» кошти. У телеграмі на ім'я губернатора ГТГ ішлося про те, що начальник головної забезпечення військ Південно-Західного фронту (далі – ПЗФ) дозволив усім чином, призначеним на посади на території губернії, виплатити підйомні гроші [5, арк. 26–26 зв.].

Телеграма головного начальника забезпечення військ ПЗФ від 1 вересня 1914 р. свідчила про те, що командувач дозволив усім чинам, призначеним на посади, видати підйомні, додатково чиновникам і стражникам, занесеним до категорії нижчих чинів військовослужбовців. Додаткове грошове утримання нараховувалося згідно зі статтею 853 книги 19 зводу про воєнні постанови: сімейним – у розмірі чотиримісячного окладу; несімейним – двомісячного окладу; чиновникам і стражникам – згідно з положенням 18–50 рублів (далі – руб.) і додатково утримання на загальних підставах двомісячний оклад на попередній посаді для утримання холостяка і чотиримісячний – для сімейних [5, арк. 27]. У розпорядженні начальника канцелярії ВГГГ від 28 вересня 1914 р. йшлося про те, що чиновники IV розряду отримуватимуть на добу 7 руб.; V – 5 руб.; VI – 4 руб.; VII – 3,50 руб.; VIII – 2,50 руб. [5, арк. 42, 43]. Наприклад, діловоду Заліщицького повіту 4 липня 1915 р. виплачено «підйомні» у розмірі 250 руб. і додаткової допомоги [6, арк. 55]. Вільнонайманим у зоні бойових дій виплачували добові у розмірі 80 копійок [7, арк. 5].

Доволі серйозно губернська влада дбала про матеріально-фінансове забезпечення стражників. Губернатор зобов'язував начальників повітів подавати детальну інформацію щодо забезпечення стражників зброєю, боєприпасами, обмундируванням (тепла одежа і валянки) [5, арк. 162, 229]. ГТГ 11 листопада 1914 р. скеровував подання начальникам повітів про утримання поліцейських органів влади щомісячно до 20-го числа [5, арк. 150]. Підставою була «Требовательная ведомость на выдачу чинам полиции стражи... уезда жалованья и фуражных за... мьсяць 19... года» [5, арк. 151–151 зв., 152].

У циркулярі ГТГ начальникам повітів від 10 листопада 1914 р. повідомлялося про виділення сторожі у повітах згідно зі штатним розписом – 25 стражників, 5 чиновників зі схематичним кресленням районів їх розташування [5, арк. 145]. 29 листопада 1914 р. начальник Борщівського повіту подавав ГТГ план-схему розташування кінно-поліцейської сторожі згідно із зазначеним штатним розписом [8, арк. 1]. Зокрема, схема розташування включала п'ять загонів у таких населених пунктів. Перший загін перебував у Борщеві і включав урядника Павла Куцевича і 10 стражників, обслуговував центральні населені пункти. Другий – у Скалі-Подільській при помічникові начальника повіту Фідлера і складався із 5 стражників, обслуговував північну частину повіту. Третій – в Озерянах і складався з урядника Миколи Баранова і 3 стражників, обслуговував північно-західну частину повіту. Четвертий – у Мельниці-Подільській і включав 4 стражників, обслуговував південно-західну частину повіту. П'ятий – в Окопах, включав урядника Федора Бірюкова і 3 стражників, обслуговував південно-східну частину повіту [8, арк. 2].

У рапорті начальника Борщівського повіту від 19 листопада 1914 р. ГТГ йшлося про те, що відряджені у його розпорядження начальниками Тлумацького повіту такі стражники: Тимофій Ульяненко, Семен Рокачів, Іван Тароскін, Максим Харченко, Сергій Мирошников, Костянтин Битюцький, Пантелеймон Толок, Андрій Васильченко, Микола Лихолітов; Заліщицьким – Василь Кирюшин, Михайло Кунин, Харитон Головин, Василь Біликов, Капітон Карлов, Гаврило Павлов, Тихон Мелихов прибули у м. Борщів із Тлумача 13 із Заліщиків 15 листопада поточного року. Прибулі стражники розосереджені у повіті й відправлені на місця несення служби 15 листопада: у Скалу-Подільську – у розпорядження помічника начальника повіту (5 осіб), Озеряни – 3 особи, Мельницю-Подільську – 4 особи, Окопи – 3 особи, по одному в кожному загоні. Зокрема, у Мельниці-Подільській стражник В. Кирюшин мав виконувати обов'язки урядника, позаяк закінчив відповідну школу. У Борщеві залишено загін із 19 стражників на чолі з П. Куцевичем [8, арк. 4].

Окрім того, дружинам і дітям військових та поліцейським виплачували так звані «квартирні» кошти і на наймання прислуги. Так, вартість оплати на прислугу становила до 10 руб.

щомісячно [9, арк. 14, 19, 26]. 24 жовтня 1914 р. поліцмейстер Тернополя, статус якого прирівнювали до командира роти, звертався до ГТГ із приводу виплати квартирних коштів, незважаючи на те що його сім'я проживала спільно з ним у місті. Вимагав річної оплати у розмірі 375 руб. з вартістю опалення, 120 руб. на рік для найму прислуги [9, арк. 48–48 зв.].

Серйозною проблемою матеріального забезпечення російської окупаційної армії була відсутність достатньої кількості продуктів харчування, медичних засобів тощо. Зокрема, у рапорті начальника Гусятинського повіту ГТГ від 4 жовтня 1914 р. за № 2 йшлося про те, що, незважаючи на активні пошуки, у повіті не залишилося медикаментів і перев'язувальних засобів, сухарів і галет, необхідних для військ [10, арк. 1]. Маємо приклад постачання російській окупаційній армії 29 пудів вівса Іцком Розенфельцем за ціною 1,10 руб. за один пуд [8, арк. 1]. Зокрема, у рапорті начальника Збаразького повіту ГТГ від 20 вересня 1914 р. йшлося про те, що для потреб армії могли поставити 18,682 пудів (далі – п.) жита, 72,202 п. пшениці, 13,932 п. вівса, 6,891 п. ячменю, 4,204 п. гречки, 5,604 п. гороху, 13,338 п. бобу, 900 п. квасолі, 76,842 п. картоплі, 4,553 п. сіна, 3,001 п. соломи, 518 штук корів, 63 штуки овець, 114 штук свиней [11, арк. 1]. 6 жовтня 1914 р. начальник Теревовлянського повіту інформував ГТГ про вартість закупівлі продуктів харчування у місцевого населення. Так, 2440 п. пшениці вартували да один п. 1,30 руб., 305 п. гречки із завезенням до Тернополя – 1,50 руб. за один п. [11, арк. 8]. С. Орлик писала, що реквізичійні ціни встановлювалися на 10–15% нижче від заготівельних цін [12, с. 34].

Водночас ГТГ інформував повітових начальників про утворення під їхнім безпосереднім керівництвом комітетів, до складу яких входило б місцеве населення, яке заслуговує на довіру, з метою з'ясування потреб громади в продовольчому забезпеченні. Необхідно було виокремити дві категорії: тих, хто потребував продуктів за кошти, і тих, хто не мав змоги їх оплатити [5, арк. 21–21 зв.]. Аналізуючи архівні матеріали, не спостерігаємо активних дій у вирішенні цієї проблеми.

Канцелярія ГТГ повідомляла начальників Скалатського, Гусятинського, Збаразького і Борщівського повітів про те, що, згідно з даними, у прикордонних із Подільською і Волинською губерніями, в окремих місцевостях Тернопільської губернії, у тому числі й у Скалатському повіті, відбувається закупівля хліба і його вивезення до Росії. Однак ті запаси хліба, які були в наявності в губернії, необхідні для забезпечення діючої російської армії і населення Львівської губернії, яке відчувало серйозну потребу в продовольстві. Зважаючи на вказані обставини, ГТГ заборонив вивезення хліба зі Скалатського повіту до Росії [10, арк. 3–3 зв.].

У грудні 1914 р. ГТГ інформував губернатора Кам'янець-Подільська щодо заборони вивезення хліба. Підкреслив важливість забезпечення харчування військ і місцевого населення. Такі кроки були вжиті з метою забезпечити достатній запас продуктів у регіоні в умовах бойових дій [10, арк. 5]. Однією з основних причин виникнення проблем із продовольством у захоплених російськими військами регіонах Галичини та Буковини було повне вилучення сільськогосподарської продукції від місцевих товаровиробників для потреб російської армії [12, с. 34]. Транспортні комунікації в Тернопільській губернії мали величезне значення для російської армії. Вони поєднували фронт і тил, забезпечуючи перевезення військ, продовольства, фуражу, боєприпасів, вугілля та інших необхідних ресурсів [13, с. 202].

У вересні 1914 р. ГТГ зобов'язував начальників повітів провести облік державного рухомого і нерухомого майна у містах та повітах із метою передачі до казни й установлення контролю за його цілісністю. Також було вимога провести облік медикаментів, перев'язувальних матеріалів та інших необхідних військам речей і засобів, реквізувати їх шляхом обшуків на приватних складах та інших місцях, які викликали підозру в зберіганні цих матеріалів, і конфіскувати сухарі та галети для використання на користь армії. Інформацію про всі казенні

та реквізовані запаси необхідно було звітувати шляхом подання рапортів [5, арк. 5, 5 зв.]. ГТГ вимагав продовжити конфіскацію маєтків, залишених колишніми власниками, і передати їх на користь державної казни. Також було наказано передати ці маєтки під охорону війтам та іншим відповідальним особам із метою забезпечення їх цілісності та безпеки [5, арк. 5 зв.].

ГТГ звертався до повітових начальників із закликом терміново прибути до місць служби та приділити особливу увагу стану доріг і матеріальному становищу в повітах із метою підтримки російської діючої армії. Було наголошено на необхідності збирання врожаю, особливо викопування картоплі і буряка, щоб забезпечити армію необхідними продуктами харчування. Ці заходи були важливими для підтримки армії в умовах військових операцій та забезпечення її бойової дії [5, арк. 7]. Так, начальник Заліщицького повіту повідомляв ГТГ, що на території повіту власники маєтків і орендарі мали значні плантації не зібраного буряка та тютюну, які вважалися основою для ведення землеробства. Ця інформація свідчила про наявність значних запасів сільськогосподарської продукції, яка могла би бути використана для забезпечення армії та цивільного населення в умовах війни [5, арк. 64]. Окрім того, ГТГ вимагав від повітових начальників надання детальної інформації про діючі та зруйновані підприємства, їхні потужності, рівень руйнації в ході війни, кількості землі у різних угіддях, національності власників, осіб, які керували земельними ділянками, орендарів, їхню національність, розмір орендної плати тощо [5, арк. 134–135].

**Висновки.** Матеріально-фінансове забезпечення російської окупаційної армії в Тернопільській губернії у 1914 р. було досить складним і вимагало серйозних зусиль та ресурсів. Російська влада виплачувала зарплати військовослужбовцям, поліцейним структурам, цивільним чиновникам. Окупаційна армія мала значну потребу у харчових продуктах для військових та цивільного населення. Необхідно було ретельно контролювати вивезення хліба та пшениці, щоб забезпечити стабільне харчування в регіоні. Для ефективного забезпечення армії у воєнний період використовувалися місцеві ресурси, такі як хліб, пшениця та інші продукти, реквізовані на окупованих територіях. Загалом матеріально-фінансове забезпечення російської окупаційної армії у Тернопільській губернії у 1914 р. свідчило про складні умови воєнного часу – від харчування до фінансового забезпечення, що вимагало значних ресурсів для успішного проведення воєнних операцій.

### Література

1. Зуляк І., Сегеда С. Окупаційна політика російської влади в генерал-губернаторстві Галичина в 1914 р. (на прикладі Тернопільської губернії). *Український історичний журнал*. 2022. № 1. С. 48–62.
2. Орлик С.В. Механізм упровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових воєн і сучасність. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2015. Вип. 27. С. 119–129.
3. Орлик С. Стягнення гмінних зборів на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в часи Першої світової війни. *Збірник наукових статей*. 2018. Вип. 43. С. 97–106.
4. Орлик С. Проблеми акцизного оподаткування тютюнових виробів на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Переяславський літопис*. 2018. Вип. 3. С. 204–212.
5. Циркулярні розпорядження військового генерал-губернатора Галичини і тернопільського губернатора. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.). Ф. 322. Оп. 1. Спр. 1. 326 арк.
6. Справа про подання вимогових відомостей, розписок та ін. виправдних документів до тимчасової ревізійної комісії. Том І. Держархів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 141. 167 арк.
7. Те ж поліцейським урядникам і вартовим Чортківського повіту. Держархів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 124. 327 арк.

8. Заява Розенфельца Іцка до Львівського окружного інтендантства про постачання фуражу для армії. Держархів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 15. 1 арк.
9. Іменні списки, посвідчення і рапорти службовців управлінь начальників повітів про одержання квартирних наймання слуг. Держархів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 257. 174 арк.
10. Справа про заборону вивезення хліба з Тернопільської губернії. Держархів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 17. 5 арк.
11. Відомості начальників Збарзького і Теребовлянського повітів про наявність сільськогосподарської продукції для постачань в армію. Держархів Тернопільської обл. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 16. 8 арк.
12. Орлик С.В. Закупівлі та реквізиції у селян Східної Галичини й Буковини під час російської окупації у роки Першої світової війни. *Український селянин*. 2019. Вип. 21. С. 34–40.
13. Зуляк І., Кліш А. Використання російською армією транспортних комунікацій в умовах Першої світової війни (на прикладі Тернопільської губернії). *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 190–203.

### References

1. Zuliak, I., Sehed, S. (2022). Okupatsiina polityka rosiiskoi vlady v general-gubernatorstvi Halychyna v 1914 r. (na prykladі Ternopil'skoi gubernii) [The occupation policy of the Russian authorities in the General Governorate of Halychyna in 1914 (on the example of the Ternopil Province)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 1, S. 48–62. [in Ukrainian]
2. Orlyk, S.V. (2015). Mekhanizm vprovadzhennia viiskovoho podatku v Ukraini: dosvid periodu Pershoi ta Druhoi svitovoykh voien i suchasnist [The mechanism of the introduction of the military tax in Ukraine: the experience of the period of the First and Second World Wars and modernity]. *Naukovi pratsi Kirovohrad'skoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. Vyp. 27, S. 119–129. [in Ukrainian]
3. Orlyk, S. (2018). Stiahnennia hminnykh zboriv na okupovanykh Rosiieiu terytoriiakh Halychyny i Bukovyny v chasy Pershoi svitovoi viiny [Stagnation of commune assemblies in the Russian-occupied territories of Khalichina and Bukovyna during the First World War]. *Zbirnyk naukovykh statei*. Vypusk 43. S. 97–106. [in Ukrainian]
4. Orlyk, S. (2018). Problemy aktyznoho opodatkuvaniia tiutiunovykh vyrobiv na okupovanykh Rosiieiu terytoriiakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoi svitovoi viiny [Problems of excise taxation of textile products in the Russian-occupied territories of Khalichina and Bukovyna during the First World War]. *Pereiaslavskyi litopys*. Vyp. 3, S. 204–212. [in Ukrainian]
5. Tsyrukliarni rozporiadzhennia viiskovoho heneral-hubernatora Halychyny i ternopil'skoho hubernatora [Circular orders of the military governor-general of Halychyna and the Ternopil governor] *Derzhavnyi arkhiv Ternopil'skoi oblasti (dali – Derzharkhiv Ternopil'skoi obl.)*. F. 322. Op. 1. Spr. 1. 326 ark.
6. Sprava pro podannia vymohovykh vidomosteі, rozpysok ta in. vypravdnykh dokumentiv do tymchasovoi reviziinoi komisii [The matter of submission of required information, receipts, etc. supporting documents to the temporary audit commission.] Tom I. *Derzharkhiv Ternopil'skoi obl.* F. 322. Op. 1. Spr. 141. 167 ark.
7. Te zh politseiskym uriadnykam i vartovym Chortkivskoho povitu [The same applies to police officers and guards of the Chortkiv district] *Derzharkhiv Ternopil'skoi obl.* F. 322. Op. 1. Spr. 124. 327 ark.
8. Zaiava Rozenfeltsa Itska do Lvivskoho okruzhnoho intendantstva pro postachannia furazhu dlia armii [Statement of Rosenfelts Itsk to the Lviv District Inspectorate about the supply of fodder for the army] *Derzharkhiv Ternopil'skoi obl.* F. 322. Op. 1. Spr. 15. 1 ark.
9. Imenni spysky, posvidchennia i raporty sluzhbovtziv upravlin nachalnykiv povitiv pro oderzhannia kvartyrnykh naimannia sluh [Lists of names, certificates and reports of employees of the offices of heads of poviats on the receipt of apartment hire of servants] *Derzharkhiv Ternopil'skoi obl.* F. 322. Op. 1. Spr. 257. 174 ark.
10. Sprava pro zaboronu vyvezennia khliba z Ternopil'skoi huberni [The case of banning the export of bread from the Ternopil province] *Derzharkhiv Ternopil'skoi obl.* F. 322. Op. 1. Spr. 17. 5 ark.
11. Vidomosti nachalnykiv Zbarazkoho i Terebovlianskoho povitiv pro naiavnist silskohospodarskoi produktsii dlia postachan v armiiu [Information from the chiefs of Zbaraz and Terebovlyan counties on the

availability of agricultural products for supplies to the army] *Derzharkhiv Ternopilskoi obl.* F. 322. Op. 1. Spr. 16. 8 ark.

12. Orlyk, S.V. (2019). Zakupivli ta rekvizytsii u selian Skhidnoi Halychyny y Bukovyny pid chas rosiiskoi okupatsii u roky Pershoi svitovoi viiny [Purchases and requisitions from the peasants of Eastern Halychyna and Bukovyna during the Russian occupation during the First World War]. *Ukrainskyi selianyn*. Vypusk 21, S. 34–40. [in Ukrainian].

13. Zuliak, I., & Klish, A. (2022). Vykorystannia rosiiskoii armiieiu transportnykh komunikatsii v umovakh Pershoi svitovoi viiny (na prykladi Ternopilskoi gubernii) [The use of transport communications by the Russian army in the conditions of the First World War (on the example of the Ternopil province)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4, S. 190–203. [in Ukrainian].



УДК 94(477.5)«19/20»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.7>

**Andriy KLISH**

*Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Science, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, M. Kryvonis, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (Klish\_1980@tnpu.edu.ua)*

**Андрій КЛІШ**

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (Klish\_1980@tnpu.edu.ua)*

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6074-6064>

**Stepan PRYIDUN**

*PhD (History), Associate Professor of the Department of World History and Religious Studies, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, M. Kryvonis, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (pryidun@tnpu.edu.ua)*

**Степан ПРИЙДУН**

*кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (pryidun@tnpu.edu.ua)*

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-1047-312X>

**SPEECHES OF OLEKSANDR BARVINSKYI IN THE GALICIAN SEJM AS A SOURCE FOR STUDYING THE DEVELOPMENT OF SECONDARY EDUCATION FOR UKRAINIANS IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES**

**Abstract.** *This scientific article examines the role of the speeches of Oleksandr Barvynskyi, a prominent public figure and politician, in the context of the development of education for Ukrainians in Halychyna in the late 19th and early 20th centuries. This work aims to elucidate key aspects of educational policy and to explore the socio-economic and cultural context in which educational reforms in Halychyna during that period took place. The objective of the article is to analyze Oleksandr Barvynskyi's speeches in the Galician Sejm as a source for studying the development of secondary education for Ukrainians in Halychyna at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The research methodology is based on the principles of historicism, scientific rigor, objectivity, and systematic approach. General scientific methods (analysis, synthesis, generalization) and specialized historical methods (historical-genetic, historical-systematic) are utilized. Conclusions. Oleksandr Barvynskyi played a pivotal role in the formation and development of Ukrainian education in Halychyna. His speeches in the Galician Sejm reflect a deep awareness of the educational and cultural issues facing Ukrainians and his efforts to address these issues. Barvynskyi's speeches indicate significant political struggle for the educational rights of Ukrainians. This struggle occurred against the backdrop of political pressure and resistance from Polish politicians who dominated the Galician Sejm. Barvynskyi consistently argued for the necessity of developing Ukrainian education, using facts and statistics to support his positions. Barvynskyi emphasized the importance of cultural and linguistic aspects in education. He underscored that the education of Ukrainians should be based on their native language and culture, which is crucial for preserving national identity. Barvynskyi's speeches had a significant impact on public opinion and political decisions regarding the development of Ukrainian education. They contributed to raising awareness about educational problems and the need to address them, ultimately leading to improved educational conditions for Ukrainians in Halychyna.*

**Key words:** *Oleksandr Barvynskyi, Galician Sejm, educational policy, Ukrainians, Halychyna, newspaper «Ruslan».*

## ПРОМОВИ ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО У ГАЛИЦЬКОМУ СЕЙМІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

**Анотація.** У статті досліджується роль промов Олександра Барвінського, видатного громадського діяча та політика, у контексті розвитку освіти українців у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. Ця робота має на меті розкрити ключові аспекти освітньої політики та вивчити соціально-економічний та культурний контекст, у якому відбувалися реформи освіти в Галичині того часу. **Метою статті** є аналіз промов Олександра Барвінського в Галицькому сеймі як джерела для вивчення розвитку середньої освіти українців у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-системний) методи. **Висновки.** Олександр Барвінський відіграв ключову роль у формуванні та розвитку української освіти в Галичині. Його промови у Галицькому сеймі відображають глибоку обізнаність із проблемами освіти та культури українців, а також його зусилля щодо їх вирішення. Промови Барвінського свідчать про наявність значної політичної боротьби за освітні права українців. Ця боротьба відбувалася на тлі політичного тиску та опору з боку польських політиків, які домінували в Галицькому сеймі. Барвінський постійно аргументував необхідність розвитку української освіти, використовуючи факти та статистику для підтвердження своїх позицій. Він наголошував на важливості культурного та мовного аспектів у освіті й підкреслював, що освіта українців повинна базуватися на рідній мові та культурі, що є важливим чинником збереження національної ідентичності. Промови Барвінського мали значний вплив на громадську думку та політичні рішення щодо розвитку освіти українців. Вони сприяли підвищенню свідомості щодо освітніх проблем та необхідності їх вирішення, що в кінцевому підсумку призвело до поліпшення умов для навчання українців у Галичині.

**Ключові слова:** Олександр Барвінський, Галицький сейм, освітня політика, українці, Галичина, часопис «Руслан».

**Problem Statement.** The process of forming educational policy and its role in the development of national identity is a key aspect of studying the sociocultural and political processes in a country's history. In the context of Ukraine, analyzing the activities of prominent educators and public figures who dealt with educational reform and the support of Ukrainian education at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries is particularly relevant.

Oleksandr Barvynskiy, a renowned Galician politician, publicist, and social activist, played a crucial role in shaping educational policy and supporting Ukrainian education in Halychyna. His speeches in the Galician Sejm not only reflect his personal stance on educational issues but also mirror the general trends and challenges faced by Ukrainian education at that time.

In this article, we aim to analyze the speeches of Oleksandr Barvynskiy in the context of the development of education for Ukrainians in Halychyna at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

**This work aims** to elucidate key aspects of educational policy and to explore the socio-economic and cultural context in which educational reforms in Halychyna during that period took place. The objective of the article is to analyze Oleksandr Barvynskiy's speeches in the Galician Sejm as a source for studying the development of secondary education for Ukrainians in Halychyna at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

**Analysis of recent research and publications.** Recent studies and publications concerning Oleksandr Barvynskiy's speeches in the Galician Sejm emphasize various aspects of his activities as a politician and public figure, as well as his contributions to the development of Ukrainian education in Halychyna. Scholars examine his speeches to reconstruct the political and socio-economic context of that period. Notable works in this regard include those by T. Antoshevskiy [1], O. Arkusha [2], B. Hrechyn [3], O. Hryb [4], A. Klish [5], R. Lekhniuk [6], S. Pavlyshyn [7], and I. Chornovol [8].

The source base for this research consists of Barvinskyi's speeches delivered in the Galician Sejm from the late 19th to the early 20th century and published in the periodical "Ruslan".

Therefore, the analysis of recent research indicates that Oleksandr Barvinskyi's speeches in the Galician Sejm are a significant source for studying the development of secondary education for Ukrainians in Halychyna at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. However, these speeches have not yet become the subject of a dedicated study.

**Presentation of the main material.** At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, the state of Ukrainian secondary education in Halychyna was complex and influenced by a number of social, political, and economic factors that affected the development of the educational system. Ukrainian secondary education in Halychyna developed under constant political pressure from Polish and Austrian administrations. These governments often hindered the establishment of new Ukrainian gymnasiums and other secondary educational institutions, fearing the strengthening of the Ukrainian national movement. One of the main issues was the unequal distribution of educational institutions between Ukrainians and Poles.

Oleksandr Barvinskyi repeatedly raised the issue of national equality and education in the multinational state. He focused on the need for equal education in both Ukrainian and Polish languages in secondary schools, which was considered crucial for the equality of national groups within the state. He cited examples from other countries, such as Switzerland and Belgium, which had already resolved similar language issues. This highlights the complexity of infrastructural and social changes that required a comprehensive approach. The Regional School Council, although critically disposed towards the speaker's proposals, focused on practical problems such as student overload and the lack of qualified teachers [9, c. 1–2 10, c. 1–2].

Oleksandr Barvinskyi emphasized the importance of national education for the development of the nation, especially in the context of contemporary cosmopolitanism. Despite the presence of several Ukrainian gymnasiums, their number was insufficient to meet the needs of the youth. The proposal to establish a new gymnasium in Ternopil aimed to address this issue. Ternopil was chosen specifically due to the lack of Ukrainian secondary schools in the northeastern part of the region and the increasing number of students in the existing gymnasiums. Barvinskyi believed that expanding educational institutions was important not only for Ukrainians but could also promote the rapprochement of national groups in the region. At the same time, he emphasized the significance of national education as a tool to support and preserve cultural and national identity [11, c. 1].

Oleksandr Barvinskyi drew attention to the urgent need to reform the teacher training system in Halychyna with a focus on improving agricultural education. He stressed that ensuring high-quality education required not only theoretical training but also the acquisition of practical skills. In his opinion, existing teacher seminaries could play a key role in this process if they were properly equipped and provided with necessary resources. Comparing with other countries, Barvinskyi pointed out opportunities for improving the education system in Halychyna. He cited the example of Sarajevo in Bosnia and Herzegovina, where a teacher seminary was equipped with a corresponding garden and research center, which contributed to the improvement of practical training for future educators [12, c. 1–2].

O. Barvinskyi emphasized the necessity of further developing educational programs and creating agricultural cooperatives to support the peasantry. He also highlighted the national aspect, demonstrating a commitment to representing the interests of Ukrainians in all spheres of public life. Overall, this underscores the complexity of the issues society faced in the process of modernization and organizational changes [13, c. 2–3].

O. Barvinskyi stressed the critical problem of the shortage of qualified teachers for Ukrainian and Polish languages. Despite awareness of this problem and certain initiatives by the Ministry

of Education, no concrete measures were taken to address it. The speaker proposed a set of measures, including funding for teacher training and reforming the examination system [14, c. 1–2].

Speaking on February 1, 1898, at the Regional Sejm regarding the compulsory study of both regional languages, O. Barvynskyi illustrated the complexity of the issue of studying the Ukrainian language in Halychyna, where historical, political, and cultural aspects interact with educational needs and language rights. He noted that the Regional School Council (RSC) advocated for a balanced approach that included protecting the rights of Polish youth and gradually introducing the study of Ukrainian, while also recognizing the need for active government intervention to achieve this goal [14, c. 1–2].

O. Barvynskyi illustrated the resistance to the establishment of Ukrainian gymnasiums in Halychyna, despite the evident need and demand for them from the Ukrainian population. The arguments of opponents often proved to be unfounded or were refuted by facts. Nevertheless, decisions regarding the creation of gymnasiums were often postponed or ignored, indicating political injustice and deficiencies in the decision-making process in the education sector at that time. O. Barvynskyi provided statistical data confirming the uneven distribution of Ukrainian gymnasiums in Halychyna. Specifically, out of 42 state secondary schools, only 4 were Ukrainian gymnasiums [15, c. 1].

O. Barvynskyi supported the idea of establishing a Ukrainian gymnasium in Halychyna. He believed that the creation of such a gymnasium was essential for the development of Rusyn culture and education in the region. The deputy also criticized the use of the term “separatism,” considering it dangerous and incorrect for describing the creation of the gymnasium [16, c. 1–2].

O. Barvynskyi’s speeches reflect the discussions and controversies that arose around educational reforms in Halychyna at the beginning of the 20th century. Despite general trends and demands, there were significant nuances and specific approaches to solving problems. He emphasized the need for a cautious approach to implementing reforms, highlighting the importance of considering local characteristics and needs [12, c. 1–2].

The debate over the establishment of Ukrainian gymnasiums in Halychyna was characterized by arguments that were often neither objective nor well-founded. Opponents of Ukrainian gymnasiums used various circumstances and political motives to refuse the establishment of these educational institutions, despite the real need for them. According to O. Barvynskyi, it was crucial that decisions regarding the founding of schools were based on actual educational needs and benefits for the youth, rather than political or ideological motivations.

O. Barvynskyi’s speeches demonstrate that issues of education and cultural values in Halychyna became subjects of intense polemics and conflicts between the Ukrainian and Polish communities. Taras Shevchenko played a central role in these discussions, with his works being used as arguments by both sides. The author emphasized the deeply religious and ethical nature of Shevchenko’s work, arguing against attempts to use his legacy to propagate hatred or disdain for values [17, c. 1–2].

O. Barvynskyi emphasized the absence of educational institutions that met the needs of Ukrainian youth and the necessity of creating new institutions to address these needs. The deputy stressed the right of Ukrainians to education in their native language, considering the lack of such institutions a significant shortcoming in the education system. He also highlighted the need for financial support for the Ukrainian girls’ school, which had already been established through private initiatives, and expressed hope for a positive resolution on this matter [18, c. 1–2].

O. Barvynskyi emphasized the urgent need to establish a Ukrainian gymnasium in Stanislaviv for several important reasons. First, he noted that there was a sufficient number of Ukrainian students to justify the necessity of opening such an educational institution. Second, he pointed to the need for an intellectual elite that could supply various sectors of public life with highly qualified professionals. Third, he underscored plans for the creation of a theological seminary and the need to prepare future

priests. Additionally, Barvynskyi highlighted the logistical advantages of Stanislaviv, which would contribute to the successful functioning of the gymnasium (the city was strategically located with easy access to other regions thanks to the railway).

Barvynskyi also convincingly dismissed objections regarding the lack of teachers, noting that there were opportunities to transfer teaching staff from other gymnasiums. He insisted on the swift consideration of his proposal, emphasizing the importance of meeting the educational needs of Ukrainian youth in their native language. Thus, Barvynskyi called for the prompt resolution of the issue of establishing a Ukrainian gymnasium, considering its significance for the development of education and culture within the Ukrainian community [19, c. 1–2].

Oleksandr Barvynskyi highlighted the inadequacy of secondary schools in Halychyna compared to other regions. In some areas of Halychyna, such as Podillia or Sokal, there were no secondary schools at all. The existing gymnasiums were overcrowded, necessitating their division into two or three separate institutions (for instance, in Stanislaviv during the 1899/1900 academic year, there were 568 students, and this number was increasing). This situation negatively impacted the quality of education and upbringing, as the conditions were less favorable for both teachers and students.

In Stanislaviv, as the center of the Greek Catholic bishopric, there were plans to establish a theological seminary. The insufficient number of candidates for the clergy necessitated the creation of a Ukrainian gymnasium to prepare future priests. This initiative was actively supported by Metropolitan Andrey Sheptytsky [19, c. 1–2].

The speeches of Oleksandr Barvynskyi illustrate the significant social, cultural, and political differences between the Polish and Ukrainian communities in Halychyna at the beginning of the 20th century. They reflect the Ukrainians' sense of inadequate attention and support for their interests and needs by the Polish elite, despite previous promises and agreements. This situation highlights the urgent need for mutual support and respect between different national and cultural groups to build a harmonious and just society. Barvynskyi emphasized the importance of fair treatment and equal representation, which are necessary conditions for social stability and the development of a multicultural region. His speeches serve as a valuable source for studying interethnic relations in Halychyna and indicate the necessity of an inclusive approach in policy-making to ensure social harmony [20, c. 1–2].

**Conclusions.** Oleksandr Barvynskyi played a pivotal role in the formation and development of Ukrainian education in Halychyna. His speeches in the Galician Sejm reflect a deep awareness of the educational and cultural issues facing Ukrainians and his efforts to address these issues. Barvynskyi's speeches indicate significant political struggle for the educational rights of Ukrainians. This struggle occurred against the backdrop of political pressure and resistance from Polish politicians who dominated the Galician Sejm. Barvynskyi consistently argued for the necessity of developing Ukrainian education, using facts and statistics to support his positions. Barvynskyi emphasized the importance of cultural and linguistic aspects in education. He underscored that the education of Ukrainians should be based on their native language and culture, which is crucial for preserving national identity. Barvynskyi's speeches had a significant impact on public opinion and political decisions regarding the development of Ukrainian education. They contributed to raising awareness about educational problems and the need to address them, ultimately leading to improved educational conditions for Ukrainians in Halychyna.

Therefore, the speeches of Oleksandr Barvynskyi in the Galician Sejm are an important source for studying the development of education for Ukrainians at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, reflecting key aspects of the political, cultural, and social struggle for educational rights.

## Література

1. Антошевський Т. Олександр Барвінський і український християнсько-суспільний рух наприкінці XIX – початку XX століть. *Матеріали конференції, присвяченої 150-й річниці від дня народження Олександра Барвінського*, м. Львів, 14 травня 1997 р. Львів, 2001. С. 58.
2. Аркуша О. Олександр Барвінський. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення НАН України / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2009. С. 62–63.
3. Гречин Б.Г. Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвінського : монографія. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 232 с.
4. Гриб О.І. Громадсько-просвітницька діяльність та історична спадщина Олександра Барвінського : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Черкаси, 2007. 20 с.
5. Кліш А.Б. Між політикою та релігією: суспільно-християнський рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. : монографія. Тернопіль : Осадця Ю.В., 2018. 468 с.
6. Лехнюк Р. На порозі модерного світу: українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті XX століття. Львів : Літопис, 2019. 392 с.
7. Павлишин С. Олександр Барвінський: «Я жив для свого народу...». Львів : Академічний експрес, 1997. 148 с.
8. Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті своєї і нинішньої епохи. *Матеріали конференції, присвяченої 150-й річниці від дня народження Олександра Барвінського*, м. Львів, 14 травня 1997 р. Львів, 2001. С. 32–44.
9. Промова п. Барвінського в адресовій комісії дня 19–20 мая 1897 року. *Руслан*. Ч. 105. 10 (22) мая 1897. С. 1–2
10. Промова п. Барвінського в адресовій комісії дня 19–20 мая 1897 року. *Руслан*. Ч. 106. 11 (23) мая 1897. С. 1–2
11. Промова п. Барвінського на 3-му засіданні кр. сейму д. 30. грудня 1897 для умотивована внесення о засноване рускої гімназії ім. Франц-Йосифа в Тернополи. *Руслан*. Ч. 288. 21 грудня 1897 (2 січня 1898). С. 1.
12. Промова пос. Барвінського в краєвім соймі дня 17. жовтня 1903 при розправі над звітом шкільної комісії про внесенне пос. Целецкого в справі засновання коштом краю учительської семінарії з рільничим напрямом. *Руслан*. Ч. 260. 15. (28.) падолиста 1903. С. 1–2.
13. Промова пос. Барвінського виголошена в розправі над справозданем комісії краєвого господарства о спілках рільничих на вечірнім засіданні кр. сойму д. 18-го 1898. *Руслан*. Ч. 38. 18 лютого (2 марця) 1898. С. 2–3.
14. Промова пос. Барвінського в розправі над справозданем шкільної комісії в справі заведення обовязкової науки обидвох краєвих язиків на 16-ім засіданню краєвого сойму дня 1-го лютого 1898. *Руслан*. Ч. 19. 24 січня (5 лютого) 1898. С. 1–2.
15. Промова посла Барвінського в краєвім соймі д. 29. жовтня 1903 в справі рускої гімназії в Станиславові. *Руслан*. Ч. 239. 21. жовтня (3. падолиста) 1903. С. 1.
16. Промова пос. Барвінського в розправі над справозданем шкільної комісії о засноване рускої гімназії в Тернополи на 19-ім засіданню кр. сойму д. 5-го лютого 1898. *Руслан*. Ч. 21. 27 січня (8 лютого) 1898. С. 1–2.
17. Промова посла Барвінського в краєвім соймі д. 29. жовтня 1903 в справі рускої гімназії в Станиславові. *Руслан*. Ч. 240. 22. жовтня (4. падолиста) 1903. С. 1–2.
18. Промова посла Барвінського на 7-ім засіданню кр. сойму дня 2. марця 1899 при мотнвованю его внесення на засноване рускої школи виділової женьскої у Львові. *Руслан*. Ч. 40. 20 лютого (4 марця) 1899. С. 1–2.
19. Промова посла Ол. Барвінського на 4-ім засіданню кр. Сойму дня 18. червня 1901. в справі засновання рускої гімназії в Станиславові (мотивоване его внесення). *Руслан*. Ч. 128. 8. (21.) червня 1901. С. 1–2.
20. Промова посла Барвінського в краєвім соймі д. 29. жовтня 1903 в справі рускої гімназії в Станиславові. *Руслан*. Ч. 241. 23. жовтня (5. падолиста) 1903. С. 1–2.

## References

1. Antoshevskiy, T. (2001). Oleksandr Barvynskiy i ukrainskyi khrystyiansko-suspilnyi rukh naprykintsi XIX – pochatku XX stolitt [Oleksandr Barvynskiy and the Ukrainian Christian-Social Movement at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Centuries]. In *Materialy konferentsii, prysviachenoj 150 richnytsi vid dnia narodzhennia Oleksandra Barvinskoho* (p. 45–58). Lviv: Lviv. [in Ukrainian]
2. Arkusha, O. (2009). Oleksandr Barvynskiy [Oleksandr Barvynskiy]. In *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, Vyp. 18: Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika: Do 90-richchia utvorennia* (pp. 62–63). Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukraїnoznavstva im. I. Krypiakovycha. [in Ukrainian]
3. Hrechyn, B.H. (2001). *Hromadsko-prosvitnytska ta pedahohichna diialnist Oleksandra Barvinskoho: monohrafiia* [Public-Educational and Pedagogical Activities of Oleksandr Barvynskiy: Monograph]. Ivano-Frankivsk: Plai. [in Ukrainian]
4. Hryb, O.I. (2007). *Hromadsko-prosvitnytska diialnist ta istorychna spadshchyna Oleksandra Barvinskoho* [Public-Educational Activities and Historical Heritage of Oleksandr Barvynskiy] (Author's abstract of the dissertation for the degree of candidate of historical sciences: specialty 07.00.01). Cherkasy: Cherkas. nats. un-t im. B. Khmelnytskoho. [in Ukrainian]
5. Klish, A.B. (2018). *Mizh politykoju ta relihiieju: suspilno-khrystyianskyi rukh u Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st.: Monohrafiia* [Between Politics and Religion: The Social-Christian Movement in Halychyna at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Centuries: Monograph]. Ternopil: Osadtsa Yu.V. [in Ukrainian]
6. Lekhniuk, R. (2019). *Na porozhi modernoho svitu: ukrainski konservatyvni seredovyshecha v Halychyni v pershii chverti XX stolittia* [On the Threshold of the Modern World: Ukrainian Conservative Circles in Galicia in the First Quarter of the 20th Century]. Lviv: Litopys. [in Ukrainian]
7. Pavlyshyn, S. (1997). *Oleksandr Barvynskiy: «Ya zhyv dlia svoho narodu...»* [Oleksandr Barvynskiy: «I Lived for My People...»]. Lviv: NVT Akademichnyi ekspres. [in Ukrainian]
8. Chornovol, I. (2001). *Oleksandr Barvynskiy u konteksti svoiei i nynishnioi epokhy* [Oleksandr Barvynskiy in the Context of His and Our Times]. In *Materialy konferentsii, prysviachenoj 150 richnytsi vid dnia narodzhennia Oleksandra Barvinskoho* (pp. 32–44). Lviv. [in Ukrainian]
9. *Promova p. Barvinskoho v adresovii komisii dnia 19–20 maia 1897 roku. Ruslan. Ch. 105. 10 (22) maia 1897* [Mr. Barvynskiy's speech at the Address Committee on May 19–20, 1897. Ruslan] S. 1–2. [in Ukrainian]
10. *Promova p. Barvinskoho v adresovii komisii dnia 19–20 maia 1897 roku. Ruslan. Ch. 106. 11 (23) maia 1897. S. 1–2.* [in Ukrainian]
11. *Promova p. Barvinskoho na 3-im zasidaniu kr. seimu d. 30. hrudnia 1897 dlia umotyvovana vnesennia o zasnovanie ruskoji himnazii im. Frants-Iosyfa v Ternopoli. Ruslan. Ch. 288. 21 hrudnia 1897 (2 sichnia 1898)*[Mr. Barvynskiy's speech at the Address Committee on May 19–20, 1897. Ruslan.] S. 1. [in Ukrainian]
12. *Promova pos. Barvinskoho v kraievim soimi dnia 17. zhovtnia 1903 pry rozprafi nad zvitom shkilnoi komisii pro vnesennia pos. Tseletskoho v spravi zasnovania koshtom kraiu uchytelskoi semynarii z rilnychym napriamom. Ruslan. [Speech of the village Barvynskiy in the regional Diet on October 17, 1903 during the debate on the report of the school commission on the introduction of pos. Tselskyi in the case of founding a teacher's seminary with an agricultural focus at the expense of the region]. Ch. 260. 15. (28.) padolysta 1903. S. 1–2.* [in Ukrainian]
13. *Promova pos. Barvinskoho vyholoshena v rozprafi nad spravozdaniem komisii kraievoho gospodarstva o spilках rilnychkykh na vechirnim zasidanni kr. soimu d. 18-ho 1898. Rusla [ Speech of the village Barvinskoho pronounced in the massacre over the report of the regional economy commission on farmers' unions at the evening meeting of the cr. Diet of the 18th, 1898. Ruslan] Ch. 38. 18 liutoho (2 martsia) 1898. S. 2–3.* [in Ukrainian]
14. *Promova pos. Barvinskoho v rozprafi nad spravozdaniem shkilnoi komisii v spravi zavedennia oboviazkovoї nauky obydvokh kraievkykh iazykiv na 16-im zasidaniu kraievoho soimu dnia 1-ho liutoho 1898. Ruslan.[ Speech of the village Barvynskiy in the trial over the report of the school commission in the matter of establishing compulsory study of both regional languages at the 16th session of the regional Diet on February 1, 1898. Ruslan.] Ch. 19. 24 sichnia (5 liutoho) 1898. S. 1–2.* [in Ukrainian]
15. *Promova posla Barvinskoho v kraievim soimi d. 29. zhovtnia 1903 v spravi ruskoji himnazii v*

Stanyslavovi. Ruslan [Speech of the village Barvinskogo pronounced in the massacre over the report of the regional economy commission on farmers' unions at the evening meeting of the cr. Diet of the 18th, 1898. Ruslan] Ch. 239. 21. zhovtnia (3. padolysta) 1903. S. 1. [in Ukrainian]

16. Promova pos. Barvinskoho v rozpravi nad spravozdaniem shkilnoi komisii o zasnovane ruskoji himnazii v Ternopoli na 19-im zasidaniu kr. soimu d. 5-ho liutoho 1898. Ruslan [Speech of the village Barvinsky in the trial on the report of the school commission on the establishment of the Russian gymnasium in Ternopil at the 19th meeting of the kr. Diet of February 5, 1898. Ruslan.] Ch. 21. 27 sichnia (8 liutoho) 1898. S. 1–2. [in Ukrainian]

17. Promova posla Barvinskoho v kraievim soimi d. 29. zhovtnia 1903 v spravi ruskoji himnazii v Stanyslavovi. Ruslan [Ambassador Barvinsky's speech in the regional Diet on October 29, 1903 in the case of the Russian gymnasium in Stanislavov. Ruslan.]. Ch. 240. 22. zhovtnia (4. padolysta) 1903. S. 1–2. [in Ukrainian]

18. Promova posla Barvinskoho na 7-im zasidaniu kr. soimu dnia 2. martsia 1899 pry motyvovaniu jeh vnesennia na zasnovane ruskoji shkoly viddiovoi zhens'koi u Lvovi. Ruslan [Ambassador Barvinsky's speech at the 7th meeting of the Cr. of the Diet on March 2, 1899, at the celebration of its contribution to the foundation of the Russian school of women's division in Lviv. Ruslan]. Ch. 40. 20 liutoho (4 martsia) 1899. S. 1–2. [in Ukrainian]

19. Promova posla Ol. Barvinskoho na 4-im zasidaniu kr. Soimu dnia 18. chervnia 1901 v spravi zasnovania ruskoji himnazii v Stanyslavovi (motyvovanye jeh vnesennia). Ruslan [Speech of Ambassador Ol. Barvinsky at the 4th meeting of the Cr. The Diet of June 18, 1901, in the case of the establishment of a Russian gymnasium in Stanislaviv (motivation for its introduction). Ruslan]. Ch. 128. 8. (21.) chervnia 1901. S. 1–2. [in Ukrainian]

20. Promova posla Barvinskoho v kraievim soimi d. 29. zhovtnia 1903 v spravi ruskoji himnazii v Stanyslavovi. Ruslan [Ambassador Barvinsky's speech in the regional Diet on October 29, 1903 in the case of the Russian gymnasium in Stanislavov. Ruslan] Ch. 241. 23. zhovtnia (5. padolysta) 1903. S. 1–2. [in Ukrainian]



УДК 327:94(410+477):061(410)«1992–2024»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.8>

### Юрій МАТЕЛЕШКО

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій  
Ужгородського національного університету

пл. Народна, 3, м. Ужгород, Україна, 88000 ([yurii.mateleshko@uzhnu.edu.ua](mailto:yurii.mateleshko@uzhnu.edu.ua))

### Yurii MATELESHKO

candidate of historical sciences, docent, Associate Professor at the Department of International Studies  
and Human Communication

of Uzhhorod National University

Narodna Square, 3, Uzhhorod, Ukraine, 88000 ([yurii.mateleshko@uzhnu.edu.ua](mailto:yurii.mateleshko@uzhnu.edu.ua))

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5327-8354>

## НАПРЯМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БРИТАНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ «М'ЯКОГО» ВПЛИВУ В УКРАЇНІ (1992–2024)

**Анотація.** Мета статті полягає у з'ясуванні головних напрямів та особливостей діяльності британських інституцій (організацій) «м'якого» впливу в Україні протягом 1992–2024 рр. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму та неупередженості, а також на теоретичних положеннях концепції «м'якої сили» Дж. Ная. **Наукова новизна** полягає у комплексному висвітленні діяльності британських організацій в Україні крізь призму теорії soft power. **Висновки.** Кожна з британських інституцій «м'якого» впливу, які тією чи іншою мірою зв'язані з державними структурами Сполученого Королівства, має свій пріоритетний напрям діяльності в Україні: Українська служба Бі-Бі-Сі – інформаційний, Британська Рада – мовно-освітній, Фонд Ноу Хау – економічний, Вестмінстерська фундація за демократію – політико-правовий, Траст «Сігрід Раузінг» – гуманітарний (права людини). Головними результатами їхньої діяльності є формування позитивного іміджу Великої Британії, поширення її мови, культури та цінностей. Усе це загалом сприяє процесам демократизації та лібералізації України за європейським зразком, формування в ній активних груп громадянського суспільства.

**Ключові слова:** Велика Британія, Україна, «м'яка сила», Бі-Бі-Сі, Британська Рада, Фонд Ноу Хау, Вестмінстерська фундація за демократію, Траст «Сігрід Раузінг».

## DIRECTIONS AND FEATURES OF ACTIVITIES OF THE BRITISH SOFT IMPACT INSTITUTIONS IN UKRAINE (1992–2024)

**Abstract.** The purpose of the article is to clarify the main directions and features of activities of the British soft influence institutions (organizations) in Ukraine during 1992–2024. **The research methodology** is based on the principles of historicism and impartiality, as well as on the soft power concept by J.Nye. **The scientific novelty** lies in the comprehensive coverage of the British organizations' activities in Ukraine through the prism of the soft power theory. **Conclusions.** Each of the British soft power institutions, to one degree or another connected with the government structures of the United Kingdom, has its own priority area of activity in Ukraine: BBC Ukrainian Service – informational, British Council – linguistic and educational, Know How Fund – economic, Westminster Foundation for Democracy – political and legal, Sigrid Rausing Trust – humanitarian (human rights). The main results of their activities are the formation of Great Britain's positive image, the spread of its language, culture and values. All this contributes to the processes of democratization and liberalization in Ukraine along the European model, and the formation of active civil society groups in it.

**Key words:** Great Britain, Ukraine, soft power, BBC, British Council, Know How Fund, Westminster Foundation for Democracy, Sigrid Rausing Trust.

**Постановка проблеми.** Сьогодні «м'яка сила» відіграє значну роль у зовнішньополітичній стратегії сучасних держав, особливо західних. Серед них особливе місце займає Велика Британія, яка має великий історичний досвід використання інструментів soft power у зовнішній

політиці. Країна має унікальну історичну спадщину та привабливі політичні цінності, які прагне ефективно використовувати задля збільшення свого впливу, добробуту та безпеки. Сполучене Королівство традиційно займає перші місця у світових рейтингах soft power і, на думку деяких політиків та науковців, є наддержавою з погляду м'якої сили (soft power superpower). Згідно з даними лондонського агентства Portland, протягом 2015–2019 рр. Сполучене Королівство займало 1–2-е місця у світовому рейтингу soft power [1]. Світова консалтингова компанія Brand Finance розмістила Велику Британію на другому місці в рейтингах «м'якої сили» 2023 та 2024 рр. [2]. Хоча держава є головним актором «м'якого» впливу, безпосередніми його реалізаторами найчастіше виступають різні організації, що діють у багатьох країнах світу, зокрема й в Україні. Серед головних завдань останніх – поширення політичних цінностей та культури – саме того, на чому, згідно з концепцією Дж. Ная, і базується «м'яка сила». Вивчення діяльності британських інституцій «м'якого» впливу в Україні дає змогу краще зрозуміти процес формування позитивного іміджу Сполученого Королівства серед українського населення, а також становлення громадянського суспільства на основі європейських цінностей. Актуальність даної теми також пов'язана з тим, що відносини між Україною та Сполученим Королівством мають ознаки стратегічного партнерства.

Питання діяльності британських інституцій «м'якого» впливу в Україні ще не було предметом комплексного дослідження, хоча ті чи інші аспекти цієї теми висвітлювали А. Грубінко (переважно в контексті україно-британських відносин 1991–2004 рр. у сферах культури, освіти та суспільства [3]), Ю. Лялька (огляд діяльності Британської Ради та Бі-Бі-Сі у зв'язку з «м'якою силою» та публічною дипломатією Сполученого Королівства в Україні [4]), М. Трофіменко (коротка характеристика головних напрямів діяльності Британської Ради в Україні [5, с. 306–307]), А. Шуляк (участь Британської Ради у реалізації програм ЄС, що впроваджуються в Україні [6]). Також варто згадати авторів аналітичної доповіді «Іноземні недержавні фонди в Україні...», які проаналізували діяльність двох британських інституцій – Вестмінстерської фундації за демократію і Трасту «Зігрід Раузінг» [7, с. 38–42].

**Мета статті** – з'ясувати головні напрями та особливості діяльності британських інституцій «м'якого» впливу в Україні протягом 1992–2024 рр.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Британська телерадіомовна корпорація Бі-Бі-Сі (BBC) є одним із найбільших у світі міжнародних мовників із більш ніж столітньою історією. Вона діє відповідно до королівської хартії та угоди з державним секретарем із питань культури, ЗМІ та спорту. Корпорація фінансується, головним чином, за рахунок щорічної плати за телевізійну ліцензію, яка стягується з британських домогосподарств, компаній та організацій. Джерелом фінансування є також гранти, які надаються урядом Великої Британії, а також комерційний дохід самої корпорації. Всесвітня служба BBC (BBC World Service) подає інформацію 42 мовами та має допоміжний персонал у 73 містах 59 країн. Щотижнева глобальна аудиторія Бі-Бі-Сі становить близько 318 млн людей [8].

Королівська хартія визначає п'ять головних цілей BBC: 1) надавати неупереджені новини та інформацію, щоб допомогти людям зрозуміти навколишній світ і взаємодіяти з ним; 2) підтримувати навчання для людей будь-якого віку; 3) надати найкреативнішу, найякіснішу та оригінальну продукцію і послуги; 4) відображати, представляти та служити різним громадам усіх націй і регіонів Сполученого Королівства та, роблячи це, підтримувати креативну економіку всієї держави; 5) подавати інформацію про Сполучене Королівство, його культуру та цінності в усьому світі [9]. Остання ціль найбільш тісно пов'язана із застосуванням «м'якої сили» Великої Британії для формування та просування її міжнародного іміджу. У Хартії зазначено, що міжнародні сервіси Бі-Бі-Сі повинні відображати Сполучене Королівство у світовому контексті, сприяти його (позитивному. – Авт.) розумінню міжнародною аудиторією.

Українська служба Бі-Бі-Сі, що є частиною Всесвітньої служби компанії, почала мовлення у 1992 р. У першій радіопрограмі ВВС українською мовою, що вийшла в ефір 1 червня 1992 р., взяли участь президент України Леонід Кравчук та прем'єр-міністр Сполученого Королівства Джон Мейджор. Відтоді зі студій Буш-Хауса (Лондон) щодня виходять радіопередачі, а щотижнева аудиторія слухачів Бі-Бі-Сі в Україні поступово сягає близько 5 млн осіб [10]. У 1993 р. у Києві було створено представництво (офіс) ВВС. На середину 2000-х років Українська служба Бі-Бі-Сі мала кілька десятків кореспондентів, як в Україні (в усіх областях), так і поза її межами. Із 2009 р. ВВС, окрім ранкових та вечірніх випусків, транслювала щогодинні новини українською мовою. У 2011 р., після того як мовлення Української служби Бі-Бі-Сі на радіохвилях припинилося, єдиним простором для трансляцій стає Інтернет. Сьогодні ВВС News Україна обслуговує свою аудиторію через вебсторінку [bbc.com/ukrainian](http://bbc.com/ukrainian), а також канали в YouTube, (X)Twitter, Facebook, Instagram, Viber, Telegram і TikTok. Також програму новин Бі-Бі-Сі, яка подається з Лондона, з понеділка до п'ятниці ретранслюють українські телеканали «Прямий», «Еспресо» та «5 канал» [11].

Із 24 лютого 2022 р. вебсайт ВВС News Україна розпочав пряму трансляцію російсько-української повномасштабної війни. Тривалість випуску теленовин було збільшено з 15 до 30 хвилин. Протягом перших двох тижнів війни телевізійна команда також випускала другий щоденний 30-хвилинний випуск та зробила свій внесок у висвітлення новин Бі-Бі-Сі англійською мовою. У перший тиждень російського вторгнення ВВС News Україна на сайті та в соціальних мережах охопила рекордні 5,6 млн осіб. Протягом наступних двох місяців тижнева цифрова аудиторія сервісу більше ніж удвічі перевищувала середню аудиторію за попередні роки. Щотижневі перегляди трансляцій на YouTube зросли вдесятеро порівняно з довоєнним періодом [11]. Слід зазначити, що, надаючи українцям глобальні новини, ВВС News Ukraine водночас відіграє важливу роль у висвітленні України перед міжнародною аудиторією.

Британську Раду, що сьогодні функціонує у понад 100 країнах світу, називають уособленням політики «м'якої сили» Сполученого Королівства. Вона водночас є благодійною організацією, державною корпорацією та виконавчим позавідомчим державним органом, що спонсорується Міністерством закордонних справ. У листопаді 1992 р. було відкрито офіс Британської Ради в Києві. В угоді між Сполученим Королівством та Україною про освітню, наукову та культурну співпрацю (1993 р.) організація визначена як головний агент британського уряду для налагодження та просування співробітництва у цих сферах [12]. Протягом 1993–1995 рр. Британська Рада розширила географію своєї діяльності шляхом відкриття ресурсних центрів англійської мови в Одесі, Львові, Харкові та Донецьку. У 1995 р. вона почала співпрацю зі Збройними силами України, що пов'язана з викладанням англійської мови та інформаційними послугами [3, с. 121]. Упродовж 1996–1999 рр. організація налагодила партнерські відносини з місцевими культурними та навчальними закладами, а також міською владою у вищезгаданих п'яти містах. У першій половині 2000-х років діяльність Британської Ради охопила 25 адміністративних одиниць України, де, зокрема, проводилися Дні Великобританії [13].

Головними напрямками діяльності Британської Ради в Україні є мовно-освітній, суспільний (соціальний) та культурно-мистецький.

Пріоритетом для організації є сприяння вивченню англійської мови, зокрема через організацію навчальних курсів для дітей, дорослих, військових, державних службовців тощо. До повномасштабного вторгнення Росії англійську мову можна було вивчати в навчальних центрах Британської Ради в Україні та онлайн. В одному тільки Києві кожного семестру організація навчала близько 2 тис дітей та дорослих [13]. Британська Рада також просуває курси англійської мови у самому Сполученому Королівстві. Дипломи про закінчення курсів відповідають системі кваліфікацій Common European Framework, що використовується для оцінки мовних

навичок роботодавцями та організаціями всієї Європи. Британська Рада в Україні також пропонує послуги з тестування знання англійської мови (IELTS, Aptis, EnglishScore тощо), яке можна пройти в екзаменаційних центрах та онлайн [14].

Діяльність Британської Ради в галузі шкільної освіти, перш за все, спрямована на створення можливостей для вдосконалення професійних умінь учителів англійської мови. Робота у цьому напрямі відбувається у взаємодії з Міністерством освіти і науки України, зокрема щодо розроблення навчальних програм англійської мови [13]. Британська Рада реалізовувала в Україні такі проекти, як «Післядипломна освіта вчителів англійської мови» (2010–2012 рр.), «Майбутня англійська» (2019–2021 рр.). У 2020 р. було започатковано проєкт наставництва для шкільних учителів англійської мови, а також курс «Ключові уміння XXI століття» для методистів і вчителів-предметників. У 2023 р. почалася реалізація курсу професійної підготовки вчителів «Викладання англійської у новому контексті: базова середня освіта, 7–9 класи» [14].

Робота Британської Ради у сфері вищої освіти має на меті підвищення якості викладання (насамперед англійської мови) в українських ВНЗ, формування у студентів лідерських та підприємницьких навичок, сприяння академічному обміну та підтримку міжнародного партнерства університетів. У цьому напрямі, зокрема, реалізовувалися такі проєкти, як «Шкільний учитель нового покоління» (із 2013 р.), «Англійська мова для університетів» (із 2014 р.), «Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України» (із 2016 р.), Creative Spark (із 2018 р.), Student Action (із 2018 р.), «Програма вдосконалення викладання у вищій освіті» (із 2019 р.), програма всеукраїнської академічної мобільності «САМ Україна» (із 2020 р.). Слід зазначити, що деякі проєкти охоплювали тисячі викладачів із десятків українських вишів. Серед ініціатив Британської Ради у галузі вищої школи актуальними є програми, пов'язані з викладанням англійської мови у військових ВНЗ, а також зі сприянням гендерній рівності. Організація також займається промоцією навчання у коледжах та університетах Сполученого Королівства, дипломи яких мають міжнародне визнання [14].

Суспільний (соціальний) напрям діяльності Британської Ради в Україні пов'язаний із проблемами рівних можливостей, активного громадянства, інклюзивності та соціальної інтеграції. На початку 2000 р. організація підтримала ініціативу ЄС щодо розвитку громадянського суспільства в Україні через Британські центри громадянських ініціатив, що діяли в її регіональних представництвах. Проєкти 2000–2006 рр. стосувалися профілактики СНІДу, роботи з неповнолітніми правопорушниками, особами з інвалідністю, а також постраждалими від торгівлі людьми. Протягом 2006–2013 рр. українська молодь була залучена до участі в проєктах із розвитку потенціалу: Active Citizens, Climate Change, Creative Cities, Dreams and Teams, Citizens and the State, English for Social Entrepreneurship та ін. [13]. У 2013–2016 рр. Британська Рада реалізувала фінансований ЄС проєкт IDEAS, який спрямований на розбудову інклюзивного та рівноправного суспільства, зокрема шляхом посилення спроможності громадських організацій у сфері інвалідності [14]. Протягом 2014–2023 р. здійснювався проєкт «Активні громадяни», що мав на меті формування у молоді навичок та знань для сприяння міжкультурному діалогу та вирішенню конфліктів. У 2014–2016 рр. цією програмою було охоплено 2500 молодих лідерів, які залучили до соціальних проєктів у всіх регіонах України понад 10 тис. осіб [13]. Із 2019 по 2021 р. Британська Рада реалізовувала проєкт «Школа як осередок соціальної згуртованості та стійкості в громаді», що мав на меті підтримати спроможність 40 шкіл Закарпатської, Донецької та Луганської областей шляхом розвитку в молоді навичок суспільної активності. Серед проєктів організації важливе місце посідають програми розвитку соціального підприємництва як дієвого механізму вирішення соціальних та економічних проблем місцевих громад (наприклад, Digital Lab) [14].

Діяльність Британської Ради в культурно-мистецькій сфері зосереджена на таких сферах, як музика, кіно, література, театр, а також сучасне образотворче мистецтво. Організація

проводить різноманітні події, співпрацює з українськими мистецькими організаціями та митцями, налагоджує зв'язки між творчими особистостями двох країн. Британська Рада сприяє розвитку української кіногалузі (через програми для документалістів, кінокомпозиторів тощо), а також просуває найкращі зразки британського кіномистецтва. За сприяння Ради з 2000 р. в Україні проводиться щорічний фестиваль «Нове британське кіно». Із 2010 р. організація започаткувала локальну версію популярного радіошоу про нову британську музику Selector Radio, що транслювалося на українських радіостанціях. Протягом 2013–2021 рр. Британська Рада організовує в Україні щорічні концерти сучасної британської музики Selector Live. Організація зробила вагомий внесок у відродження в Україні жанру радіоп'єс, що є одним із провідних інноваційних радіоформатів у Великій Британії (проект «Радіодрама UA/UK»). У 2015–2018 рр. програма Taking the Stage сприяла українським режисерам і театрам створювати професійні вистави, що відповідають сучасним суспільним викликам. Для організації показів кращих вистав британських театрів в українських кінотеатрах була започаткована програма TheatreHD. Британська Рада встановила плідні зв'язки між провідними мистецькими центрами України та Ліверпульською бієнале – найбільшою подією у світі сучасних візуальних мистецтв Сполученого Королівства. Перспективною для України є програма з креативної економіки, що втілює проекти на перетині культури та бізнесу. Протягом 2015–2022 рр. Британська Рада впроваджувала навчальну програму Creative Enterprise Ukraine, до якої було залучено 775 підприємців-початківців із різних українських міст [14].

Із 2014 р., а особливо з 2022 р., Британська Рада коригує свою діяльність відповідно до нових умов, акцентуючи увагу на потреби людей та установ, які найбільше постраждали від війни. Так, у 2020 р. за підтримки ЄС почалася реалізація проекту з підвищення потенціалу та конкурентоспроможності вишів, переміщених зі Сходу України (зокрема, Маріупольського державного університету та Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля). Від початку повномасштабної російсько-української війни Британська Рада переводить усі курси англійської мови в дистанційний формат. У серпні 2022 р. для допомоги українським учителям англійської мови організувати навчальний процес в умовах війни був започаткований курс «Викладання та навчання у важкі часи», що охопив близько 1 600 осіб (переважно переміщених). У серпні 2023 р. він був трансформований у проєкт SWITLO (Skills and Well-being in Teacher Learning Opportunities), що триватиме до березня 2026 р. та охопить 15 тис. учителів англійської мови з усіх регіонів України. Програма «Лідери трансформації університетів задля відродження України» (2023–2024 рр.) спрямована на зміцнення інституційної спроможності українських вишів та їхнього лідерського потенціалу, що важливо для відбудови та майбутнього розвитку держави. Проєкт Youth Connect for Ukraine 2024 р. має на меті підтримку молоді, яка постраждала від російсько-української війни. Він, зокрема, включає спеціалізовані тренінги та заходи, спрямовані на вироблення важливих у критичні періоди лідерських навичок [14].

Серед інституцій «м'якого» впливу слід окремо виділити британські фонди. Так, у 1992 р. розпочав роботу в Україні урядовий Фонд Ноу Хау (Know How Fund), який сприяв реформуванню та модернізації української економіки. У рамках діяльності цієї структури надавалася технічна допомога малому бізнесу, підприємцям фінансової сфери, реалізовувалися програми з реструктуризації сільськогосподарської та енергетичної галузей економіки, а також здійснювалася підтримка британських компаній-інвесторів. Станом на 1995 р. Фонд надав допомогу у розмірі 13 млн фунтів стерлінгів 150 проєктам, що реалізовувалися в Україні. Протягом 1996–1997 рр. він поширив програму сприяння на Луганщину, організував серію радіопередач BBC із ведення бізнесу, а також проводив консультативну роботу з питань комерційної перебудови великих сільськогосподарських підприємств. До програм фонду також залучалися

такі галузі, як вугільна промисловість, державне управління та соціальний захист. Завдяки діяльності Фонду Ноу Хау британські експерти сприяли відкриттю в Україні шкіл бізнесу та менеджменту, а також проведенню низки наукових конференцій. У рамках реалізації «Програми партнерських академічних зв'язків» із 1997 р. налагоджено співробітництво між університетами Великої Британії та України, відбувалися обміни науковцями, стажування, співпраця науково-освітніх центрів. Фонд Ноу Хау в 1990-х – на початку 2000-х років реалізував такі екологічні проекти, як «Покращення менеджменту парків та зон рекреації м. Києва», «Формування громадської екологічної свідомості», «Збереження біологічного розмаїття у Азово-Чорноморському екологічному коридорі». Функції фонду з 1997 р. взяло на себе новостворене Міністерство міжнародного розвитку (Department for International Development) Сполученого Королівства, яке в 2000 р. вирішило остаточно скасувати назву «Фонд Ноу Хау» для своїх програм [3, с. 109, 129, 133, 143, 153, 154].

Із метою підтримки демократії у світі Сполучене Королівство в 1992 р. створило Вестмінстерську фундацію за демократію (Westminster Foundation for Democracy), що підпорядковується Міністерству закордонних справ та у справах співдружності (однак не входить до його структури). Більшу частину фінансування фундація отримує від міністерств закордонних справ та міжнародного розвитку [7, с. 38]. В Україні організація почала працювати з 1992 р. У Києві розташовується її представництво. Проекти фундації, зокрема, стосувалися зміцнення підготовки кадрів апарату Верховної Ради України (2008–2013 рр.), створення в українському парламенті Офісу фінансово-економічного аналізу (2015–2019 рр.), забезпечення ефективного законодавства щодо COVID-19 (2020–2021 рр.), підтримки інклюзивної та підзвітної політики в Україні (2018–2022 рр.). Із 2022 р. фонд реалізує програму «Рада нового покоління», що зосереджена на інституційній спроможності ВРУ, її підзвітності та процедурах нагляду, зокрема із залученням громадянського суспільства [15]. Як зазначають автори аналітичної доповіді «Іноземні недержавні фонди в Україні...», робота організації в Україні обмежується переважно співпрацею з Верховною Радою, а обсяги фінансування її діяльності є незначними, ураховуючи загалом обмежений бюджет фундації [7, с. 39].

Траст «Зіґрід Раузінг» (Sigrid Rausing Trust), який було засновано у 1995 р., сьогодні є одним із найбільших благодійних фондів Великої Британії. Траст надає фінансування організаціям, які працюють у галузі захисту прав людини та пов'язаних із цим сферах. Потрібно зауважити, що організації переважно отримують від цього фонду базове фінансування, яке не прив'язане до конкретних проектів, що є доволі рідкісним підходом. Із середини 1990-х до середини 2010-х років Траст «Зіґрід Раузінг» надав українським організаціям близько 1,4 млн фунтів стерлінгів. Майже 63% цієї допомоги отримали громадські організації, що займаються правами жінок (переважно Український жіночий фонд) [7, с. 39–40]. Окрім цього, Траст підтримував товариства, що працюють у таких напрямках, як права ЛГБТІ, правосуддя, ксенофобія та нетолерантність, забруднення навколишнього середовища, громадянське суспільство, свобода слова та права людини [16]. Із середини 2010-х років суттєво зростає обсяг підтримки фонду для України: фінансування поточних грантових проектів, що розпочалися у 2015–2018 рр., становило 1 млн фунтів стерлінгів [7, с. 40].

**Висновки.** Отже, майже одразу після здобуття незалежності в Україні досить активно починають діяти британські інституції «м'якого» впливу. Усі вони тією чи іншою мірою зв'язані з державними структурами Сполученого Королівства, які курують та фінансують їхню діяльність. Кожна із цих інституцій має свій пріоритетний напрям діяльності: Українська служба Бі-Бі-Сі – інформаційний, Британська Рада – мовно-освітній, Фонд Ноу Хау – економічний, Вестмінстерська фундація за демократію – політико-правовий, Траст «Зіґрід Раузінг» – гуманітарний (права людини). Українська, переважно молода, аудиторія, на яку поширюється вплив

цих організацій, загалом є досить чисельною. Із 2022 р. актори «м'якого» впливу Сполученого Королівства, особливо Бі-Бі-Сі та Британська Рада, коригують свою діяльність відповідно до нових викликів, акцентуючи увагу на потреби людей та установ, які найбільше постраждали від війни. Головними результатами діяльності згаданих інституцій в Україні є формування позитивного іміджу Великої Британії, поширення її мови, культури та цінностей. Усе це загалом сприяє процесам демократизації та лібералізації України за європейським зразком, формуванню у ній активних груп громадянського суспільства.

### Література

1. The Soft Power 30. Overall Ranking by Portland. URL: <https://softpower30.com/> (дата звернення: 27.05.2024).
2. Global Soft Power Index. The world's most comprehensive research study on perceptions of nation brands (Brand Finance). URL: <https://static.brandirectory.com/reports/> (дата звернення: 27.05.2024).
3. Грубінко А. Українсько-британські відносини 1991–2004 : монографія. Тернопіль, 2005. 336 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/22901>
4. Lialka Y. The «soft power» of the United Kingdom in Ukraine. *Modern Science – Moderni věda*. 2020. № 3. P. 73–78.
5. Трофименко М. Британська Рада як інструмент публічної дипломатії Великої Британії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2017. Т. 35–36. С. 305–312.
6. Шуляк А. Налагодження культурних мостів Британською Радою з Україною в рамках політики ЄС «Східне партнерство». *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 2(8). С. 245–258. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-02-245-258>
7. Бураковський І., Ангел Є., Кравчук В., Юхименко С. Іноземні недержавні фонди в Україні: напрями та масштаби діяльності : аналітична доповідь. Київ : ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій», 2018. 65 с.
8. About the BBC. URL: <https://www.bbc.co.uk/aboutthebbc> (дата звернення: 23.05.2024).
9. Royal Charter for the continuance of the British Broadcasting Corporation. URL: [https://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/about/how\\_we\\_govern/2016/charter.pdf](https://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/about/how_we_govern/2016/charter.pdf) (дата звернення: 23.05.2024).
10. Бі-Бі-Сі – зрозуміти світ. URL: [https://www.bbc.com/ukrainian/aboutus/story/2003/08/030818\\_london\\_office](https://www.bbc.com/ukrainian/aboutus/story/2003/08/030818_london_office) (дата звернення: 23.05.2024).
11. BBC News Ukraine marks 30th anniversary amid Russian invasion. URL: <https://www.bbc.co.uk/mediacentre/2022/bbc-news-ukraine-marks-30th-anniversary-amid-russian-invasion> (дата звернення: 23.05.2024).
12. Угода між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії про співробітництво в галузях освіти, науки і культури від 10.02.1993. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826\\_003#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_003#Text) (дата звернення: 28.05.2024).
13. British Council Ukraine. Our history. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/about/british-council-ukraine/historyua> (дата звернення: 24.05.2024).
14. British Council Ukraine. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua> (дата звернення: 20.05.2024).
15. Westminster Foundation for Democracy. Where we work. Ukraine. URL: <https://www.wfd.org/where-we-work/ukraine> (дата звернення: 29.05.2024).
16. Sigrid Rausing Trust. Who we support. URL: <https://www.sigrid-rausing-trust.org/who-we-support/> (дата звернення: 29.05.2024).

### References

1. The Soft Power 30. Overall Ranking by Portland. Retrieved from <https://softpower30.com/> [in English].
2. Global Soft Power Index. The world's most comprehensive research study on perceptions of nation brands (Brand Finance). *static.brandirectory.com*. Retrieved from <https://static.brandirectory.com/reports/> [in English]
3. Hrubinko, A. (2005). *Ukrainsko-brytanski vidnosyny 1991–2004: monohrafiya* [Ukrainian-British relations 1991–2004: monograph]. Ternopil [in Ukrainian].

4. Lialka, Y. (2020). The “soft power” of the United Kingdom in Ukraine. *Modern Science – Moderní věda*, 3, 73–78 [in English].
5. Trofymenko, M. (2017). Brytanska Rada yak instrument publichnoi dyplomatii Velykoi Brytanii [British Council as an instrument of public diplomacy of Great Britain]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu – Historical and political problems of the modern world*, 35-36, 305–312 [in Ukrainian].
6. Shuliak, A. (2020). Nalahodzhennia kulturnykh mostiv Brytanskoiu Radoiu z Ukrainoiu v ramkakh polityky YeS “Skhidne partnerstvo” [Establishment of cultural bridges by the British Council with Ukraine in the framework of the Eastern Partnership]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii – International relations, public communications and regional studies*, 2(8), 245–258. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-02-245-258> [in Ukrainian].
7. Burakovskiy, I., Anhel, Ye., Kravchuk, V. & Yukhymenko, S. (2018). *Inozemni nederzhavni fondy v Ukraini: napriamy ta masshtaby diialnosti: analitychna dopovid* [Foreign non-state funds in Ukraine: directions and scope of activity: analytical report]. Kyiv [in Ukrainian].
8. About the BBC. *bbc.co.uk*. Retrieved from <https://www.bbc.co.uk/aboutthebbc> [in English].
9. Royal Charter for the continuance of the British Broadcasting Corporation. *bbc.co.uk*. Retrieved from [https://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/about/how\\_we\\_govern/2016/charter.pdf](https://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/about/how_we_govern/2016/charter.pdf) [in English].
10. Bi-Bi-Si – zrozumity svit [BBC – to understand the world]. *bbc.com*. Retrieved from [https://www.bbc.com/ukrainian/aboutus/story/2003/08/030818\\_london\\_office](https://www.bbc.com/ukrainian/aboutus/story/2003/08/030818_london_office) [in Ukrainian].
11. BBC News Ukraine marks 30th anniversary amid Russian invasion. *bbc.co.uk*. Retrieved from <https://www.bbc.co.uk/mediacentre/2022/bbc-news-ukraine-marks-30th-anniversary-amid-russian-invasion> [in English].
12. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Spoluchenoho Korolivstva Velykobrytanii ta Pivnichnoi Irlandii pro spivrobotnytstvo v haluziakh osvity, nauky i kultury vid 10.02.1993 [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland on cooperation in the fields of education, science and culture dated February 10, 1993]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826\\_003#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_003#Text) [in Ukrainian].
13. British Council Ukraine. Our history. *britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/about/british-council-ukraine/historyua> [in English].
14. British Council Ukraine. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua> [in English].
15. Westminster Foundation for Democracy. Where we work. *wfd.org*. Retrieved from <https://www.wfd.org/where-we-work/ukraine> [in English].
16. Sigrid Rausing Trust. Who we support. *sigrid-rausing-trust.org*. Retrieved from <https://www.sigrid-rausing-trust.org/who-we-support/> [in English].



УДК 378.046-021.68:005.3](477.84)«XX»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.9>

### Олександр ПЕТРОВСЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент, директор

Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти

вул. Громницького, 1, м. Тернопіль, Україна, 46027 (o.petrovskyj@ippo.edu.te.ua)

### Oleksandr PETROVSKY

PhD in History, Associate Professor, Director

of the Ternopil Regional Communal Institute of Postgraduate Pedagogical Education

str. Gromnytskogo, 1, Ternopil, Ukraine, postal code 46027

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5526-9478>

## ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО ІНСТИТУТУ УДОСКОНАЛЕННЯ УЧИТЕЛІВ (1944–1946 РР.)

**Анотація.** *Мета дослідження* – проаналізувати на основі аналізу архівних документів деякі аспекти діяльності закладів освіти Тернопільської області в перші роки після звільнення з-під німецької окупації (1944–1946 рр.). **Методологія дослідження** ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних, зокрема історико-системного методу. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що докладно досліджено роботу Тернопільського обласного інституту удосконалення учителів (далі – ТОІУУ) та районних педагогічних/методичних кабінетів із питань надання методичної та інформаційної допомоги педагогам області, а також підвищення їхньої кваліфікації на курсах при інституті. **Висновки.** Особлива цінність таких досліджень полягає у можливості різнопланово розглянути систему освіти Тернопільської області, зокрема проаналізувати особливості створення та функціонування в подальші роки існування методичної мережі області.

**Ключові слова:** інститут удосконалення учителів, освіта в західних областях України, післядипломна педагогічна освіта, Тернопільська область.

## SOME ASPECTS OF TERNOPIL REGIONAL INSTITUTE OF TEACHER IMPROVEMENT (1944–1946)

**Abstract.** *The purpose of the study:* to analyze, based on the analysis of archival documents, some aspects of the activities of educational institutions of the Ternopil region in the first years after liberation from the German occupation (1944-1946). **The research methodology** is based on the complex application of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) and special-historical, in particular historical-systemic methods. **The scientific novelty of the research** lies in the fact that the work of the Ternopil Regional Institute of Teacher Improvement (hereinafter – TOIUU) and district pedagogical/methodical offices on providing methodical and informational assistance to teachers of the region, as well as improving their qualifications at the institute's courses, was investigated in detail. **Conclusions.** The special value of such research lies in the opportunity to consider the education system of the Ternopil region from a variety of perspectives, in particular, to analyze the peculiarities of the creation and functioning of the methodological network of the region in the subsequent years of its existence.

**Key words:** teacher training institute, education in the western regions of Ukraine, postgraduate pedagogical education, Ternopil region.

**Постановка проблеми.** Реформування освіти відбувається систематично, відповідно до запитів суспільства. Тому зміни, які стосуються інститутів післядипломної педагогічної освіти, необхідно розглядати крізь призму їх заснування та створення. Адже сьогодні функціонування та надання якісних освітніх послуг інститутами післядипломної педагогічної освіти учителям залишається актуальним питанням. Проте належного висвітлення їхньої щоденної діяльності,

забезпечення матеріально, технічно у науковій літературі не знайшло гідного висвітлення, особливо на стадії утворення. **Мета статті** – дослідити основні віхи становлення установи, її вплив на заклади освіти та навчання педагогів області; проаналізувати методичну роботу працівників ТОІУУ.

**Аналіз останніх досліджень.** У радянській історіографії питання розвитку системи освіти у період 1944–1946 рр. висвітлювалися однобічно, з акцентуацією на успіхах відновлення та поширення радянської системи освіти у західних областях УРСР, зокрема у Тернопільській. Найдетальніше про це йшлося в «Історії міст і сіл УРСР: у 26 тт. Т. XIX: Тернопільська область» [1]. Нові погляди щодо загального стану освіти у західних областях України в повоєнний час викладено в публікаціях С. Сворака [2–4], монографії «Культурне життя в Україні. Західні землі: (Документи і матеріали). 1939–1953 рр. – Т. 1» [5], В. Старжець [6]. Проте діяльність саме Тернопільського обласного інституту удосконалення учителів у зазначений період належного висвітлення не мала. Певні зрушення у дослідженні історії ТОІУУ пов'язуємо з публікаціями, що з'явилися в останні два десятиліття років. Серед них відзначимо низку статей М. Мартинів, яка досліджує історію ТОІУУ – Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти у післявоєнний час [7–9]. Варто відзначити дослідження та публікації інших авторів, здійснених до 80-ї річниці інституту [10]. Проте й у цих публікаціях не знайшли належного висвітлення методичний, організаційний, виховний та інформаційний складники різнопланової діяльності працівників ТОІУУ в 1944–1946 рр. Тому деякі аспекти роботи установи в зазначений період досліджуються у даній статті.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Після визволення території Тернопільської області з-під окупації німецьких військ гостро постала потреба відновлення та налагодження навчання дітей шкільного віку. Соціальна інфраструктура області зазнала руйнувань під час визвольних боїв. Страшних руйнувань зазнав обласний центр – м. Тернопіль. Розпочалася відбудова промислових будівель та житлового фонду. Бракувало будівель і приміщень для відновлення функціонування багатьох установ та органів влади. Через це багато з них було тимчасово переведено до міст Кременець, Чортків, Збараж. ТОІУУ тимчасово опинився у м. Чортків за адресою: вул. Стара, буд. 3 [11, арк. 1]. Бракувало й приміщень, придатних для проведення шкільних занять. Органи місцевого управління вимагали від новопризначених директорів та завідувачів шкіл шукати можливості для ремонту шкільних будівель та внутрішніх приміщень, забезпечення найнеобхіднішими меблями – учнівськими партами, столами і стільцями для вчителів, а також класними дошками, дровами для обігріву класів. Ці питання контролювалися, розглядалися на різноманітних нарадах, зокрема районних та обласного відділів народної освіти (далі – ОВНО), «винних» у невиконанні поставлених завдань директорів переводили на інші посади, в інші заклади, звільняли з роботи [12, арк. 1–5].

У складних умовах виникла серйозна потреба у відновленні та налагодженні діяльності органів управління народною освітою, районних педагогічних/методичних кабінетів, а також обласного інституту удосконалення учителів, який відігравав роль осердя організаційного та методичного супроводу діяльності педагогічних і керівних кадрів закладів освіти області.

Із метою визначення обсягу коштів, необхідних для налагодження діяльності Тернопільського та деяких інших інститутів, Наркомат освіти УРСР надіслав 10.06.1944 відповідний запит до Державної штатної комісії (далі – ДШК) при раді народних комісарів (далі – РНК) СРСР. І вже 12.07.1944 ДШК видала і спрямувала до Наркомату освіти УРСР документ, яким затвердила «штат Херсонського, Тернопільського, Волинського, Ровенського, Чернівецького обласних інститутів удосконалення учителів у кількості 70 одиниць із фондом заробітної платні 28 575 карбованців щомісячно...» [13, арк. 1]. Процеси централізації управління всіма сферами господарської діяльності в СРСР далися взнаки навіть під час визначення кількісного

та якісного складу працівників обласних інститутів удосконалення учителів у всіх союзних республіках. У переліку штатних працівників чітко відбилася ситуація, пов'язана з політикою тотальної економії коштів, зокрема у галузі освіти. Штатний розпис передбачав для кожного з інститутів лише вісім педагогічних посад, з яких: директор, з окладом у 800 крб. на місяць, та сім одиниць завідувачів кабінетами – початкових шкіл, із математики і фізики, із мови і літератури, хімії та біології, з географії та історії, педагогіки, воєнної і фізкультурної підготовки з окладами у 500 крб. на місяць. Решта працівників мали забезпечувати функціонування установи: завідувач господарством (з окладом у 350 крб.), бухгалтер (300 крб.), секретар-машиністка (250 крб.), бібліотекар (250 крб.), прибиральниця-кур'єр (115 крб.), опалювач-сторож (150 крб.). Отже, загалом 14 штатних одиниць із місячним фондом зарплати 5 715 крб. станом на червень місяць 1944 р. [13, арк. 1]. Згодом у 1945 та 1946 рр. фонд заробітної платні переглядався. Станом на червень 1945 р. його було збільшено до 67 тис. крб. При цьому змінилися деякі розрахунки. Так, виплати для завідувачів кабінетами хімії і біології, педагогіки, фізики, передбачалися лише на 11 місяців (5 500 крб кожному). Для решти працівників залишалися незмінними [11, арк. 2]. У 1946 р. фонд зарплатні становив уже 67 362 крб. [13, арк.1 на звор.].

Із кошторисних документів ТОІУУ на 1945 р. випливає, що на канцелярські та господарчі видатки планувалося витратити до 10 тис. крб., на відрядження та службові роз'їзди – 14 тис. крб., на провадження науково-дослідної роботи – 3500 крб., на придбання та ремонт інвентаря – 10 тис. крб., «на придбання бібліотеки» – 1100 крб., на позалімітні витрати – 5 тис. крб., на інші видатки – 500 крб. [11, арк. 1].

Варто зауважити, що робота педпрацівників (завкабінетами) інституту була різноплановою та відповідальною. Окрім підготовки та організації проведення курсів підвищення кваліфікації, їм доводилося укладати методичні рекомендації («Пам'ятки») ще й із питань підготовки і проведення перевідних та випускних екзаменів із навчальних предметів, визначених документами Наркомату народної освіти УРСР. «Пам'ятки» у 1944–1945 н. р. укладалися завідувачами кабінетів ТОІУУ, при цьому укладачі обов'язково спиралися на Постанову РНК СРСР № 750 від 21.04.1944 «Про заходи до поліпшення якості навчання у школі» та на інструкції Народного комісаріату освіти (далі – НКО) УРСР від 20.12.1944 щодо перевідних іспитів та вперше запроваджених в 1944–1945 н. р. випускних екзаменів для учнів, що закінчили початкову і семирічну школу та екзамен на атестат зрілості для учнів, що закінчили середню школу [14, арк. 2].

Педагоги закладів освіти, зокрема початкової школи, зустріли такі нововведення без ентузіазму, оскільки розуміли обсяг і складність роботи з організації та самої підготовки учнів до випускних іспитів. Із цього приводу в «Пам'ятці Вчителям четвертих класів про підготовку учнів до випускних екзаменів в IV класах», укладачем якої був зав. кабінету початкових класів ТОІУУ Ф. Кольчинський, зазначалося, що «деяка частина учителів західних областей УРСР, щоб не опинитися в неприємному становищі під час екзаменів, заявляють: «Це передчасні в наших умовах вимоги: вони трудні, ми з ними не справимось». У наступних частинах цієї ж «Пам'ятки» укладач у пафосному стилі звинувачував таких педагогів у нерозумінні того, «що екзамени як основний захід поліпшення якості навчання кладуть край поганій роботі вчителів, учнів, шкіл у цілому.» [14, арк. 45], а також у небажанні сумлінно ставитися до роботи і в тому, що вони «опускали руки, стали на шлях безпорадності або байдужого ставлення до навчання» [14, арк. 46], працювали погано, формально та безвідповідально, «цілком ігнорували послідовність і систематичність у навчанні» [14, арк. 47]. Сентенції пафосного порядку укладач завершив словами про те, що «пам'ятка розрахована на ту більшість учителів, які чесно віддали свої сили і вміння на поновлення радянської школи, на поліпшення її роботи, на виховання молодого покоління СРСР» [14, арк. 48]. І лише після цих ідеологічних нотацій укладач навів

конкретні рекомендації щодо повторення навчального матеріалу з української мови в IV класі початкової школи [14, арк. 48–52].

У «Пам'ятці вчителям української мови про підготовку учнів до перевідних іспитів, випускних екзаменів на атестат зрілості з української мови і літератури», укладеної зав. кабінету української мови і літератури В. Решетухою та затвердженої 03.04.1945 директором ТОІУУ П. Назаренком, акцентувалася увага педагогів на тому, що українська мова – «головний іспитовий предмет». І якщо за письмову роботу з української мови «учень дістане оцінку нижче «3» – він не допускається до складання дальших екзаменів. Тому учитель... мусить провести серйозну підготовчу роботу...» [14, арк. 1–7].

Що ж до української літератури, а точніше «...повторення історії літератури...», інструкції стосувалися, насамперед, повторення та розбору тих творів, у яких піднімалися соціально-економічна, революційна тематика, проблеми «образу села в радянській літературі, інтелігенція в радянській літературі; класове шатання (*так у тексті документа. – Авт.*) в радянській літературі...»; рекомендувалося підкреслювати революційну романтику та соціалістичний реалізм [14, арк. 8, 9]. Окрім явної тенденції до формування нової («радянської» та «соціалістичної»). – *Авт.*) свідомості учнівства, можна помітити й деякі виразні моменти, пов'язані з переліком літературних творів, включених до програми іспитів. Увагу привертають рекомендації щодо опрацювання окремих творів української літератури, наприклад авторства П. Куліша [14, арк. 8], М. Шашкевича [14, арк. 9], у яких виразною є орієнтація на Москву. Разом із тим бачимо приклади, які свідчать про те, що процеси «радянзації» та «русифікації» свідомості школярів станом на 1944–1945 рр. ще не набули тотального характеру. Так, повторення літератури Київської Русі відбувалося в рамках предмету «Українська мова і література», а не у зв'язці з історією рускої літератури, що згодом стане правилом [14, арк. 9].

Ще яскравіше тенденція «радянзації» та «русифікації» свідомості виявлялась у викладанні таких предметів, як «Історія», «Географія», «Конституція». Укладена зав. кабінету історії, географії та Конституції В. Лук'яненком «Пам'ятка Вчителям історії, географії та Конституції про підготовку учнів до перевідних іспитів, випускних екзаменів та екзаменів на атестат зрілості з історії» була затверджена директором ТОІУУ 04.04.1945 і розіслана в райони. Із неї випливало, і це важливо зауважити, що екзамени на атестат зрілості в обсязі курсу середньої школи з історії стосувалися лише історії СРСР та нової історії, що ж до історії УРСР, то вона навіть не згадувалася. Не згадується вона й у переліку навчальних предметів, оцінки за які включаються до атестату зрілості, як то: історія стародавнього світу, історія середніх віків, Конституція СРСР та УРСР, географія [14, арк. 17]. Інструктивні настанови стосувалися й вимог щодо змісту відповідей учнів на питання екзаменаційних білетів з історії, зокрема необхідності правильного розуміння ними історичних явищ та їхніх причинно-наслідкових зв'язків, а також «розуміння ролі Росії та СРСР у свідомій історії» [14, арк. 17], «знання окремих творів класиків марксизму-ленінізму» [14, арк. 18]. Щодо знань із Конституції СРСР та УРСР висувались, зокрема, й такі вимоги: знати тексти Конституції СРСР і Конституції УРСР, доповідь тов. Сталіна на VIII з'їзді Рад та книгу тов. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу» [14, арк. 46].

Серед ідеологічних настанов щодо підготовки до іспиту з географії були такі: «Покажіть дітям, дайте їм зрозуміти велич соціалістичного будівництва, героїку народів СРСР у мирному будівництві і захисті своєї Батьківщини». Тут також не відбулося без патетики. Укладач пам'ятки звернувся до педагогів зі словами: «Якщо вам протягом IV чверті прийдеться бачити, як розвалюється погано збудований вами будинок знань учнів, то нехай цей рік роботи буде для вас повчальним, а на вашій совісті лежатиме вічна гризота за формальну роботу і неуспіх на іспитах» [14, арк. 56].

У меншому обсязі ідеологічне навантаження мали предмети «Математика», «Біологія», «Хімія». Хоча і тут ставилися завдання формувати справжній матеріалістичний світогляд, пропагувати теорію Ч. Дарвіна та досягнення радянської науки тощо [14, арк. 32–42].

Зрештою, у ті часи перед інститутами удосконалення учителів ставилися різні завдання, зокрема й щодо посилення ідеологічної роботи серед учительства, щоб схилити на бік радянської влади та залучити до радянського і соціалістичного будівництва, навчити педагогів пропагувати у трудовому та учнівському колективах «переваги радянського і соціалістичного ладу», щоби це якнайшвидше увійшло у свідомість жителів Західної України, у тому числі й Тернопільської області [10, с. 12–14].

Після завершення всіх призначених на 1944–1945 н. р. іспитів було піддано аналізу виконання навчальних програм та успішність учнів. У підготовленому із цих питань звіті вказувалося на велику кількість випадків поганої успішності учнів. Відзначалося, що найбільшим було відставання з російської мови («учні зовсім не володіють»), історії й географії («періодично не викладалася»).

На думку керівництва ОВНО, успішному навчанню перешкоджали: погана відвідуваність занять школярами; «пошесні хвороби»; «недостатність або й відсутність підручників»; руйнування шкіл у Вишневецькому, Ланівцецькому, Товстенському, Гримайлівському, Скала-Подільському районах; «провокації німецько-фашистських націоналістів» тощо [14, арк. 58].

Повсюдно бракувало підручників та зошитів для початкової школи [14, арк. 46] та з різних предметів для середніх і старших класів, зокрема з історії [14, арк. 54]. Відзначаючи гостру нестачу підручників з історії, зав. кабінету історії, географії та Конституції обурювався тим, що вчителі, намагаючись вирішити проблему запровадили так звані «конспекти», які «в масі своїй виявились розсадниками безграмотних, невірних записів, яких не тільки учень, але й учитель нічого не розбере» [14, арк. 54]. Як бачимо, тут «камінці летіли» у бік кваліфікації вчителів-предметників.

Україна не вистачало педагогів, зокрема «з освітою не нижчою педагогічного училища для початкової школи» [14, арк. 45]. Про це свідчать звіти районних відділів народної освіти (далі – РВНО) та районних педагогічних кабінетів (далі – РПК). Багато вчителів не мали взагалі або ж мали тільки незакінчену педагогічну освіту, здобували її заочно. Так, у Скалатському районі вчителів із незакінченою педагогічною освітою налічувалося 26 осіб, із яких 22 навчалися у педучилищах заочно. Подібне кадрове забезпечення початкових шкіл було характерним для всіх районів області [14, арк. 7].

Не менш гострим був кадровий голод на кваліфікованих учителів із різних предметів для середньої школи. Наприклад, на поч. 1944–1945 н. р. у Гусятинському районі не вистачало 72 учителів [12, арк. 1–5], у м. Збараж – 45, Буданівському районі – 47, Заліщицькому – 16 [12, арк. 2], у Залозецькому районі 9 шкіл не мали керівників [12, арк. 3].

Недостатній рівень або й повна відсутність професійної підготовки вчителів було поширеним явищем. На той час понад 700 учителів не мали відповідної освіти й досвіду роботи або ж відбули лише 2–3-місячні курси підготовки вчителів [14, арк. 58]. Ці висновки підтверджуються промовистими фактами. Наприклад, навчальні предмети з російської мови, історії, географії в окремих школах викладалися лише періодично, нерегулярно насамперед тому, що «учитель сам не знав, який матеріал йому треба викладати... Історія викладалася після того, як учитель сам прослухає настановчі лекції при методкабінеті, запише конспект і по цьому конспекту проводить уроки» [14, арк. 59]. Проблема педагогічних кадрів стосувалася також алгебри та геометрії [14, арк. 58].

Для пом'якшення наслідків дефіциту кваліфікованих педагогічних кадрів у закладах освіти області значний обсяг роботи з питань наукового та методичного супроводу діяльності

учителів брали на себе працівники ТОІУУ та РПК. Педагоги області здебільшого потребували консультаційної допомоги з різних питань професійної діяльності. Методисти змушені були приділяти значну увагу питанням календарного планування уроків, методиці викладання змісту навчальних предметів, забезпеченню якісного змісту уроків тощо. Тож методисти виконували великий обсяг роботи з підготовки методичних матеріалів на допомогу педагогам і керівникам закладів освіти, організовували та проводили відповідні консультації. Ця робота була і залишалась актуальною упродовж кожного навчального року.

Регулярні перевірки шкіл інспекторами районних та ОВНО часто констатували недостатній фаховий рівень підготовки учителів і потребу в наданні їм регулярної цілеспрямованої консультативної допомоги з боку РПК та місцевих учителів, які мають більший досвід педагогічної роботи. Для цього при спеціально визначених закладах середньої освіти створювалися консультпункти. Так, наприклад, при Скалатській середній школі було створено консультпункт, у якому працювали вчителі математики, російської мови, української мови, історії і географії, природознавства [15, арк. 7–8]. У 1944–1945 н. р. у Скала-Подільському районі для вчителів-заочників спеціально проводилися заняття з української мови, російської мови, арифметики, алгебри [16, арк. 7–8].

Аналіз статистичних звітів окремих РПК за 1945–1946 н. р. дає підстави стверджувати, що ними надавалася серйозна методична допомога вчителям районів. Зокрема, регулярно збиралися кущові методоб'єднання, на яких обговорювалися питання організаційного та методичного характеру, наприклад щодо організації методичної роботи в школах, поліпшення позакласної та позашкільної роботи з учнями, надавалася допомога вчителям у складанні календарних планів із предметів, а також планів виховної роботи [15, арк. 4]. Дуже часто на таких засіданнях та під час індивідуальних консультацій працівники пед/методкабінетів наполегливо рекомендували вчителям проводити виховну роботу з учнями в процесі викладання свого предмету. Так, у звіті Скалатського РПК за 1945–1946 н. р. указувалося, що на кущових методоб'єднаннях окрім питань організації методичної роботи в школах на 1945–1946 н. р. розглядалися й питання виховання радянського патріотизму в учнів 5–7-х класів на уроках літератури та з інших предметів [15, арк. 4].

Методичну роботу районних педагогічних/методичних кабінетів координували працівники ТОІУУ.

Що ж стосується підвищення кваліфікації педагогів, то на регулярній основі організовувалися курсові навчання для учителів. Місячні курси проводилися згідно з навчальними планами, які затверджувалися заступником міністра освіти УРСР. Планами передбачалися навчальні теми з методики викладання відповідного предмету, а також обов'язкові для всіх категорій учителів теми: «Закон про п'ятирічний план відновлення й розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.» (20 год.) та «Вибрані питання з основ марксизму-ленізму» (30 год.) [17, арк. 1].

Аналіз змісту таких навчальних планів дає змогу зауважити певні тенденції.

Відповідно до категорії педагогічних працівників застосовувався диференційований підхід до визначення тематики їх навчання на курсах підвищення кваліфікації у ТОІУУ. Зокрема, тематика занять для учителів, завідувачів та директорів, інспекторів тощо відрізнялася за переліком і назвами навчальних тем, а також кількістю годин, відведених на їх вивчення.

Учителям-предметникам відповідно до їхнього фаху пропонувалися теми на кшталт: «Методика викладання математики» (57 год.), «Вибрані питання з методики фізики» (30 год.), «Вибрані питання з методики астрономії» (13 год.) [17, арк. 1] тощо – для учителів математики й фізики; «Методика викладання математики» (136 год.), «Практичні роботи з геодезії» (12 год.), «Практичні роботи з креслення» (10 год.) – для учителів математики; «Методика

викладання природничих дисциплін у школі» (70 год.), «Методика викладання хімії в школі» (30 год.), «Найновіші досягнення з хімії та біології» (28 год.), «Практичні роботи з хімії та біології» (30 год.) – для вчителів біології та хімії [17, арк. 5]; «Історія СРСР» (88 год.), «Історія УРСР» (30 год.), «Методика викладання історії й Конституції» (40 год.) – для вчителів історії [17, арк. 6]; «Фізична географія (вибрані розділи)» (25 год.), «Економічна географія СРСР (систематичний курс)» (65 год.), «Економічна географія капіталістичних країн» (38 год.), «Методика викладання географії» (30 год.) – для вчителів географії [17, арк. 6] тощо. Таким чином, на теми з фахової підготовки виділялося загалом 158 навчальних годин.

Аналіз змістового наповнення навчальних планів, затверджених Міністерством освіти УРСР на 1946–1947 н. р., дає підстави стверджувати, що у навчальних планах для східних і західних областей України існувала певна регіональна диференціація навчальних тем. Наприклад, для вчителів з іноземних мов семирічних та середніх шкіл західних областей, у т. ч. Тернопільської, поруч з іноземною (78 год.) та українською (30 год.) мовами і літературами, додатково передбачалася тема «Російська мова і література» (30 год.) [17, арк. 3]. Для порівняння: у планах для східних областей кількість навчальних годин з іноземної мови та літератури становила 138 год., проте на навчання за темами: «Українська мова й література» та «Російська мова й література» не передбачалося жодної години [17, арк. 3]. Отже, така різниця у планах переслідувала, вочевидь, цілком прагматичну мету – сприяти швидшому засвоєнню російської мови вчителями, а отже, школярами, у західних областях УРСР. Разом із тим у «Навчальному плані місячних курсів для підвищення кваліфікації учителів української й російської мов і літератур семирічних та середніх шкіл УРСР на 1946 р.» пропонувалися теми: «Українська мова й література» (60 год.), «Російська мова й література» (60 год.) та «Методика викладання мови й літератури» (38 год.) без диференціації за спеціалізацією, для всіх [17, арк. 4]. Це також не випадковий факт, який свідчить про бажання советської влади накинути вчителям української мови й літератури право (обов'язок) викладання ще й російської мови та літератури, особливо тоді, коли бракувало вчителя із цього предмету.

Тематика навчання на курсах підвищення кваліфікації для керівних кадрів закладів освіти області вирізнялася збільшенням обсягом годин на вивчення теорії педагогіки та психології. Так, навчальними планами для директорів та завучів семирічних і середніх шкіл на 1946 р., окрім обов'язкових для всіх категорій педпрацівників тем: «Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.» (20 год.) та «Вибрані питання/розділи з основ марксизму-ленінізму» (30 год.), пропонувалися теми: «Педагогіка» (78 год.), «Психологія» (30 год.), «Форми і методи здійснення контролю та керівництво роботою вчителів у школі» (40 год.), «Шкільна гігієна» (10 год.) [17, арк. 2, 3, 8, 14]. Для завідуючих районних і міських відділів народної освіти та інспекторів шкіл тема «Педагогіка» пропонувалася у кількості лише 68 год., натомість додавалася тема «Планування роботи райміськВНО» (10 год.), відповідно, змінювалися й теми з методики здійснення професійної діяльності: «Форми й методи здійснення контролю та керівництва роботою вчителів і шкіл» (40 год.) [17, арк. 7].

Окремо навчальні плани місячних курсів підвищення кваліфікації укладались і для учителів I–IV класів. Ними передбачалося навчання за темами: «Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.» (20 год.), «Вибрані питання/розділи з основ марксизму-ленінізму» (30 год.), «Основи радянської педагогіки» (30 год.), «Українська мова з методикою» (35 год.), «Російська мова з методикою» (35 год.), «Історія СРСР з методикою» (35 год.), «Методика арифметики» (15 год.), «Практичні роботи з учнями з природознавства та географії» (8 год.) [17, арк. 17]. І знову відзначаємо наявну тенденцію до «русифікації» та формування відповідної історичної свідомості учителів, отже, й школярів, починаючи ще з початкової школи.

Тернопільський ОБНО, який отримував із профільного міністерства відповідні навчальні плани підвищення кваліфікації педагогів, надсилав копії ТОІУУ та в РВНО. При цьому додавалися вказівки щодо необхідності укомплектування курсів викладачами згідно з планом, а списки викладачів надсилати до ОБНО на затвердження [17, арк. 15, 16].

Вагомою частиною діяльності ТОІУУ була організація та проведення районних і обласних методичних конференцій, тематика яких розроблялася відповідно до вимог НКО УРСР, доводилася ОБНО та диктувалася безпосередніми потребами вчителів і керівників закладів освіти області. Координував цю роботу, зокрема, й ТОІУУ. Директор та зав. кабінетів інституту доводили до РПК обов'язкову тематику виступів на районних та обласних нарадах і конференціях, що проводилися 2–3 рази на рік. Окрім того, аналізували тематику, яку пропонували районні відділи народної освіти.

Отже, тематика або й тези виступів, що передбачалися на відповідних заходах, часто доводилися «згори». Так, у 1945 р. з метою підготовки першої науково-педагогічної конференції, проведення якої планувалося на весну того ж року, ОБНО та ТОІУУ надсилали до РВНО і РПК листи з проханнями та вимогами визначити кількість учителів для участі у заході та повідомити про тематику доповідей, що будуть підготовлені та виголошені під час науково-педагогічної конференції та районних педагогічних нарад [16, арк. 8]. При цьому пропонувалося об'єктивно висвітлювати досвід діяльності педагогічних колективів, окремих педагогів, відзначаючи досягнення, вказуючи на недоліки та їх причини, тощо. Одним із прикладів таких звернень можна розглядати лист директора ТОІУУ П. Назаренка, від 24.04.45, до зав. початкової школи у с. Верба Скала-Подільського району такого змісту: «Обласний інститут удосконалення кваліфікації учителів звертається до Вас з проханням детально висвітлити питання Вашої роботи протягом 1944–45 учбового року в розрізі питань, що нижче подаються... Розпочніть ... зараз і надішліть її до 20 травня ц. р. Пишіть тільки те, що було в дійсності, нічого не прикрашуй. Нас цікавить дійсний стан роботи...» [16, арк. 13]. Отже, директор та працівники інституту закликали керівників подавати об'єктивну інформацію про стан справ у закладах освіти. Такий підхід був незайвим. Схильність керівників закладів освіти, зокрема початкової школи, до «прикрашання» звітів про діяльність і стан справ у школі неодноразово піддавалася критиці у листах і виступах керівників освіти області [16, арк. 13–15, 17–21]. В одному з листів завідувача Тернопільського ОБНО (на прізвище Голий) до завідувачів РВНО та методкабінетів указувалося на неприпустимість подання недостовірної інформації, при цьому зазначалося, що звичайним явищем у річних звітах стали загальні фрази, натомість «про методи роботи учителя, майстра своєї справи, рідко говорять», і тому така «звітність нікому нічого не дає. Треба показати суть роботи учителя, зміст, форми, методи, перешкоди, умови, наслідки...» [16, арк. 13–14].

За інформацією, яку надали РВНО на адресу ТОІУУ, у районах області готувалися виступи вчителів із методики викладання навчальних предметів (наприклад, «Наочність у навчанні»), проте особлива увага приділялася питанням виховної роботи на уроках: «Єдність навчання і виховання», «Виховання радянського патріотизму на уроках: читання, літератури, історії, географії та ін.» (інформація Монастирського РВНО для ТОІУУ, від 29.01.45) [16, арк. 2]; «Ідейно-політичне виховання на уроках історії і географії», «Виховання радянського патріотизму на уроках літератури» (Бережанський РВНО від 02.02.45) [16, арк. 4]; «Використання героїки Вітчизняної війни в процесі навчально-виховної роботи в школі» (Заліщицький РВНО) [16, арк. 5]; «Виховання радянського патріотизму на уроках природознавства» (Скалатський РВНО, 10.03.45) [16, арк. 8] тощо. В окремих районах, наприклад Бережанському, з учителями проводилися наради і надавалися «настанови, як готувати матеріали і письмові доповіді» [4, арк. 4]. Під час кущових нарад, як правило, проводилися з участю працівників методкабінетів,



розглядалися не тільки питання організації методичної роботи в школах, а також обов'язково й питання виховання радянського патріотизму [15, арк. 4].

Отже, після звільнення з-під німецької окупації на території Тернопільської області розпочалося відновлення мережі закладів освіти, налагодження навчально-виховного процесу з дотриманням вимог навчальних планів і програм радянської школи. Упродовж 1944–1945 рр. відбувалася повна уніфікація системи народної освіти за прийнятими у СРСР стандартами [5, с. 10].

Швидкого вирішення вимагали проблеми забезпечення закладів освіти кваліфікованими вчительськими кадрами та підручниками з більшості навчальних предметів. Ці проблеми однаково гострими були як для початкової школи, так і семирічних та середніх шкіл. ТОІУУ спільно з РПК організували та забезпечували методичний супровід з усіх навчальних предметів для вчителів закладів освіти, укладали методичні рекомендації та інструкції з питань організації повторення та проведення перевідних і випускних екзаменів, дбали про підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів на спеціальних курсах при інституті та шляхом організації різноманітних методичних заходів: педагогічних обласних, районних та кущових нарад і конференцій, забезпечували поточне консультування тощо.

У 1944–1945 рр. ідеологічний тиск із боку автократичного сталінського режиму ще не набув сили довоєнних років, і це помітно за змістом навчальних програм та інструктивних/методичних матеріалів щодо підготовки перевідних і випускних екзаменів, про що йшлося вище.

Проте у 1946–1953 рр. у СРСР уже набула потужного розмаху боротьба з т. зв. «українським буржуазним націоналізмом». У 1946 р. було прийнято низку постанов ЦК ВКП(б): «Про журнали «Звезда» і «Ленинград», «Про репертуар драматичних театрів і заходи щодо його поліпшення», «Про кінофільм «Большая жизнь» та відповідні постанови ЦК КП(б)У, а ще й відповідні роз'яснення та уточнення щодо них (постанов) у серії статей всесоюзних та всеукраїнських центральних газет [5, с. 21]. У серпні 1946 р. в газеті «Культура и жизнь» – органі Управління пропаганди і агітації ЦК ВКП (б) з'явилася стаття «Виправити помилки у висвітленні деяких питань історії України», автор якої закликав піддати ґрунтовній критиці концепцію М. Грушевського та «всілякі спроби ревізувати марксистсько-ленінське вчення з національного питання» і вимагав посилити ідейно-політичне виховання кадрів інтелігенції [5, с. 22].

Тож і на сферу народної освіти чинився серйозний ідеологічний тиск, що позначилося й на тематиці виступів на різноманітних методичних заходах, критеріях оцінки роботи педагогічних колективів, змісті рекомендацій щодо проведення уроків та іспитів з історії, географії, української та російської мов і літератур тощо. Відповідно до методичних рекомендацій, частина вчителів одразу заповзялися виховувати учнівську молодь «по-новому». Типовий приклад цього наводиться у дослідженні С. Сворака: в іспитові білети з української літератури для учнів дев'ятого класу (викладач В. Замора) СШ № 3 м. Тернополя не були внесені біографії українських геніїв літератури Т. Шевченка та І. Франка. І лише в одному з білетів вимагалось знання біографії українських поетів чи письменників, виключно П. Грабовського [2, с. 24].

**Висновки.** Отже, після звільнення з-під німецької окупації на території Тернопільської області розпочалося відновлення мережі закладів освіти, налагодження навчально-виховного процесу з дотриманням вимог навчальних планів і програм радянської школи. Упродовж 1944–1945 рр. відбувалася повна уніфікація системи народної освіти за прийнятими у СРСР стандартами [5, с. 10]. У 1945–1946 та наступні роки суттєво посилюється ідеологічний складник навчально-виховного процесу в школі.

Гострими були проблеми підготовки будівель, приміщень для проведення занять зі школярами та їх забезпечення шкільними партами, столами й стільцями для вчителів, класними

дошками. Швидкого вирішення вимагали проблеми забезпечення закладів освіти кваліфікованими вчительськими та керівними кадрами. Нагальною потребою було забезпечення підручниками та дидактичними матеріалами з більшості навчальних предметів. Усі означені проблеми однаково гострими були як для початкової школи, так і для семирічних та середніх шкіл.

ТОІУУ спільно з РПК організували та забезпечували методичний супровід з усіх навчальних предметів для вчителів закладів освіти, укладали методичні рекомендації та інструкції з питань організації повторення та проведення перевідних і випускних екзаменів, дбали про підвищення кваліфікації педагогічних та керівних кадрів на спеціальних курсах при інституті й шляхом організації різноманітних методичних заходів: педагогічних обласних, районних та куштових нарад і конференцій, забезпечували поточне консультування тощо.

В ідеологічному запалі та запопадливості представники місцевих органів державного управління в Тернопільській області часто у різних проблемах освітньої сфери звинувачували «німецько-українських» та «німецько-фашистських» націоналістів.

У відновленні та налагодженні радянської системи освіти в Тернопільській області у 1944–1946 рр. свою роль відіграла й діяльність нечисельного, проте активного у своїй справі, колективу ТОІУУ та методичної мережі.

### Література

1. Історія міст і сіл УРСР : у 26 т. Т. XIX: Тернопільська область / С.П. Нечай (гол. редкол.). Київ : Інститут історії АН УРСР, 1973. 640 с.
2. Сворак С.Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 28–42.
3. Сворак С.Д. Освіта в західноукраїнському регіоні в 1944–1964 роках. (Деякі аспекти історії, політики, педагогіки). Київ : Правда Ярославичів, 1998. 38 с.
4. Сворак С.Д. Становлення радянської системи освіти в Західному регіоні України: традиції і проблеми. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 43 с.
5. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1: 1939–1953. Київ : Наукова думка, 1995. 744 с.
6. Старжець В.І. Становище педагогічних кадрів західноукраїнських шкіл у післявоєнний період (1944–1953 рр.). *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 21–22 квітня 2017 р. : у 3-х ч. Херсон : Гельветика, 2017. Ч. 2. С. 23–26.
7. Мартинів М.А. Особливості кадрової політики радянської влади у системі перепідготовки учительських кадрів у Тернопільській області в повоєнний період. П'яті Геретівські читання : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль : ТОКППО, 2021. С. 167–170.
8. Мартинів М.А. Кадровий потенціал Тернопільського інституту удосконалення вчителів 1950–1960-х рр. *Сьомі Геретівські читання* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль : ТОКППО, 2023. С. 210–216.
9. Мартинів М.А. Організація і проведення курсів підвищення кваліфікації педагогів у Тернопільській області (1948 р.). *Шості Геретівські читання* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. ТОКППО, 2022. С. 191–197.
10. Петровський О.М. Історія та актуальні питання розвитку Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. *Неперервна освіта: здобутки, проблеми, перспективи* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль, 2020. С. 12–14.
11. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 4.
12. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 28.
13. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1.
14. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 77.
15. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 8.

16. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 45.
17. Держархів Тернопільської області Ф. 2062. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 25.

### References

1. Istoriiia mist i sil URSS: V 26 th. T. XIX (1973): Ternopil'ska oblast. [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: In 26 tg. ]. / Nechai S. P. (holova redkol.). Kyiv: Instytut istorii AN URSS, 640 s [in Ukrainian].
2. Svorak, S.D. (1997). Osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh u povoiennyi period. [Education in Western Ukraine in the post-war period]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 2. S. 28–42 [in Ukrainian].
3. Svorak, S.D. (1998). Osvita v zakhidnoukrainskomu rehioni v 1944–1964 rokakh. (Deiaki aspekty istorii, polityky, pedahohiky). [Education in the Western Ukrainian region in 1944–1964. (Some aspects of history, politics, pedagogy)]. K.: Pravda Yaroslavychiv, 38 s. [in Ukrainian].
4. Svorak, S.D. (1998) Stanovlennia radianskoï systemy osvity v Zakhidnomu rehioni Ukrainy: tradytsii i problemy. [The formation of the Soviet education system in the Western region of Ukraine: traditions and problems]. K.: Pravda Yaroslavychiv, 43 s. [in Ukrainian].
5. Kulturne zhyttia v Ukraini. (1995). Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. T.1: 1939–1953. [Cultural life in Ukraine. Western lands. Documents and materials. T. 1: 1939–1953]. Kyiv: “Naukova dumka”, 744 s. [in Ukrainian].
6. Starzhets, V.I. (2017). Stanovyshche pedahohichnykh kadriv zakhidnoukrainskykh shkil v pisliavoiennyi period (1944–1953 rr.). [The situation of pedagogical personnel of Western Ukrainian schools in the post-war period (1944–1953)]. *Innovatsiinyi rozvytok nauky novoho tysiacholittia. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Uzhhorod, 21–22 kvitnia 2017 roku). U 3-kh chastynakh. Kherson : Vydavnychiy dim “Helvetyka”, Ch. 2. S. 23–26 [in Ukrainian].*
7. Martyniv, M. A. (2021). Osoblyvosti kadrovoi polityky radianskoï vlady u systemi perepidhotovky uchytelskykh kadriv u Ternopil'skii oblasti v povoiennyi period. [Features of the personnel policy of the Soviet government in the system of retraining of teachers in the system of retraining of teachers in the Ternopil region in the post-war period.]. *Piati Geretivski chytannia: zb. materialiv Vseukrainskoï naukovo-praktychnoi konferentsii. Ternopil: TOKIPPO, S. 167–170 [in Ukrainian].*
8. Martyniv, M.A. (2023). Kadrovyi potentsial Ternopil'skoho instytutu udoskonalennia vchyteliv 1950–1960-kh rr. [Personnel potential of the Ternopil Institute for Advanced Training of Teachers of the 1950–1960 s.]. *Somi Geretivski chytannia: zb. materialiv Vseukrainskoï naukovo-praktychnoi konferentsii. Ternopil: TOKIPPO, S. 210–216 [in Ukrainian].*
9. Martyniv, M.A. (2022). Orhanizatsiia i provedennia kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv u Ternopil'skii oblasti (1948 r.). [Organization and conduct of advanced training courses for teachers in the Ternopil region (1948).]. *Shosti Geretivski chytannia: zb. materialiv Vseukrainskoï naukovo-praktychnoi konferentsii. TOKIPPO, S. 191–197 [in Ukrainian].*
10. Petrovskiy, O.M. (2020). Istoriiia ta aktualni pytannia rozvytku Ternopil'skoho oblasnoho komunalnoho instytutu pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity. [History and current issues of development of the Ternopil Regional Communal Institute of Postgraduate Pedagogical Education]. *Neperervna osvita: zdobutky, problemy, perspektyvy: zb. materialiv Vseukrainskoï naukovo-praktychnoi konferentsii Ternopil'skoho oblasnoho komunalnoho instytutu pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity. Ternopil, S. 12–14 [in Ukrainian].*
11. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 12 Ark. 4.
12. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 2. Ark. 28.
13. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 5. Ark. 1.
14. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 10. Ark. 77.
15. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 18. Ark.8.
16. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 11. Ark. 45.
17. Derzharkhiv Ternopil'skoï oblasti [State archive of Ternopil region] F. 2062. Op. 1. Spr. 17. Ark. 25.

УДК 94 (439)«1920/1944»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.10>**Леррі РОНАЙ**

доктор філософії у галузі знань «історія та археологія»,  
асистент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції  
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»  
вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна 88000 [lerri.ronai@uzhnu.edu.ua](mailto:lerri.ronai@uzhnu.edu.ua)

**Lerri RONAI**

Ph.D. in history and archeology,  
Assistant at the Department of Hungarian History and European Integration Uzhhorod National University  
University Street 14, Uzhhorod, Ukraine 88000 [lerri.ronai@uzhnu.edu.ua](mailto:lerri.ronai@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3482-9656>**СТАНОВЛЕННЯ УГОРСЬКОЇ РЕФОРМАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ  
У ЧАСИ ПРАВЛІННЯ М. ГОРТІ**

**Анотація.** *Мета дослідження* – здійснити аналіз становлення Угорської реформатської церкви та її діяльності у часи регентства М. Горті. **Методологія дослідження** становить як загальнонаукові, так і спеціальні методи, поєднання принципів логічного, історичного, компаративного підходів. Базується на системному, історичному, аналітичному, герменевтичному методах. **Наукова новизна** полягає у розробленні комплексного підходу до дослідження головних етапів становлення та поширення реформації в Угорщині на рубежі XVI–XVII ст., відносин у досліджуваний період між протестантськими церквами, зокрема Угорською реформатською церквою та Католицькою церквою, з одного боку, та Угорською державою і суспільством – з іншого. Автор уперше вводить у науковий обіг архівні документи та характеризує праці угорських істориків.

**Висновки.** Автор публікації встановлює, що Угорська реформатська церква після втілення у життя умов Трианонського мирного договору, суттєво втративши сфери впливу як у територіальному аспекті так, відповідно, й у кількості єпархій, церковних громад, служителів Церкви, шкіль, учителів, учнів тощо, активно шукала можливості для відновлення і розгортання суспільно корисної діяльності в нових післявоєнних умовах, вибудовуючи її теологічні засади переважно на основі кальвінізму. Дослідження становлення Угорської реформатської церкви та її діяльності у часи регентства М. Горті дає можливість з'ясувати, що, незважаючи на прийняту XX статтю закону 1848 р. про рівність і взаємність між усталеними релігійними конфесіями, Католицька церква залишала за собою виняткову позицію по відношенню до реформації. Це неминуче породжувало виникнення конфліктів між двома історичними церквами, однак, незважаючи на міжконфесійні суперечки в епоху регентства М. Горті, лідери як Католицької, так і протестантських, зокрема і Реформатської, церков наголювали на готовності створення та підтримки міжконфесійного, релігійного миру.

**Ключові слова:** Угорщина, держава, Реформатська церква, політика, релігійні конфесії, Церква, католицизм, протестантизм, антисемітизм.

**FORMATION OF THE HUNGARIAN REFORMED CHURCH AND ITS ACTIVITIES  
DURING THEREIGN OF M. HORTHY**

**Abstract.** *The purpose of the study* Objective is to analyze the formation of the Hungarian Reformed Church and its activities during the regency of M. Horthy.

**The Research Methodology** consists of both general scientific and special methods, a combination of the principles of logical, historical, and comparative approaches. It based on systematic, historical, analytical, hermeneutic methods. **The scientific novelty** consists in the development of a comprehensive approach to the study of the main stages of the formation and spread of the Reformation in Hungary at the turn of the XVI-XVII centuries, relations between the Protestant churches, in particular the Hungarian Reformed Church and the Catholic Church, on the one hand, and the Hungarian state and society – on the another. For the first time, the author introduces archival documents into scientific circulation and characterizes the works of Hun-

garian historians. **Conclusions** The author of the publication establishes that after the implementation of the Trianon Peace Treaty, the Hungarian Reformed Church, having significantly lost spheres of influence, both in the territorial aspect and, accordingly, in the number of dioceses, church communities, church ministers, schools, teachers, students, etc., actively sought opportunities for the restoration and deployment of socially useful activities in the new post-war conditions, building its theological foundations mainly on the basis of Calvinism. The study of the formation of the Hungarian Reformed Church and its activities during the regency of M. Horthy makes it possible to find out that despite the adoption of Article XX of the 1848 law on equality and reciprocity between established religious denominations, the Catholic Church retained an exceptional position in relation to the Reformation. It inevitably gave rise to conflicts between the two historical churches, however, despite the inter-confessional disputes during the regency of M. Horthy, the leaders of both Catholic and Protestant, in particular, Reformed churches emphasized the readiness to create and support inter-confessional, religious peace.

**Key words:** Hungary, state, Reformed Church, policy, contradictions between confessions, church, Catholicism, Protestantism, antisemitism.

**Постановка проблеми.** Автор свідомий щодо того, що стаття досліджує тільки найважливіші аспекти формування і становлення Угорської реформатської церкви та охоплює обмежений період її діяльності. Дослідження та аналіз проблематики відносин між Угорською державою та традиційними церквами, зокрема Реформатською церквою, є важливими для розуміння того, що, незважаючи на прийняту XX статтю закону 1848 р. про рівність і взаємність між усталеними релігійними конфесіями: Римо-католицькою, Євангельською, Реформатською та Унітарною церквами, в епоху правління М. Горті у суспільному, громадському та культурному середовищі угорського суспільства спостерігалася домінантність Католицької церкви. Нерівність у розподілі фінансування з державного бюджету на церковні та освітні потреби, в участі у соціальній та політичній сферах життя призводила до постійних конфліктів між католиками та реформатами. Однак дослідження даної проблематики дає можливість зробити висновок, що у період регентства М. Горті держава та історичні церкви, зокрема Реформатська, значною мірою гармонійно співіснували, посилюючи й доповнюючи одна одну, діючи за принципом: зміцнення церкви сприяє зміцненню державності.

**Аналіз основних досліджень і публікацій.** Дослідження питання становлення Угорської реформатської церкви та її діяльності у часи регентства М. Горті вимагає детального опрацювання архівних матеріалів, наукових праць учених-релігієзнавців, очільників релігійних громад, єпископів тощо. Вивченню та аналізу становлення Угорської реформатської церкви та її діяльності в часи правління М. Горті присвячено наукові дослідження зарубіжних учених. Серед них: А. Берецкі, М. Бучаї, І. Конья, Л. Равас, І. Ромшіч, К. Товт та ін.

**Мета статті.** Метою статті є дослідження становлення Угорської реформатської церкви та аналіз її діяльності в часи правління М. Горті.

**Виклад основного матеріалу.** Початком діяльності Угорської реформатської церкви можна вважати 1567 р., коли в м. Дебрецен загальне зібрання представників реформатських єпархій та округів – Синод прийняв Другий Гельветський символ віри. Слід зазначити, що сформовані п'ять реформатських церковних округів були фактично розкидані на території Угорщини, яка на той період була поділена на три частини. Угорським реформаторам доводилося постійно боротися за релігійну рівноправність. Правляча Римо-католицька церква використовувала всі адміністративні засоби, щоб ускладнити життя протестантів. Нарешті, прийнята XX стаття закону 1848 р. зазначила, що в Угорщині немає домінуючої релігії, існує рівність і взаємність між усталеними релігійними конфесіями: Римо-католицькою, Євангельською, Реформатською та Унітарною церквами, а їхні церковні та шкільні витрати мають покриватися державними коштами. Проте законодавці не вирішували питання щодо секуляризації католицького церковного майна. Отже, у фінансовому плані нерівність між конфесіями зберігалася [1, р. 80].

Із цієї причини в епоху Горті протестанти постійно тримали на порядку денному питання реалізації XX статті закону 1848 р. Вони вважали, що перебувають у гіршому становищі порівняно з католиками у розподілі фінансування з державного бюджету на церковні та освітні потреби, оскільки влада під час визначення державної допомоги не враховує майнову перевагу Католицької церкви. LIII стаття закону 1848 р. підтвердила взаємність між прийнятими християнськими громадами та надала можливість і регулювала шляхи переходу вірників з однієї конфесії в іншу. Чітко було прописано механізм укладання змішаних шлюбів. Шлюб мав укладатися у присутності священників обох конфесій і, таким чином, уважався законним. Статтею LIII закону 1848 р. визначалося, що хлопчики, які народилися у такому шлюбі, мали наслідувати віросповідання батька, а дівчата – матері. Громадянам, які перебували в армії, державних громадських установах, лікарнях гарантувалася душпастирська опіка відповідно до віросповідання. Закон дозволяв на цвинтарях ховати представників різних церковних конфесій та забороняв перешкоджати у цьому.

Такі регулювання відповідали інтересам протестантів, однак у деяких питаннях вони суперечили існуючим канонам Католицької церкви. Зокрема, католицькі священники не бажали дотримуватися розділів про змішані шлюби, віросповідання дітей, народжених у таких шлюбах. У період правління М. Горті ці питання залишалися головною причиною конфліктів між вірними послідовниками Католицької церкви та прихильниками Реформації. Нерідко порушували LIII статтю закону 1848 р., до прикладу, у роки між двома світовими війнами; траплялося, що пацієнти лікарень не мали можливості отримати духовну підтримку (опіку) від душпастирів своєї конфесії або на цвинтарях окремих конфесій не дозволяли ховати померлих, які належали до іншої релігії. Протестанти більше скаржилися на такі зловживання, однак час від часу із цього приводу виникали також і католицькі нарікання.

Зауважимо, що Реформатська церква зберегла свій правовий статус незмінним навіть за часів регентства М. Горті. Однією з багатьох переваг цього було те, що, окрім можливості вільного функціонування, вона мала велику внутрішню незалежність. Реформатська церква користувалася законними підставами і важелями для збору церковних податків, у разі виконання своїх дисциплінарних рішень могла скористатися допомогою правоохоронних органів. Вона отримувала державну та муніципальну допомогу. Їхні школи фінансово підтримував уряд. Їхні вчителі релігії отримували винагороду з державних джерел, оскільки викладали релігієзнавство в школах за офіційною державною програмою. До цього слід додати той факт, що в армії тріанонської Угорщині реформати мали можливість забезпечити душпастирською опікою своїх вірників, що служили у збройних силах, за допомогою своїх військових, а пізніше польових капеланів, які працювали в армії.

XXII стаття закону 1926 р. та XXX закону 1929 р. гарантували визначену кількість місць у Верхній палаті; те ж саме стосувалося й участі у загальних зборах комітетів. XXVII стаття закону 1940 р. збільшила кількість делегованих у Верхню палату представників Католицької, Реформатської та Євангельської церков. Останні факти доводять, що три найважливіші історичні християнські конфесії не тільки зберегли свій великий вплив у роки після 1919 р., а й посилили його порівняно з періодом дуалізму [2, р. 94].

Однак для розуміння реального стану речей зауважимо, що, незважаючи на те що в епоху М. Горті всі християнські конфесії юридично були абсолютно рівними, насправді католицизм у багатьох аспектах зберіг свої попередні виняткові позиції. Йдеться про величезні земельні володіння, які в економічній сфері становили серйозну перевагу відповідно до реформатських громад. Про посилений католицький вплив на виконавчу владу свідчить той факт, що відповідно до правових норм, які базуються на історично сформованих звичаях, чинним міністром із питань релігії та народної освіти міг бути тільки представник Католицької віри, який активно

брав участь у житті католицької громади. У 1920 р. угорський уряд установив дипломатичні відносини зі Святим апостольським престолом. Із цього часу у Будапешті працював папський нунцій, а у Ватикані послі Святого Престолу представляли Угорське Королівство [3, р. 142]. Цей факт ще більше зміцнив привілейовану позицію Католицької церкви по відношенню до Реформатської. У соціальній та політичній сферах виняткова позиція Католицької церкви проявлялася, до прикладу, на державних, військових, місцевих, громадських урочистостях, де провідну роль відігравали католицькі церковні особи. Звичайно, на такі події отримували запрошення і пастори-реформати, однак проблеми виникали тоді, коли реформатським та католицьким священнослужителям необхідно було разом виконувати літургійні дії. У таких випадках католицькі священники відмовлялися служити літургію, посилаючись на церковні канони, які забороняють спільне служіння з представниками інших конфесій. Це призвело до того, що на всі державні урочистості запрошували виключно представників католицького кліру.

Офіційні відносини Реформатської церкви і держави періоду правління М. Горті здійснювалися значною мірою через Міністерство релігії та народної освіти. Другий відділ Міністерства культури займався справами Реформатської та Грецької церков й іншими некатолицькими громадами. Керівниками цього відділу у 1919–1945 рр. призначали службовців реформатської та євангельської віри. Держсекретарями при міністрах зазначеного міністерства служили представники католицизму та реформації. У 1923–1928 рр. діяв відділ I/В та II/В. Перший керував душпастирською діяльністю серед католиків Угорської королівської нацгвардії, другий – серед реформатів (протестантів). Таким чином, у цей період військове капеланство формально знаходилося під контролем Міністерства релігії та народної освіти. А до 1923 р. та після 1928 р. військове капеланство підпорядковувалося Міністерству оборони. Звісно, Міністерство оборони й у період між 1923–1928 рр. відігравало важливу керуючу функцію у цій сфері [4, р. 190].

Важливо згадати і про Протестантську спільну комісію, яка була створена між Реформатською та Євангельською церквами у листопаді 1892 р. з метою захисту своїх інтересів. Комісія працювала й упродовж правління М. Горті. На порядок денний виносилися та обговорювалися усі суспільні явища які, на думку членів комісії, слугували не на користь двом вагомим угорським течіям реформації. Переважно йшлося про суперечності між Католицькою церквою та протестантськими конфесіями. У разі консенсусу комісія зверталася до відповідних державних органів, зазвичай найчастіше до Міністерства релігії та народної освіти, надсилаючи меморандуми, і, таким чином, висловлювала свій протест та просила вирішення вказаних проблем. Серед широкого кола суперечливих питань комісія виносила на розгляд Міністерства проблеми, пов'язані, насамперед, із проблемами, що виникали внаслідок змішаних шлюбів; із вибором віросповідання дітям, які народилися у змішаних шлюбах, тощо.

Незважаючи на час від часу виникаючі міжконфесійні суперечки в епоху регентства М. Горті, лідери як Католицької, так і протестантських, зокрема і Реформатської, церков наголювали на готовності створення та підтримки міжконфесійного, релігійного миру. До таких принципових висловлювань представників двох головних угорських релігійних течій спонукало, окрім розуміння, що реально у релігійному плані угорське населення має змішаний характер, ще й певні реальні політичні міркування. Адже Католицька церква, прихильниками якої було близько двох третин населення, не могла повністю ігнорувати інтереси та думки реформатських релігійних громад, які становили понад чверть угорських громадян. Однак при цьому реформати й євангелісти також не могли забувати про серйозний вплив вітчизняного католицизму на населення країни і його більш вигідне становище у багатьох позиціях порівняно з протестантами. Разом із тим керівництво держави надавало великого значення забезпеченню мирних стосунків між християнськими конфесіями. Представники політичної еліти Угорщини вважали це необхідною умовою для функціонування системи, яка визначала себе як

християнську та національну. Усі чинні уряди Угорщини наголошували на важливості захисту єдності угорського народу, й історичні церкви також не могли поставити під сумнів необхідність такої соціальної єдності. Тому в період правління М. Горті на рівні святкових, урочистих висловлювань та резолюцій як послідовники вчення Реформації, так і вірні Риму церковні особи висловлювали свою прихильність до міжконфесійного миру [5, р. 88].

Поширення Реформації, іншими словами, кальвінізму, в Угорщині відбувалося одночасно з розколом країни на три частини та вічною боротьбою за фортеці та території. Початком заснування Угорської реформатської церкви вважається прийняття у м. Дебрецен у 1567 р. Синодом Другого Гельветського символу віри. Зазначимо, що на рубежі XVI–XVII ст. Угорщина була країною з протестантською більшістю, однак цей стан був порушений єзуїтською контрреформацією, яка об'єдналася із владними прагненнями Дому Габсбургів. Оскільки процес «рекатолизації» в Угорщині був пов'язаний із централізаційними зусиллями Габсбургів, тому всі угорські національно-визвольні перегони були пов'язані з вимогою вільного сповідання релігії. Під час Угорської революції 1848–1849 рр. за незалежність Угорщини від Габсбургів протестантські церкви однозначно підтримували справу демократичних перетворень. Реформатський церковний округ Дунамеллек закликав своїх пасторів узяти активну участь у боротьбі за свободу. 14 квітня 1849 р. євангеліст Лайош Кошут у Великій церкві Дебрецена оголосив Декларацію незалежності.

У роки після придушення Угорської революції Реформатська та інші протестантські церкви, вочевидь, постраждали найбільше, оскільки австрійська влада вважала їх одними з головних стовпів національного повстання. Конституційна свобода Угорщини була відновлена Компромісною угодою 1867 р., і внутрішня свобода Реформатської церкви також була поступово відновлена. Так, об'єднання у єдину Реформатську церкву Угорщини (Magyarországi Református Egyház) відбулося у 1881 р. шляхом скликання у м. Дебрецен 31 жовтня Синоду, який затвердив церковний статут, організаційну структуру Церкви та заснував громадський фонд *Domestica* [6, р. 18–22].

Важливо зазначити, що Дебреценський синод не змінив ані принципів церковного уставу, ані організаційних форм, що склалися впродовж історії Церкви; Синод ці форми не змінив, натомість узагальнив правові звичаї. У принципі Синод прописав, що Угорська реформатська церква керується за «системою синоду-пресвітерів». Це організація, яка об'єднує місцеві громади (парафії), єпархії та церковні округи в національну церкву методом управління один над одним, що означає нагляд один над одним, починаючи від самого низу – місцевих громад (парафії), до самого верху – Синоду. Парафія – це об'єднання членів Церкви, що проживають на певній території, організована відповідно до церковного законодавства, – найменша церковна адміністративна одиниця. Її основним органом є збори виборців (Загальні збори), яку очолює духовний пастор, який обирається Загальними зборами, на чолі з пастором і світським куратором (опікуном). Єпархія – це об'єднання кількох парафій із метою церковного управління та керування, головним органом якої є також Загальні збори на чолі з настоятелем та (світським) опікуном. Об'єднання кількох єпархій у вищий орган із метою церковного управління та керування називається суперінтенденцією, вищим органом якої є Загальні збори на чолі з єпископом (суперінтендантом) та єпархіальним (світським) наглядачем. Члени пресвітерії обираються безпосередньо з членів громади, відповідно до виборчих списків, членів громади, а члени вищих церковних органів обираються пресвітерами. За винятком пресвітерів усі церковні органи управління, включаючи президії, складаються з рівної кількості пастирських і світських (не пастирських) членів. Діє так званий «Принцип паритету». Під час голосування діє принцип більшості.

Розвиток громадянського суспільства наприкінці XIX ст. приніс із собою явище формалізації релігійного життя. Соціальне розшарування, яке супроводжувалося інтенсивною



індустріалізацією, вимагало нових форм церковного життя: ліберальний теологічний напрям, що розвивався, не був придатним для того, щоб суто за допомогою Євангелія об'єднати частину населення, яке відірвалося від традиційних селянських громад і переселилося із села до міста. У 1870–1871 рр. протестантська спільнота вже відчула дещо із цього негативного процесу та забажала «оновлення», але наголос зробила на релігійній моралі, а не на глибокій вірі, «на внутрішньому спілкуванні людей з Ісусом Христом». Шотландські та німецькі релігійні компанії також намагалися працювати в Угорщині, й не безрезультатно. Завдяки діяльності Аладара Сабо (Szabó Aladár) та його «Кола», у 1880-х роках починається так званий рух внутрішніх місій (недільні школи, Християнське молодіжне об'єднання КІЕ, Об'єднання Лорантфі Жужанни (Lorántffy Zsuzsanna), Об'єднання «Бетанія» (“Bethánia”), Угорське євангелістське християнське студентське об'єднання MEKDSz та ін. [7, р. 205].

Однак ці явища не торкнулися церковного керівництва та значної частини її священнослужителів. Вони відчували себе фінансово забезпеченими і були більше зайняті церковно-політичними питаннями. Знову загострилися протиріччя між Римо-католицькою і Протестантською церквами. Тому, щоб досягти «досконалої рівності та взаємності між релігійними конфесіями», у 1908 р. було створено Національну асоціацію релігійної рівності під головуванням Йозефа Дегенфельда (József Degenfeld) та заступника голови Мігаля Жілінського (Zsilinszky Mihály). Тим часом Реформатська церква, як й інші церкви, навіть «ідеологічно» не була підготовлена до необхідних змін. Економічні, соціальні, політичні питання, проблеми та рухи, за невеликим винятком, не цікавили ані церковних лідерів, ані ширшу церковну спільноту: утворений порядок справ уважався вічним. Існував тонкий вузький «елітний» шар – так звані проповідники «культурного протестантизму», який міг йти в ногу з інтелектуальним життям своїх іноземних однодумців, зокрема німців, проте навіть більшість із них не дійшла до практичних висновків, а на широкі маси протестантська культура не могла вплинути.

Слід зазначити, що все ж згодом церковне життя отримало новий імпульс у вигляді внутрішньої місійної діяльності, що почала діяти за англійським і німецьким зразками. Біблійні гуртки, особиста духовна опіка та інституційна підтримка пригноблених суспільством разом сформували стовпи цього нового стилю церковної роботи. У 1910 р. при Реформатській церкві у п'яти церковних округах проживало 2 620 000 реформатів, у 2 026 церковних громадах служило 2 062 пастори, 454 викладача та 2 965 учителів.

Унаслідок післявоєнної кризи, а згодом і умов Тріанонського мирного договору, із 57 епархій Угорської реформатської церкви залишилися повними тільки 19, а 10 – усіченими. Церковні громади з 2 086 зменшилися до 1010, а кількість служителів зменшилася з 2 063 до 1 035 осіб. Із 1 753 початкових народних шкіл у країні залишилося 1 118, а з 3 215 учителів залишилося 2 252. Залишилася єдина цивільна школа для хлопчиків, 8 із 9 горожанських дівочих шкіл (із 63 викладачів 55), із 3 учительських шкіл – 2 (замість 33 учителів – 22), із 7 учительських шкіл лишилося 3 (замість 47 учителів – 25), із 27 гімназій – 18 (замість 418 викладачів – 274), залишилися із 6 жіночих середніх шкіл 3 (замість 51 учителя – 44). Виходячи з кризового стану, найважливішим питанням церковної політики був пошук можливостей для відновлення та розгортання діяльності Реформатської церкви [5, р. 48].

Політичні зміни не призвели до втрати актуальності реформ і змін, визначених раніше, однак поки що на перший план вийшло питання консолідації. На початку 1920-х років реформатськими пасторами була сформована ідея про те, що під час обґрунтування основ відновлення Церкви слід особливо зважати на принципи, знайдені в кальвінізмі як у найбільш прийнятному для угорського реформатства історичному типі християнства. Саме з метою широкого пропагування ідей кальвінізму теолог Єно Шебештен (Sebestyén Jenő) 4 квітня 1920 р. випустив перший номер тижневика «Кальвіністський огляд». Також слід згадати і про створене у цей

час «Пецельське Коло», яке було створено реформатськими пасторами, які були переконані, що духовне і матеріальне зміцнення парафій Реформатської церкви є справою життя як для самої Церкви, так і для країни загалом. «Коло» не стало якоюсь сталою організацією: його члени служили у різних куточках країни, однак пастирі підтримували зв'язок між собою, повідомляли про свої потреби і проблеми, взаємно молилися один за одного та за спільне служіння Церкві. Члени «Кола» обрали керівництво в особі пасторів Шандора Цегледі (Czeglédi Sándor), Дьюли Форгача (Forgács Gyula), Ендре Каєля (Kájel Endre), Мартона Матіша (Mátis Márton) та Гези Такаро (Takaró Géza). У такому ж дусі, як і «Коло», було сформовано декілька груп у межах країни, а пастори передавали необхідну інформацію про її діяльність за межі країни. Так, наприклад, за ініціативи пастора з Клівленда Шандора Товта (Tóth Sándor) в Америці на таких самих принципах було створено «Коло Бетешда» (Bethesda Kör), яке вело активну діяльність серед проживаючих там угорських реформатських вірників.

Однак нам слід звернути увагу, що на початку 1920-х років почалися активні спроби розгорнути «рух відродження» за оновлення Реформатської церкви. Одним із головних напрямів стала «асоціаційна», «міжконфесійна», «загальнохристиянська» лінія. Іншим напрямом був надто сильний конфесійний, так званий «історичний кальвінізм». Деся між цими двома напрямками знаходилося «Пецельське Коло», яке починалося з «Кальвіністського огляду», але згодом відійшло від нього [8, р. 258].

11 липня 1921 р. в м. Шіюфок (Siófok) на релігійних засадах було засновано Союз угорських студентів-реформатів – Soli Deo Gloria (SDG), метою якого було «виховання такого свідомого і стійкого угорського суспільства, яке за принципами та за величчю Ісуса Христа, відповідно до глибини та перетворюючої сили кальвіністського світогляду, бажає служити на славу Богу у сучасному світі. Заради розбудови самосвідомого національного життя, Союз боротиметься за зміцнення потужного місіонерського духу й діяльності Матері-Церкви, особливо в житті прийдешніх поколінь».

Історичний кальвінізм, який ґрунтувався певною мірою на ранній голландській моделі, намагався також реалізувати політичну проєкцію кальвіністського світогляду. Із цією метою був заснований у Будапешті 2 лютого 1920 р. Кальвіністський політичний союз під керівництвом Аладара Сілаші (Szilassy Aladár), співголови, адвоката Лайоша Шомоді (Somogyi Lajos) та секретаря Єне Шебештьєна (Sebestyén Jenő). Метою Союзу було «політичне виховання угорського реформатського народу, пропагування та пояснення християнських політичних принципів кальвінізму, освітлення актуальних особливих питань із точки зору кальвінізму та політична організація угорської реформатської спільноти на християнській основі». Проте на практиці досягнуто було небагато. Можливо, останньою великою спробою цього напрямку було створення Товариства Яноша Кальвіна (Kálvin János Tarsaság) у 1936 р. Метою Товариства було сприяти реформуванню Угорської реформатської церкви в доктрині, організації та житті згідно з принципами чистого (біблійного) реформатського християнства, щоб його істини переважали в науковій теології та практичному церковному житті, у євангельській парафіяльній та внутрішній місіонерській праці, у соціальній роботі, а також на теренах усього угорського суспільного життя.

Вплив конфесійного «пробудження» випромінювався за межі новостворених кордонів країни. По суті, саме в такому дусі 9 серпня 1921 р. в місті Марошвече (Marosvécse) створився аналогічний «Пецельському Колу» так званий «Вечейський Союз», який, особливо після обрання Шандора Маккаї (Makkai Sándor) єпископом (1926), керував справою всієї єпархії [9, р. 370].

Історичний кальвінізм перебував у постійній боротьбі з внутрішніми місіонерськими групами, рухами, що сповідували міжконфесійні принципи, яких Єне Шебештьєн називав

«загальними християнами». Боротьба між різними течіями та об'єднаннями, які були слабо пов'язані з Реформатською церквою, але діяли у її складі, потребувала та поглинала занадто багато енергії.

Існувала також небезпека, що всі цінності історичної Церкви будуть перенесені в християнські об'єднання, а сама Церква залишиться лише порожнім, традиційним каркасом. Ласло Равас (Ravasz László) (з 1921 р. єпископ із м. Дунамеллек) розпізнав цю подвійну небезпеку вже в середині 1920-х років і проголосив, що внутрішня місія – це діяльність Церкви, а її становлення здійснюється за допомогою осіб та установ, відповідно до їх віросповідання. Він визначив, що внутрішнє місіонерство – це сплановане та повністю розвинене парафіяльне життя. Співробітники та євангелізатори міжконфесійної внутрішньої місії повинні завжди бути самосвідомими її членами, і знайдені та врятовані ними душі вони повинні завжди привезти до однієї з живих, історичних, конфесійних церков Ісуса Христа. Його відома програма стала крилатою фразою: «Церква має бути місіонеризована, а місія має бути оцерковнена». Ця програма також включала важливість турботи про розпорошене населення: оскільки значна частина угорського реформатського населення жила в розпорошених місцях, турбота та підтримка таких людей повинна стати справою всієї Угорської реформованої церкви [9, р. 371].

У 1930-х роках інтерес Реформатської церкви також звернувся до села, тим більше що на той час у селі проживало близько 80% її вірників. Реформатська преса та різноманітні церковні форуми також у дедалі більшій кількості статей, виступах та коментарях торкалися проблем сільських церковних громад, угорського села, соціального та культурного становища селянського суспільства. Керівництво Реформатської церкви від успішної діяльності сільських церковних громад очікувало її оновлення. Лідером у цьому напрямку можемо вважати Реформатський інститут у Шарошпотоку. До прикладу, для кращого пізнання та ознайомлення з угорським селом і створення там належних умов для служіння інститут у Шарошпотоку в 1931/32 навчальному році у першому семестрі свого академічного року започаткував сільський семінар під керівництвом професора Кальмана Уйсасі, метою якого було спонукання молодих випускників закладу до кращого служіння селу, особливо шляхом його культурного та соціального зміцнення, щоб село могло якнайкраще виконувати свою місію в житті Церкви і нації.

Реформатська церква відігравала значну роль у всіх сферах угорської культури та освіти. Її шкільна система охоплювала всю сферу освіти – від початкових народних шкіл до вищої освіти, незважаючи на наслідки Трианону. Утримання шкіл і підтримання належного рівня освіти вимагали значних зусиль та певних жертв, але Церква їх брала на себе. Найкращі представники Реформатської церкви – вихователі, освітяни та активні учасники наукового життя, усі, хто з релігійних переконань сумлінно працював і служив угорській культурі, намагалися відповідно до історичних традицій виховувати дітей у реформаторському дусі. Наприклад, у викладанні історії Угорщини та церковної історії керувалися ідеями національної, релігійної та культурної політики Іштвана Бочкаї, Габора Бетлена, Дьєрдя І. Ракоці; виховували у молоді пізнання і визнання справжніх цінностей; усупереч появі націоналістичних або запозичених із-за кордону расових ідеологій поширювали народно-національну культуру та прививали молодому поколінню повагу до неї [10, р. 178].

Навчальні заклади Реформатської церкви завжди були «школами для бідних»; у період М. Горті це виявлялося ще яскравіше. На засіданні 17 червня 1934 р. рада директорів Коллегіуму в Шарошпотоку вирішила забезпечити вступ до навчальних закладів талановитої молоді, яка за звичайних умов не могла б дозволити собі навчання. Із вересня 1935 р. вже вісім учнів Шарошпотока могли навчатися в гімназії. Упродовж 1941–1942 рр. ця ідея набула широкого поширення; до прикладу, реформатські гімназії Шарошпотока, Ходмезевашархея,

Надькереша, Мішкольца, Папа та Сегхалома розподілили серед 38 дітей, які пройшли вступні випробування. близько 14 000 пенгів.

У 1941 р. угорський уряд також визнав цінність такої ідеї та заснував Фонд захисту талантів. Письменники, вихідці з народу, зокрема і Моріц Жігмонд, також гаряче вітали цей рух, що виріс із реформатського ґрунту й поступово ставав загальнонаціональним. Однак ці заходи не вирішували проблеми доступності навчання для сільської молоді, й, виходячи із цього, угорський професор Сабо Золтан висловив думку про долучення сільської реформатської молоді до Коллегіуму. Так, базуючись на ідеї данського професора Грунтіґа та на досвіді діяльності різних молодіжних рухів, зокрема Християнського молодіжного об'єднання, у лютому 1936 р. в Шарошпотоку почали діяти перші курси народної школи. Завдячуючи широкому розголосу у пресі, така форма навчання набувала все більшої популярності, й по всій країні почали відкриватися народні школи, зокрема в Алшоньєкі (Alsónyék), Шаркезі (Sárköz), Сатмарекерітові (Szatmárökörítő), дівочі народні школи в Секельудворгелі (Székelyudvarhely), Моккфолві (Makkfalva), Мадяркопуші (Magyarkapu), Годмезевароші (Hódmezőváros), Шарбогарді (Sárbogárd), Гайдубесермені (Hajdúböszörmény) та Веспремі (Veszprém); пізніше були засновані постійні народні школи в Сотмарі (Szatmár), Кечкеметі (Kecskemét), Алшоньєкі (Alsónyék), Орошгазі (Orosháza), Ронафо (Rónafő) тощо. Значним успіхом можна вважати, що, наприклад, у 1941 р. курси народних шкіл відвідали 508 молодих мешканців із 300 сіл. Важливо зазначити, що в результаті неабиякої популярності серед сільської молоді рух народної школи вийшов за межі Реформатської церкви. Так, і інші конфесії (євангелісти, римо-католики) також започаткували діяльність подібних закладів [5, old. 93].

У 30-х роках правління М. Готрі вже всім стало зрозуміло, що невирішене питання великих маєтків та проблема мільйонів безземельних селян стають перешкодами для будь-якого розвитку держави і що доступ селянства до землі є основою та необхідною умовою угорського життя. Єпископ Ласло Равас у промові «Велика прірва» слушно характеризує тогочасний стан земельних справ у державі. Він говорить про те, що угорська земля непропорційно поділена між двома класами, які живуть за її (землі) рахунок, – це великі землевласники та робітники. Тисячі гольдів землі годують білим хлібом, навіть калачем своїх власників, а не годує або дуже чорним хлібом тих, хто потом і важкою роботою її обробляє. Він застерігає про небезпеку, яка криється у протистоянні цих двох класів. Реформатська церква неодноразово наголошувала на необхідності прийняття справедливої, й одночасно радикальної земельної реформи. Закликали до скасування великих маєтків, титулів та звань і наголошували на необхідності допомоги угорському селянству і робітникам у відстоюванні своїх прав.

Важливою сферою соціального служіння Реформатської церкви у період правління М. Готрі була виражена активність у захисті прав людини, яку можна згрупувати здебільшого навколо єврейського питання [11, р. 16].

Дискусії щодо становища угорського єврейства та антисемітизму в Угорщині слід розпочати з часу появи «єврейських законів». Заради правдивого висвітлення ставлення Реформатської церкви до цього питання ми не можемо оминати той факт, що реформатський єпископ Л. Равас у дійсності підтримав та проголосував у 1938 р. перший єврейський закон та і другий єврейський закон у 1939 р. Зазначимо, що за перший єврейський закон проголосували всі церковні члени Верхньої палати. Згодом багато істориків досліджували обставини, що призвели до таких рішень, та характеризували й оцінювали, до речі, зовсім не позитивно, причини прийнятих політичних позицій головних пасторів. До головних причин прийняття закону вони віднесли німецьку окупацію Австрії (Аншлюз 1938 р.) та масштабність і вагому участь євреїв, головним чином, в економічному, культурному та мистецькому житті країни. А. Берєцкі у своїй праці, опублікованій у 1945 р., так визначив мету закону,

яка, за його словами, полягала у тому, щоб уникнути загострення єврейського питання та для обеззброєння антисемітизму [12, р. 8–9].

Під час обговорення другого єврейського закону Л. Равас висунув заперечення проти закону, але після довгих перемовин усе ж проголосував за нього, оскільки незабаром мали відбутися вибори, націонал-соціалістична агітація вже тривала, й очікувалося, що ультраправі сили масово потраплять до парламенту. Ставки були великі. Якщо Верхня палата не прийме закон, то це могло б означати повалення прем'єр-міністра П. Телекі, а тоді Нижня палата прийняла б закон за допомогою власних голосів. Прем'єр-міністр особисто спілкувався про цю небезпеку з Л. Равасом та іншими церковними лідерами. У 1960 р. Л. Равас написав наукове дослідження з єврейського питання, де усвідомлює та признає свої помилки та помилки членів Верхньої палати, незважаючи на те що прийнятими рішеннями було виграно час і «відстрочено» німецьку окупацію Угорщини. У праці «Вибрані твори» єпископ критично і реалістично зазначає: «...ми не взяли на себе відповідальність за повалення законопроекту і уряду... Якщо ми скинемо перед виборами благородного, гуманного й поміркованого П. Телекі, неминуче прийде така кількість крайніх правих, яка зможе позбавити регента влади. І тоді ми були б там, де опинилися лише через п'ять років, 19 березня 1944 року» [9, р. 372].

Незважаючи на те що Угорська реформатська церква повною мірою не підтримувала дедалі більш радикальну угорську політику, що мала місце між двома світовими війнами, вона не мала сили запобігти наслідкам ревізійністської політики за часів регентства М. Горті, закріпленню антисемітизму в угорських законах, а потім і нелюдському руйнуванню після німецької окупації Угорщини.

**Висновки.** Угорська реформатська церква, відповідно до свого юридичного статусу, «прийнята за законом», належала до найбільш впливової церкви протестантського напрямку. Вона об'єднувала близько 1 млн вірників і відігравала важливу роль у культурному житті країни. Її освітні заклади – від Академії наук і університетів до хуторянських шкіл – охоплювали навчальною діяльністю широкі верстви угорського населення. Загалом Церква дотримувалася консервативних традицій протестантизму XIX ст., згідно з якими питання національної і протестантської релігійної свободи переплітаються. Широка державна підтримка історичних церков (Католицької та протестантських) зумовила зростання ролі останніх у суспільному житті Угорщини. Це проявлялося у посиленні політичної активності та виконанні традиційними конфесіями освітньо-виховної функції, активізації благочинної діяльності.

У період правління М. Горті у суспільно-політичному та культурному житті країни спостерігалася домінантність Католицької церкви, яка фактично була ідеологічною опорою країни, що призводило до певної напруги у відносинах між історичними церквами, зокрема Реформатською. Однак можна зробити висновок, що держава, Католицька церква і Угорська реформатська церква гармонійно співіснували, певною мірою посилюючи й доповнюючи одне одного.

### Література

1. Csizmadia A. A magyar állam és egyház jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966. 442 old.
2. Kónya I. A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 243 old.
3. Püski L. A Horthy – rendszer (1919–1945). Budapest: Pannonica Kiadó, 2006. 302 old.
4. Romsics I. Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó, 2010. 688 old.
5. Lendvai L.F. A magyar protestantizmus 1918–1948. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1987. 380 old.
6. Esze T. A magyar református egyház útja a reformációtól napjainkig. Budapest: Református Egyetemi Konvent Sajtóosztálya, 1960. 22 old.

7. Bucsay M. A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Budapest: Gondolat Kiadó, 1985. 293 old.
8. Ottlyk E. Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében. Szerk. Z. Káldy. Budapest: Magánkiadás, 1965. 400 old.
9. Ravasz L. A történelmi kálvinizmus. A könyvben: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. V. köt. Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983. 662 old.
10. Rudai R. A politikai ideológia és a pártszerkezet szerepe a magyar kormánypartok életében 1861–1935. Politikatudományi Szemle. 2003. XI. évf. 3 sz. Old. 177–184.
11. Tóth K. Mit tett a magyar református egyház a zsidóüldözés ellen? *Confessio*. IX. évf. 2 sz. 1985. Old. 15–24.
12. Bereczky A. A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen. Budapest: Református Traktátus Vállalat, 1945. 44 old.

### References

1. Csizmadia, A.A. (1966). Magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy – korszakban. [The development and practice of legal relations between the Hungarian state and the churches in the Horthy–era]. Budapest: Akadémiai Kiadó, 442 old. [in Hungarian]
2. Kónya, I.A. (1967). Magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban. [The political ideology of the senior leadership of the Hungarian Reformed Church in the Horthy era]. Budapest: Akadémiai Kiadó. 243 old. [in Hungarian]
3. Püski, L.A. (2006). Horthy – rendszer (1919–1945). [The Horthy – system (1919–1945)]. Budapest: Pannonica Kiadó, 302 old. [in Hungarian]
4. Romsics, I. (2010). Magyarország története a XX. században. [The history of Hungary in the XX. century]. Budapest: Osiris Kiadó, 688 old. [in Hungarian]
5. Lendvai, L.F. (1987). A magyar protestantizmus 1918–1948. [Hungarian Protestantism 1918–1948]. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 380 old. [in Hungarian]
6. Esze, T. (1960). A magyar református egyház útja a reformációtól napjainkig. [The journey of the Hungarian Reformed Church from the Reformation to present days]. Budapest: Református Egyetemi Konvent Sajtóosztálya. 22 old. [in Hungarian]
7. Bucsay, M. (1985) A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. [The history of Protestantism in Hungary 1521–1945]. Budapest: Gondolat Kiadó, 293 old. [in Hungarian]
8. Ottlyk, E. (1965) Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében. [Loyalty to God and our people in the history of our church]. Szerk. Z. Káldy. Budapest: Magánkiadás, 400 old. [in Hungarian]
9. Ravasz, L. (1983). A történelmi kálvinizmus. [The Historical Calvinism]. A könyvben: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. V. köt. Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 662 old. [in Hungarian]
10. Rudai R. (2003). A politikai ideológia és a pártszerkezet szerepe a magyar kormánypartok életében 1861–1935. [The role of the political ideology and the party structure in the life of the Hungarian government parties 1861–1935]. Politikatudományi Szemle. XI. évf. 3 sz. Old. 177–184. [in Hungarian].
11. Tóth K. (1985). Mit tett a magyar református egyház a zsidóüldözés ellen? [What did the Hungarian Reformed Church do against the persecution of Jews?]. *Confessio*. IX. évf. 2 sz. Old. 15–24. [in Hungarian]
12. Bereczky A. (1945). A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen. [Hungarian Protestantism against the persecution of Jews]. Budapest: Református Traktátus Vállalat, 44 old. [in Hungarian]

## НОТАТКИ

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Наукові записки Тернопільського національного  
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка  
Серія: Історія

Комп'ютерне оформлення:  
Наталія Кузнєцова

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»  
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1  
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08  
E-mail: mailbox@helvetica.ua  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

---

---

Підписано до друку 28.08.2024. Формат 60×84/8. Папір офсетний.  
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 10,23. Обл.-вид. арк. 8,79.  
Наклад 300 прим. Замовлення № 0824/578.